Tercüman
1001 TEMEL ESER

ZAĞRA MÜFTÜSÜNÜN HATIRALARI

Tarihçe-i Vak'a-i Zağra

Tercüman
1001 TEMEL ESER
24

YAZAN
HÜSEYİN RÂCİ EFENDİ
Zağra Müftüsü

BASKIYA HAZIRLAYAN
ERTUĞRUL DÜZDAĞ

TARİHÇE-İ VAK'A-İ ZAĞRA

Tercüman gazetesinde hazırlanan
bu eser Kervan Kitapçılık A.Ş.
ofset tesislerinde basılmıştır

1001 Temel Eser'i iftiharla sunuyoruz

Tarihimize mânâ, millî benliğimize güç katan kütüphaneler dolusu birbirinden seçme eserlere sahip bulunuyoruz. Edebiyat, tarih, sosyoloji, felsefe, folklor gibi millî ruhu geliştiren, ona yön veren konularda "**Gerçek eserler**" elimizin altındadır. Ne var ki, elimizin altındaki bu eserlerden çoğunlukla istifade edemeyiz. Çünkü devirler değişmelere yol açmış, dil değişmiş, yazı değişmiştir.

Gözden ve gönülden uzak kalmış unutulmaya yüz tutmuş -**Ama değerinden hiçbir şey kaybetmemiş, çoğunluğu daha da önem kazanmış**- binlerce cilt eser, bir süre daha el atılmazsa, tarihin derinliklerinde kaybolup gideceklerdir. Çünkü onları derleyip - toparlayacak ve günümüzün türkçesi ile baskıya hazırlayacak değerdeki kalemler, gün geçtikçe azalmaktadır.

Bin yıllık tarihimizin içinden süzülüp gelen ve bizi biz yapan, kültürümüzde "Köşetaşı" vazifesi gören bu eserleri, tozlu raflardan kurtarıp, nesillere ulaştırmayı plânladık.

Sevinçle karşılayıp, ümitle alkışladığımız "**1000 Temel Eser**" serisi, Millî Eğitim Bakanlığınca durdurulunca, bugüne kadar yayınlanan 66 esere yüzlerce ek yapmayı düşündük ve "**Tercüman 1001 Temel Eser**" dizisini yayınlamaya karar verdik. "**1000 Temel Eser**" serisini hazırlayan çok değerli bilginler heyetini, yeni üyelerle genişlettik. Ayrıca 200 ilim adamımızdan yardım vaadi aldık. Tercüman'ın yayın hayatındaki geniş imkânlarını 1001 Temel Eser için daha da güçlendirdik. Artık karşınıza gururla, cesaretle çıkmamız, eserlerimizi gözlere ve gönüllere sergilememiz zamanı gelmiş bulunuyor. Millî değer ve mânâda her kitap ve her yazar bu serimizde yerini bulacak, hiç bir art düşünce ile değerli değersiz, değersiz de değerli gibi ortaya konmayacaktır. Çünkü esas gaye bin yıllık tarihimizin temelini, mayasını gözler

önüne sermek, onları lâyık oldukları yere oturtmaktır.

Bu bakımdan 1001 Temel Eser'den maddî hiç bir kâr beklemiyoruz. Kârımız sadece gurur, iftihar, hizmet zevki olacaktır.

KEMAL ILICAK

Tercüman Gazetesi Sahibi

İÇİNDEKİLER

BİRKAÇ SÖZ

Bu kitap, yıkılan kutsal imparatorluğumuzdaki müslüman halkın ıztırap destanıdır.

93 Harbi sırasında, Rumeli müslümanlarının uğradığı zulümleri, düştüğü perişanlığı ve çektiği acıları dile getirir.

Hatıraların sahibi olan zat, bu hadiselerin içinde bizzat yaşamış, yurdunu işgal eden düşmanın elinde esir kalmış, kurtulmuş, büyük ve müthiş «Rumeli muhâcereti» ile İstanbul'a göçmüştür.

Kültürümüze yeniden kazandırmaya çalıştığımız bu eser, millî acı ve millî kînin —bu kin düşman kadar, hâin aydınlara karşıdır da— eşsiz bir âbidesidir. Onun hitabının, yeni nesillere birşeyler anlatabileceği, ne güzel ümid...

Elli yıldır sulh uykusuna yatan «millet-i merhûme»yi, cedlerinin bu kanlı macerası, biraz uyandırabilse... Eski mübârek toprakların —hattâ— hayâlini görebilen birkaç kişi çıkarabilse... Hiç olmazsa, bu yerlerin eski sahiplerinin torunlarına dedesi'nin geldiği yeri, oğluna öğretmek borcunu hatırlatabilse...

Kitabın baştarafına koyduğum «Giriş» kısmında, eserin tarihî ve coğrâfî bakımlardan da anlaşılıp takip olunabilmesi için, anlatılan hazin vakaların sebebi, 93 Harbi'ne dair, hatırlatıcı bilgileri derledim. Sonuna ise, yine aynı düşünce ile, ordumuzun harp yıllarındaki kuruluşuna dair lüzumlu birkaç not ve haddim olmayarak çizmeye çalıştığım bir Rumeli haritası ekledim.

Eserin diline ancak gerektiği kadar müdâhale ederek, sadeleştirdim. Cümle kuruluşuna ve üslûbuna dokunmadım. Birinci kitaba fasıl ve arabaşlıkları koydum. Manzum olan üçüncü kitabı aynen derc edip, sonuna, açıkla-

masını ekledim. İlk iki kitapta, metin arasında rastlanan âyetlerin ve sonlardaki arapça bitiş dualarının yerine meâllerini koydum; arapça ve farsça birkaç beyit ve ibâreyi ise almadım. Bunların dışında eserin metninde bir ilâve, değişiklik veya çıkarma yapmadım. Dipnotlardan yıldızla işaretli olanlar, eserin yazarı ile nâşir olan oğluna aittir.

Kitapta geçen bazı yer isimlerinin doğru okunması ve haritadaki mevkilerini bulmak güç oldu. Bu iş için, İ. Halil Sedes'in eserine ekli olan harp haritaları ile, eskilerden, 1324'te Mekteb-i Fünûn-u Harbiyye-i Şâhâne matbaasında tab' olunmuş «Avrupa-yı Osmânî Haritası»nı ve 1330'da Şems Matbaasında basılmış «Balkanlıların Hudut Haritası»nı, yenilerden ise, Harita Umum Müdürlüğünün 1956 basımlı «Türkiye» ve komşuları haritasını esas aldım. Mehazlardaki okunuş farkları elde olmayarak esere de aksetti.

Bana Türkiye Haritası'nı lûtf eden, iyi insan, haritacı yarbay M. Orhan Bayrak Bey ile eski haritaları temin eden aziz dost, sahhaf İsmail Özdoğan Bey'e teşekkür borçluyum.

Samimiyetinden başka bir değeri olmayan bu çalışmamın, 93 Harbi'nde Lofça'nın Düzdağ yaylasından Bursa'ya göçen muhterem ecdâdım ile milletimin bütün mazlum ve şehitlerinin ruhlarına rahmet vesilesi olmasını Rabb'imden dilerim.

M. ERTUĞRUL DÜZDAĞ

GİRİŞ

YAZAR VE ESERİ HAKKINDA

YAZARIN HAYATI VE ŞAHSİYETİ

Eserin yazarı Hüseyin Râci Efendi'nin hayatını kendi yazdıklarından öğrenebildiğimiz kadar biliyoruz. Kitabında yazdıklarına göre, yazarın babasının adı Hasan, dedesinin adı ise Mustafa'dır. Eski Zağra'da yerleşmiş bir ailenin çocuğu olduğu anlaşılıyor. Burada evi ve fırını vardır.

Eski Zağra'da müftülük ve Rüştiye Mektebi muallimliği yapmıştır. 93 Harbi sırasında müftü olmayıp yalnız muallimlik ettiği, ayrıca, dostu olan bir zattan müftü olarak bahsetmesinden anlaşılıyor. Fakat Arapça bitiş yazısında da kendisinden müftü olarak bahsetmektedir.

Rusların Eski Zağra'ya girmesinden sonra, kasabanın ileri gelenleriyle beraber hükümet konağında haps olunmuştur. Süleyman Paşa kuvvetlerinin kasabayı kurtarması üzerine serbest kalmış, hicretin başlaması ile de ailesiyle birlikte İstanbul'a göçmüştür.

Eserini son şekline koyduğu 1321 (1896) yılında yaşadığı ve kitabın oğlu tarafından yayınlandığı 1326 (1910) yılından önce vefat etmiş bulunduğu anlaşılıyor.

Yazarın, gerek hemşehrileri, gerek Edirne'deki ileri gelen zevat tarafından sevilip sayıldığı eserde anlattığı vakalardan anlaşılmaktadır.

ESERİN YAZILIŞI VE NEŞRİ

Yazar ve ailesi 1877 Ağustosunda İstanbul'a hicret etmişlerdi. Dostlarının arzusu üzerine kitabını yazdı. Maarif Vekâleti'nin de izni ile bastırılmak üzere iken Plevne'nin

düşmesi (10 Aralık 1877) bu işi geri bıraktı. Bundan sonra da eser üzerinde çalışan yazar bazı ilâve ve düzeltmeler yaparak «müsait bir zamanda bastırması için» kitabını oğlu Necmi Râci'ye bıraktı (1896).

Vak'a sırasında sekiz yaşında olan oğlu Necmi Râci Bey ise kitabı ancak İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra, 1910 yılında bastırabildi ki, bu sırada yazar —ihtimal ki yıllar önce— vefat etmiş bulunuyordu. Necmi Râci Bey, gecikme sebebinin, Sultan Abdülhamid'in istibdat idaresi olduğunu yazıyor.

ESERİN KISIMLARI VE DEĞERİ

Eser 1326 (1910) yılında basılmıştır, başka bir baskısı yoktur:

Eser üç kısımdan meydana gelmiştir:

1. **Tarihçe-i Vak'a-i Zağra:** Eserin üçte ikisini ve esasını teşkil eder. Hatıra şeklinde olarak Rusların Tuna'yı geçmelerinden itibaren Eski Zağra'ya gelen haberleri, kasabadaki durumu, ekseriyeti teşkil eden Bulgarların yaptıklarını, Rus işgalini, zulümleri, Süleyman Paşa ordusunun gelişini, hicreti ve göç perişanlığını anlatır. Bunların tamamı yazarın bizzat gördüğü veya duyduğu vakalardır.

2. **Hercümerc-i Kıt'a-i Rumeli:** 93 Harbi'nin Rumeli cephesindeki askerî harekâtı basit olarak anlatır. Bu sırada yapılan hataları ve bunların neye mâl olduğunu belirtir. Ayrıca yine hicretten ve zulümlerden bahseder. Bu kısım daha ziyâde Süleyman Paşa'yı tutan ve temize çıkarmaya çalışan bir dille yazılmış olup, tarafsızca değildir. Esasen bütün Zağralılar kurtarıcı saydıkları Paşa'yı çok sevmektedirler. Necmi Râci Bey'in kitaba yazdığı «Nâşirin İfâdesi»nden, eserin tamamının Süleyman Paşa tarafından 1885 yılında görüldüğü anlaşılıyor. Yazar da «Müellifin İfâdesi»nde «doğru sözlü bir kumandanın eseri okuyarak, yanlış ve noksanların tashihi için kendisine bilgi verdiğini» söylemektedir. Bu bakımdan eser, askerî harekâta dair olan bahislerinde tarafsız değildir.

3. Hicretnâme: 364 beyitlik manzum bir eserdir. Hicreti, yolda çekilenleri, İstanbul'da göçmenlerin hâlini, perişanlıklarını anlatır. Oldukça sâde bir dille yazılmışsa da sonuna, meâlen yaptığım serbest bir açıklamasını eklemeyi uygun buldum.

YAZARIN OĞLU NECMİ RÂCİ BEY'İN ESERİ

Yazarın oğlu Necmi Râci Bey 93 Harbi sırasında sekiz yaşında bulunduğunu ve «Neler Çektik» adındaki eserinde o zaman gördüğü olayları yazdığını «Nâşirin İfâdesi»nde bildirmektedir. Eski harflerimizle 20 sayfa tutan bu risâleyi gördüm: «1293 Osmanlı — Rus seferi Fecâyii Hâtırâtından, Neler Çektik, nâzımı: Topçu mümtaz binbaşılarından Necmi Râci, Dersaadet 1326, Hürriyet Matbaası, 20 s.»

Kitap, yazarı Necmi Râci Bey'in bir önsözü ile altı manzumeyi ihtiva etmektedir. Mühim değildir.

ESER HAKKINDA YAZILANLAR

Büyük millî şâirimiz merhum Yahya Kemal Beyatlı Bey, 5 Teşrinisâni 1337 (1921) tarihinde Dergâh Mecmûası'nda yayınladığı «Balkan'a Seyahat» adlı yazısında «Tarihçe-i Vak'a-i Zağra»dan şöyle bahsediyor:

«Bir Türk gönlünde nehir varsa Tuna'dır, dağ varsa Balkan'dır. Vâkıâ, Tuna'nın kıyılarından ve Balkan'ın eteklerinden ayrılalı kırk üç sene oluyor. Lâkin bilmem uzun asırlar bile, o sularla o karlı tepeleri gönlümüzden silecek mi?

....

«Sabah erken Burgaz'dan kalkan tren yarı gecede Sofya'ya varıyor...... Yol sâhilden Filibe'ye kadar ovadan geçiyor. Şimalden bir düziye Balkan tepeleri görünüyor. İki taraf işlenmiş bir toprak. İstasyonlar gâyet sık. Aydos, sonra Karînâbâd (Bulgarca Karbonat), Yanbolu tek kalan câmileri ve minâreleriyle görünüyorlar. Daha sonra Yeni Zağra, ağaçları arasında kaybolmuş bir ova şehri. Daha sonra dağ eteğinde büyük bir dikili taş..... bu sütun Rus-

ların meşhur Duranlı müsâdemesinde düşen askerlerine diktikleri bir âbideymiş.

....

«Duranlı âbidesinden biraz sonra dağ eteğinde Eski Zağra görünüyor. Bilâ-ihtiyar Râci Efendi'yi hatırladım. Daha çocukken Recâizâde'nin Tâlîm-i Edebiyât'nda, bilmem neye misal, beş on satır okumuştum. Bu misâlin altında da bu kayıd vardı: Râci Efendi, Tarihçe-i Vak'a-i Zağra.. Türkçede bu nesir nümûnesi ayarında güzel bir parça görmedim. Muharrir işgâle uğramış bir Türk şehrinin hapishânesinden mahpusların zincirden boşanır gibi çıkışını naklediyordu, bu kadar.

«Bu satırların ne muharririni tanıyorum, ne de hangi kitaptan alındığını biliyordum, maamafih dâima yüreğimde tesirini hissettim.

«Senelerden sonra bir gün Fatih'ten geçerken bir mahalle bakkalının camında bir kitap gözüme ilişti: Tarihçe-i Vak'a-i Zağra, müellifi Râci Efendi. Kapta bir kıt'a vardı ki hatırımda kalan ilk mısraı bu idi:

«Aziz-i vakt idik a'dâ zelîl kıldı bizi!

«Kitabı satın aldım. Bu kıraatin teessürü iliklerime kadar geçti.. Zağra müftüsü Râci Efendi doksanüçte, General Gurko'nun Eski Zağra'ya ilk defa nasıl girdiğini, müslümanların çoluk çocuk, kadın, ihtiyar nasıl kesildiklerini, sonra Süleyman Paşa ordusunun melekü'ssiyâne gibi yetişip Eski Zağra'yı nasıl kurtardığını, müslümanların cehennemî bir mâtemden birden bire delice bir sevince nasıl geçtiklerini, mağlûbiyetten sonra da ikinci ve son felâketi, İstanbul'a doğru o acıklı hicreti bütün sahneleriyle naklediyordu.

«Lâkin nasıl temiz, yavaş ve duygulu bir naklediş... Tarihçe-i Vak'a-i Zağra'yı Fâlih Rıfkı gibi Türk nâşirlerine gösterdim. Onlar benden ziyâde hayran oldular. Bu kitap Türklerin vatan edebiyatında en samîmî, yüksek bir şâheseridir. Onun için de okunmaz!

«Samimi bir eserin ne yaman bir kudreti vardır. Eski Zağra'ya Râci Efendi'nin çizdiği levha hâricinde bakamadım. Şehirde bir iki câmi ve minâre kalmış; lâkin müslümanlık daha o darbede bir defa dağılmış, ondan sonra da ana vatana hicret etmiş

«Şimdi 93'ü hatırlar gibi düşüngen duruyor. Eski Zağra'dan sonra irili ufaklı bazı köyler, istasyonlar daha, en nihâyet Filibe ovası.........» (1)

Günümüzün yazarlarından olup, yakın tarihimiz üzerindeki tetkikleri ve mühim neşriyatı ile temâyüz eden Kadir Mısıroğlu Bey de, 1972 de yayınladığı iki ciltlik «Moskof Mezâlimi» adlı eserinin ikinci cildine Tarihçe-i Vak'a-i Zağra'dan bazı parçalar almıştır.

Sâdeleştirilerek yapılan bu nakiller otuz sayfayı bulmaktadır ve kitabın yeni yazı ile yapılan ilk tanıtılmasıdır.

---

(1) Yahya Kemal: Çocukluğum, Gençliğim, Siyâsi ve Edebî Hâtıralarım. İstanbul 1973, s. 146 — 149. Eser, Yahya Kemal Enstitüsü tarafından yayınlanmakta olan [illegible] ya Kemal Külliyatı»nın onuncu kitabı olarak neşr edilmiştir.

9 3 H A R B İ

— 1877 - 1878 OSMANLI RUS HARBİ —

KISA TARİHİ

1875

(13 Nisan) Hersek isyânı.

(25 Nisan) Sadrazam ve serasker Hüseyin Avni Paşa'nın azli.

(26 Nisan) Bahriye Nâzırı Sakızlı Esad Paşa'nın ikinci sadâreti.

(20 Ağustos) Fransa Hâciye Nâzırı Decazes'in Hersek meselesi hakkındaki teklifi. (Bosna — Hersek'e göz dikmiş olan Avusturya'nın âsîleri himâye etmesi üzerine, bütün İslâv unsurları kendi etrafında toplamak isteyen Rusların gocunmasının sebep olacağı buhranı önlemek için: Âsilere bir heyet gönderilerek «Kendilerine yardım edilmeyeceğinin ve Osmanlı fevkalâde komiserleri ile müzakere etmelerinin» bildirilmesi...)

(25 Ağustos) Sakızlı Esad Paşa'nın azli.

(26 Ağustos) Şûra-yı Devlet Reisi Mahmud Nedim Paşa'nın ikinci sadâreti.

(6 Ekim) «Tenzîl-i fâiz» kararı. (Yıllık ondört milyon lira tutan devlet borçları fâizlerinin tek taraflı bir kararla yarıya indirilmesi. Bu fikrin, sadrazama, itibarımızın sarsılmasını isteyen Rus elçisi İgnatiyef tarafından telkin edildiği söylenir. Nitekim bu kararın ilânından bir gün önce ellerindeki tahvilleri satan İgnatiyef, Midhat Paşa ve Mahmud Nedim Paşa ile bunlara mensup sarraflar büyük paralar kazanmışlardır.)

1876

(31 Ocak) «Andrasi lâyihası»nın Bâbıâli'ye tebliği (Avrupa devletlerinin dokuz aydır devam eden Hersek meselesine karışarak ağır tekliflerde bulunmaları ve bunların tarafımızdan reddi)

(2 Mayıs) Bulgar isyanı. (Avretalan nâhiye merkezinde başlayan isyan iki gün içinde Filibe'ye kadar yayılarak bin müslüman öldürülüp üç bin kadar ev yakılmıştır. Çırpanlı Abdülkerim Nâdir Paşa'nın idaresindeki tenkil kuvvetleri âsilerle onbir çarpışma yaparak dört bin beşyüzünü tepelemiş ve 9 Haziranda isyan sona ermiştir. «Tenzil-i fâiz» meselesinden sonra bu hâdisenin çok büyütülerek Avrupa gazetelerine geçmesi, onbeş bin Bulgar'ın öldürülüp, yüz köyün yakıldığı haberleri, bu sırada vuku bulan «Selânik vak'ası» ile birlikte, Avrupa efkâr-ı umûmiyesini aleyhimize çevirmiştir.)

(6 Mayıs) Selânik vak'ası. Fransız ve Alman konsoloslarının halk tarafından öldürülmesi ve büyük devletlerin Selânik limanına birer filo göndermeleri. (Vak'anın sebebi, müslüman olan bir Bulgar kızının, Osmanlı zaptiyelerinin elinden Bulgarlar tarafından alınarak Amerikan konsolosluğuna kaçırılmasıdır. Ertesi gün toplanan beşbin müslümanın zoruyla kız geri alınmış, edepsizlik eden iki konsolos öldürülmüştü. Avrupa filolarının tehdidi üzerine kaatil oldukları söylenen altı müslüman asılmıştır!)

(10 Mayıs) Talebe-i ulûm'un nümâyişleri. (Şehzâde Murad Efendi'nin temin ettiği paranın Midhat Paşa eliyle medrese talebesine dağıttırılıp sahte nümayişler tertibi ve Padişah üzerine baskı yapılması.)

(11 Mayıs) Mahmut Nedim Paşa'nın azli.

(12 Mayıs) Mütercim Rüştü Paşa'nın dördüncü sadâreti. (Bu azil ve tâyinler nümâyiş ve baskılar neticesinde yapılmıştır. Neticede «Erkân-ı erbaa» denen «cuntacı dörtler»den Hüseyin Avni Serasker, Midhat Paşa Nâzır, Hayrullah Efendi Şeyhülislâm olarak aynı kabinede birleşmişlerdir.)

(30 Mayıs) Sultan Abdülaziz'in hal'i. (Şahsî menfaat ve hırsların neticesi olan bu feci hâdise yakın tarihimizin en büyük felâketlerinin başlangıcı ve en kötü bir örnektir. «Cuntacı Dörtler Çetesi»ne «sırf millî ve vatanî hislerle» katıldığı söylenen «çok samimi bir milliyetçi olan, zavallı» Süleyman Paşa darbe-i saltanatın askerî tarafını idare etmiştir.)

(30 Mayıs) Sultan Beşinci Murad'ın cülûsu.

(4 Haziran) Sultan Abdülaziz'in iki bileğinin damarları kesilerek şehit edilmesi.

(6 Haziran) Sultan Murad'ın cinnet getirmesi.

(15 Haziran) Çerkes Hasan vak'ası. (Sultan Abdülaziz'in dördüncü zevcesinin kardeşi olan bu genç zâbit, bu günün akşamı Midhat Paşa'nın konağında toplanmış olan Vekiller Heyetine baskın yapmış Hüseyin Avni Paşa ile Hâriciye Nâzırı Râşit Paşa'yı öldürmüştür. Vak'a sırasında ayrıca üç kişiyi daha öldürüp beş on kişiyi de yaralamıştır. Ertesi gün asılan bu genç adam için Sultan Aziz'e olan sadakatinden dolayı halk arasında şiir ve mersiye yazılmıştır.)

(2 Temmuz) Sırbistan ve Karadağ'ın isyan edip harbe başlamaları. (Sırp ordusu başkumandanı Rus generali Çernayef idi. Yüz bin kişilik Türk kuvvetlerinin başında Çırpanlı Abdülkerim Nâdir ve Ahmet Muhtar Paşalar bulunuyordu.)

(31 Ağustos) Beşinci Murad'ın hal'i.

(31 Ağustos) İkinci Abdülhamid'in cülûsu.

(31 Ekim) Sırbistan ve Karadağ'daki Türk zaferleri üzerine Rusya'nın ültimatomu ve mecburen ateş kesilmesi.

(19 Aralık) Mütercim Rüşdü Paşa'nın istifası ve Midhat Paşa'nın ikinci sadâreti.

(23 Aralık) Tersâne konferansı. (Selânik vak'ası ve Sırbistan'daki Rus mağlûbiyeti «Şark meselesi»ni alevlendirdi. Meselenin bir şekle bağlanması için İngiltere'nin teklifiyle bu konferans toplandı. İstanbul'da Haliç tersanesindeki Bahriye Nezâreti'nde her devletin İstanbul elçileri ile murahhasları birleşti. Toplantı yirmidokuz günde dokuz kere akd olundu.)

(23 Aralık) Meşrutiyetin ilânı. (Meşrutiyetin ilân edilmesi ile bütün vatandaşların, dolayısıyla Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan'ın da haklarına kavuştuğu ve Konferans'a lüzum kalmadığı söylendi ise de, ecnebi murahhaslar bunu dinlemeyerek müzakerelere devam ettiler.)

1877

(H. 1294 — R. 1293)

(18 Ocak) Tersâne Konferansı'nın tekliflerini tetkik ve müzakere etmek için Bâbıâli'de «Meclis-i Umûmi» toplanması. (Müzakereler neticesinde devletin bir harbe hazır olmadığı meydana çıkmıştır. Fakat Midhat Paşa ile Tophâne Müşiri Damat Mahmud Paşa'nın teşvik ve tehditleri ile yine talebe-yi ulûma «Harp isteriz!» diye yaptırdıkları nümayişler ve harp istemeyenleri «vatan haini» ilân etmeleri, Tersâne Konferansı'nın tekliflerinin reddini temin etti. Aynı tehdit altında bulunan Sultan Abdülhamid önce itiraz ettiyse de kararı tasdik etti. Bütün yabancı murahhas ve elçiler İstanbul'u terk ettiler. 93 Harbi ufukta göründü.)

(5 Şubat) Midhat Paşa'nın azli, hudut harici edilmesi ve Edhem Paşa'nın sadâreti. (İki sultanın tahttan indirilmesindeki rolü, harp kararı üzerindeki kötü tesiri, akşamları birtakım gençleri içki sofrasında toplayarak devlet sırlarından ulu orta bahsetmesi, Osmanlı hânedânına son verilmesi fikrini telkine çalışması, müslim ve gayri-müslim gençlerden kendine bağlı bir «millet askeri» kurması gibi yolsuz halleri Midhat Paşa'nın azline sebep olmuştur... Kendisini Brendiziye götüren vapur Çanakkale'den çıkarken «kendisi için İstanbul'da ihtilâl çıkıp çıkmadığını» sormuştur!)

(28 Şubat) Mağlûp olan Sırplarla sulh protokolünün imzâsı.

(19 Mart) İlk Meclis-i Mebusan'ın açılış merâsimi.

(24 Nisan) Rus Çarlığının, Osmanlı İmparatorluğuna harp ilânı.

93 HARBİ

ANADOLU CEPHESİ

(23 Nisan) Ruslar harbin ilânından bir gece evvel birdenbire taarruza geçtiler. («Anadolu Ordu-yu Hümâyunu» denen Şark ordusunun başında Müşir Katırcıoğlu Ahmed Muhtar Paşa vardı. Batum'da bir kolordu başında Müşir Derviş Paşa ile Van ve Bayezid tarafında yardımcı fırka kurmaya çalışan Kurd İsmail Paşa bulunuyordu. Ahmed Muhtar Paşa'nın emrinde 57 bin asker ve 97 top vardı. Bütün Osmanlı kuvveti bir kısmı talimsiz 90 bin kişi idi... Rus ordusu ise 125 bin nefer ve 189 toptan ibaretti. Harp içinde düşman devamlı takviye alarak sayısını arttırdı. Başında önce Ermeni asıllı General Melikof, Zivin harbinden sonra ise Çar'ın kardeşlerinden Grandük Mişel bulundu.)

(30 Nisan) Ruslar Bayezid'e girdi.

(17 Mayıs) Ardahan düştü.

(21 Haziran) Şiryan çayı civarında Tâhir tepelerinde Halvaz mevkiinde ilk büyük çarpışma vuku buldu. Rus kuvvetleri yenildi.

(25 Haziran) Melikof, Zivin'e taarruz etti, mağlûp oldu. Bu zafer üzerine Ruslar takip edilerek, kendi topraklarına atıldılar. Kars muhasaradan kurtuldu.

(24 Ağustos) Düşmanın elindeki Kızıltepe alındı. Bütün cephe boyunca savaşıldı. Gedikler zaferi kazanıldı. Sultan Abdülhamid, Ahmed Muhtar Paşa'ya «Gazi» ünvanını verdi.

(2 Ekim) Rus ordusu büyük taarruza geçti. Üç gün süren savaşta düşman 10 bin kayıp vererek çekildi. Yahniler zaferi kazanıldı... Fakat bundan sonra Rus üstünlüğü başlamıştır.

(15 Ekim) Büyük takviye alan düşman Alacadağ müdafaa hattını arkadan çevirdi, 6 bin kişilik bir kuvvetimiz teslime mecbur oldu. Gazi Muhtar Paşa Deveboyu'na çekildi.

(4 Kasım) Düşman taarruzu üzerine Erzurum'a çekilindi. Düşman Erzurum'u muhasara etti. (Teslim olma teklifi şehir meclisi tarafından reddedildi. Rus hücumları bütün halkın katılmasıyla püskürtüldü. Bu sırada Aziziye Tabyası'nda büyük kahramanlık gösterildi. Kars 18 Kasımda düşman eline geçmekle beraber mütârekeye kadar Erzurum teslim olmadı. Gazi Ahmet Muhtar Paşa ise İstanbul'a Çatalca müdafaa hattını kurmaya çağrılması üzerine, Kurd İsmail Paşa'yı vekil bırakarak 25 Ocak 1878 de Erzurum'dan ayrıldı.

93 HARBİ
RUMELİ CEPHESİ

(21 Haziran) 21/22 Haziran gecesi General Zimmerman kumandasında 40 bin kişilik Rus kuvveti Maçin'den Tuna'yı geçerek Dobruca'ya girdi.

(26 Haziran) 26/27 Haziran gecesi büyük Rus kuvvetleri Zimniçe'den Ziştovi'ye Tuna'yı geçmeye başladılar. Bu geçiş dört gün sürdü. (Rusların Tuna'yı geçmelerine müsaade etmekle harbi yarı yarıya kaybetmiş olduk. Çünkü Rumeli'de Tuna ile Balkan silsilesi müdafaa için elverişli iki hat idi. Serdar-ı Ekrem Abdülkerim Paşa büyük gaflet ve atalet göstererek bu geçişe mani olamamıştır. Maçin'den geçen düşman ordusu ilerlemeyerek orada kalmış, Ziştovi'den geçen ise üç kola ayrılarak taarruza kalkmıştır. Grandük Nikola emrindeki kol bizim Şark ordusuna karşı Ruscuk üzerine; General Krüdner emrindeki kol batıya Niğbolu üzerine ve General Radetzi emrindeki kol ise güneye Balkan geçitlerine saldırmışlardır. General Gurko üçüncü kolun öncü kumandanıdır. Rus kuvvetleri 220 - 250 bin kişi ve 800 toptan ibarettir. Plevne mağlûbiyetinden sonra 50 bin kişilik Romanya ordusu da düşmana katılmıştır. Türk orduları Başkumandanı Serdar-ı Ekrem Çırpanlı Abdülkerim Nâdir Paşa, Şumnu'da bulunuyordu. Süleyman Paşa, Hersek, Ali Sâib Paşa, İşkodra, Veli Paşa, Bosna ve Mehmed Ali Paşa, Yenişehir kumandanı idiler. Tuna

cephesi üçe ayrılmış olup Ruscuk, Silistre, Şumnu ve Varna'da bulunan Şark ordusunun başında Ahmed Eyüp Paşa, Vidın'deki Garp ordusunun başında Tokatlı (Gazi) Osman Paşa ve bu iki ordunun arasındaki Balkan ordusu başında ise Süleyman (Hüsnü) Paşa bulunmaktadır. Osmanlı ordusunun 100 bini Şark, 35 bini Garp ve 51 bini Balkan ordularında olarak 186 bin mevcudu vardır. Süleyman Paşa, 9 Temmuzda Balkan ordusunun başına gelirken Hersek'ten 14 bin kişilik bir kuvvet daha getirmiştir.

(7 Temmuz) General Gurko, Tırnova'yı işgâl etti.

(16 Temmuz) General Gurko, üç süvari ve bir piyade alayı ile Şıpka geçidinin doğusundaki Hâin boğazından geçti. Zayıf Türk kuvvetlerini dağıtarak geçidi çevirdi. Balkanlar'ın bu en mühim ve hayatî geçidi böylece hiç savaşmadan Ruslara bırakıldı. Eski Zağra da bu sırada Ruslar tarafından işgal olunmuştu. (Artık savaş kaybedilmiştir. Bundan iki gün önce başarısız kumandan Abdülkerim Nâdir Paşa azl edilerek hesap vermek üzere İstanbul'a çağırılmış, yerine Macar asıllı Mehmed Ali Paşa tayin edilmişti. Bütün harp boyunca gerek Anadolu ve gerek Rumeli cephesinde kumandanlar birbirlerini çekemediklerinden, emir dinlememiş ve müştereken hareket etmemişlerdir. Vazifelerini yapsalardı Rusyalı, Tuna'dan geçemezdi. Esasen bunu bilen Ruslar, yalnız Tuna'yı geçebilmek için 50 bin asker fedâ etmeyi göze almışlardı. Ama bizim kumandanlar onlara kıyamamış olmalı!)

(20 Temmuz) Birinci Plevne zaferi. (Osman Paşa, kendisiyle aynı zamanda Plevne'ye yürüyen Şilder'den çabuk davranarak Plevne'yi işgâl ve tahkim etmişti. 19 Temmuzda yetişen Şilder, 20 Temmuzda hücuma geçti, üç bin kayıp vererek geri çekildi. Bu zafer Ruslar'da «Türk korkusu»nu tekrar uyandırmıştır.)

(26 Temmuz) Süleyman Paşa'nın 25 bin kişi ile Gurko'ya karşı durması. (Rusların bu kolay başarılarından telâşa düşen Sultan Abdülhamid'in İstanbul'da teşkil etmiş olduğu Askerî Meclis iki karar almıştı. Bunlara göre

Osman Paşa, Plevne'yi tutacak ve Süleyman Paşa Hersek'ten gelip Balkan ordusunu ele alacaktı. Bu emri 9 Temmuzda alan Süleyman Paşa, kolordusunu Bar limanından vapurlarla Dedeağaç'a ve trenle cepheye nalk etmiştir.)

(30 Temmuz) İkinci Plevne zaferi. (23 bin asker ve 58 toptan ıbaret kuvveti ile Osman Paşa, 50 bin asker ve 184 topluk Rus kuvvetini püskürttü. Ruslar 7 bin ölü bıraktılar. Rus ileri harekâtı durdu. Çar, Romanya'dan yardım istedi. «İmdadımıza gel! Türkler bizi mahvediyor! Hristiyanlık davası kaybedilmiştir!..»

(31 Temmuz) Süleyman Paşa kuvvetleri Eski Zağra'yı kurtardılar.

(20 Ağustos) Süleyman Paşa en seçkin kuvvetlerle Şıpka geçidine taarruz etti. Yedi gün süren savaşın neticesinde çekilmeye mecbur kaldı. (Böylece Plevne'ye Şıpka'dan yardım etme imkânı ortadan kalkmış oldu. Gerek Paşa'nın hatâları gerek Rusların zamanında yetiştirdikleri takviye kuvvetleri buna sebep olmuştur.)

(22 Ağustos) Mehmed Ali Paşa kumandasındaki Şark ordusu Plevne'ye yardım için harekete geçerek ayın 22/23 gecesi Ayazlar, 30'unda Karahasanköy ve 5 Eylül'de Kaçı lova ile Ablova zaferlerini kazandı. Fakat çok ağır hareket eden Paşa, düşmanın toparlanmasına fırsat verdiğinden 21 Eylülde Çayırköy'de kaşılaştığı düşmana mağlûp olarak geri çekildi. (Bu suretle ric'at halindeki Rus kuvvetleri toparlandı, Plevne yalnız kaldı ve Rus zaferi kesinleşti.)

(11 Eylül) Üçüncü Plevne zaferi. (Plevne'deki 30 bin mevcutlu Türk kuvvetine Ruslar 100 bin asker ve 432 top ile 7 Eylül sabahı hücum ettiler. Dört günlük topçu ateşinden sonra, 11 Eylül günü sabahtan akşama kadar devam eden taarruz, Rusların bozgunuyla sona erdi. 3 General, 350 zâbit ve 15 bin nefer kaybettiler.)

(28 Eylül) Mehmed Ali Paşa'nın Başkumandanlıktan azledilerek Süleyman Paşa'nın tayini.

(20 Ekim) Şıpka'dan getirilen General Gurko'nun 35 bin kişilik ordusu ile Sofya - Plevne yolunu işgali, (3 Eylül'de Lofça kasabasının kanlı bir savaş neticesi düşman

tarafından işgalinden sonra Plevne'ye sadece Sofya'dan iâşe gelmekte idi. Bu yol da elden çıktığından Plevne'deki şanlı ordunun elindeki imkânları tükenince teslim olması mecburi oacaktı.)

(4 Aralık) Süleyman Paşa ordusunun bir sürü başarısızlıklarına rağmen Deli Fuad Paşa fırkasının Elena civarındaki düşmanı imhâ ederek ve esir alarak zafer kazanması. (Orhaniye'de son ümid olarak bir imdat ordusu kurup Mehmed Ali Paşa emrine verilmişti. Plâna göre Süleyman Paşa, Elena'ya, Güney Ordusu Kumandanı Rauf Paşa, Balkanlar'ın kuzeyine ve Mehmed Ali Paşa, Lofça'ya taarruz edecekler, sonra birlikte Tırnova'ya yürüyeceklerdi. Ama Rauf Paşa yerinden kımıldamadı. Mehmed Ali Paşa ise ilk adımda Gurko tarafından püskürtüldü.)

(10 Aralık) Plevne ordusunun düşmanı yarma hareketine girişmesi, Gazi Osman Paşa'nın yaralanması ve esir düşmesi. (İ.H. Dânişmend merhum bu huruç hareketini şöyle anlatıyor: «Beşer kudretinin üstünde bir hamleyle yapılan bu ulvî harekette aç, zayıf, hasta, bitkin ve pejmürde kılıklı Türk yiğitleri çokluk ve tokluk içinde dalgalanan 150 bin kişilik düşman ordusuna saldırıp Vid suyunu geçmeye çalıştığı ve hattâ büyük muvaffakiyetler elde ettiği sırada her taraftan çevrilmiş çok kanlı bir mücadele olmuş, 2500 şehid ve 3500 yaralı verilmiş ve hattâ o bâdirede muhteşem Gazi Osman Paşa merhumun sol dizinden giren bir kurşun atının karnına saplanmış ve tabii artık ırkının ulu tarihine şeref veren mübarek ordu ile başındaki Şahnâme kahramanı muzafferiyetten daha şerefli bir esarete yükselmiştir.» Kılıcı kendisine iade olunan Gazi Osman Paşa'yı Rus Generalleri tebrik etmişler ve kendisini karargâha götüren arabanın yanında yâver gibi ona refakat etmişlerdir. Kahramanımız 12 Aralık'ta İmpara-

tor'un huzuruna çıkmış, 16 Aralıkta ise maiyeti ile beraber Rusya'ya götürülerek orada iki ay kadar misafir edildikten sonra Ayastafanos sulhünün imzası üzerine yurda dönmüştür. Plevne müdafaası 4 ay 23 gün sürmüştü.)

(11 Aralık) Meçka muharebesi ve Türk ordusunun çekilmeye başlaması. (Deli Fuad Paşa'nın kazandığı Elana zaferinden istifade edemeyen Süleyman Paşa birkaç gün geçirdiğinden, Ruslar, Tırnova'ya birçok takviye kıtaları getirmişlerdi.)

(14 Aralık) Daha önce 28 Şubatta sulh imza etmiş bulunan Sırbistan yeniden harp ilân etti. 10 Ocak 1878 de Niş'e girdi. Aynı gün Karadağ ordusu da Bar limanını ve 19 Ocak'ta da Ülgün limanını zabt etti. Romanya ordusu 24 Şubatta Vidin'i aldı. Yunanistan bile 2 Şubatta Teselya'ya 12 bin asker sevk etmiş bulunuyordu.

1878

(3 Ocak) Sofya'nın Ruslar tarafından işgâli.

(8 Ocak) Kızanlık ve İhtiman'ın işgâli.

(9 Ocak) 40 - 50 bin kişilik bir ordu ile Şıpka geçidini aşan General Radetzi, Şıpka kolordusunu çevirdi. Kanlı savaşlardan sonra Veysel Paşa ve kolordusu teslim oldu. (Daha önce, düşmanın İstanbul'a girmesini önlemek için Türk kuvvetlerinin Edirne ve Çatalca tahkimâtında toplanması teklif edilmişse de İstanbul'daki askerî müşavirler ve Serasker Kaymakamı Rauf Paşa buna muhalefet etmiş, o fikirde ısrar eden Süleyman Paşa'yı da zorla Tatarpazarcığı'na göndermişlerdi. Şıpka mağlûbiyetinden sonra ise müdafaa imkânı kalmadığından düşman İstanbul'a kadar gelmiştir. Süleyman Paşa ise yollar kapandığından Gümülcüne'ye doğru çekilmişti.)

(11 Ocak) İbrahim Edhem Paşa'nın azli ve Ahmed Hamdi Paşa'nın sadâreti.

(14 Ocak) Yeni Zağra, Çırpan ve Tatarpazarcığı'nın işgâli.

(17 Ocak) Filibe'nin işgâli.

(20 Ocak) Edirne'nin işgâli. (Edirne'de Ahmed Eyüp Paşa kumandasında 8 bin asker bulunuyordu. Mehmed Ali Paşa'nın mağlûbiyetini ve Edirne'ye uğramadan İstanbul'a gittiğini öğrenince, o da şehri boşalttı Bu sebeple General

Skobelef ordusunun öncüsü General Strokof şehri zahmetsiz işgâl etti.)

(26 Ocak) Dimetoka ve Uzunköprü'nün işgâli.

(29 Ocak) Çorlu'nun işgâli.

(31 Ocak) Edirne Mütâkeresi.

(4 Şubat) Ahmed Hamdi Paşa'nın azli ve Ahmed Vefik Paşa'nın sadâreti.

(5 Şubat) Silivri'nin işgâli.

(6 Şubat) Çatalca'nın düşmesi.

(13 Şubat) İlk Meclis-i Mebusan'ın tâtil edilmesi.

(3 Mart) Ayastafanos Sulhnâmesi'nin imzası. (Bu anlaşmaya göre Avrupa'daki Osmanlı topraklarından 237.298 Km.kare tutarında toprak ve doğuda ise Kars, Artvin illeri ile Kotur kazası elimizden çıkıyordu. Bu ağır anlaşma 13 Temmuzda imzalanan Berlin muâhedesi ile hafifletilmiştir.)

93 HARBİ'NE DÂİR KAYNAKLAR

Abdülkerim Nâdir Paşa: Serdâr-ı Ekrem Abdülkerim Nâdir Paşa'nın Müdafaanâmesi. İst. 1329

Ahmed Cemal: Plevne Müdafaası. İst. 1316.

Ahmed Cevdet Paşa: Tezâkir, 40 ve Tetimme. (Neşre hazırlayan Cavit Baysun) Ank. 1967.

Ahmed Halil: Şark Muhârebâtı. İst. 1321.

Ahmed Midhat Efendi: Üss-ü İnkılâb. c. 2, İst. 1295.

Ahmed Midhat Efendi: Zübdet-ül Hakaayık. İst. 1295

Ahmed Muhtar Paşa: Sergüzeşt-i Hayâtımın Cild-i Sânîsi, 1294 - Anadolu'da Rus Muhârebesi. İst. 1328.

Ahmed Sâib: Abdülhamid'in Evâil-i Saltanatı. Mısır 1326.

Ahmed Sâib: Son Osmanlı Rus Muhârebesi. Mısır 1327.

Ali: Yıldız'ın Hatâsı, Devlet-i Aliyye Rusya Muhârebesi. İst. 1327.

Ali Fuad: Musavver 1293 — 1294 Osmanlı Rus Seferi, Tarih-i Siyâsî. İst. 1326

Ali Fuad: Süleyman Paşa Ordusunun Balkan'daki Harekâtı. İst. 1340.

Ali Haydar Midhat: Midhat Paşa, Hayat-ı Siyâsiyesi, Hidemâtı... (1) Tabsıra-i İbret ve (2) Mir'ât-ı Hayret. İst. 1325.

Âtıf: 1293 Senesinde Kars'ın Sukuutu Sebepleri Hakkında Rapor. İst. 1926.

Baykal, Bekir Sıtkı: 93 Harbi esnâsında muhtelif tavassut ve sulh şâyia ve teşebbüsleri. Belleten, sayı 19, Ank. 1941.

Baykal, Bekir Sıtkı: 1877 — 78 Harbi ve bununla ilgili meselelere ait vesikalar. İst. 1942. (Tarih Vesikaları Dergisi 3, 7 ve 8. sayıların ayrı bası.)

Baykal, Bekir Sıtkı: Doksanüç Harbi arifesinde Osmanlı Devletiyle büyük devletler arasındaki münâsebetler. Ank. Ünv. D. ve T.C. Fak. Dergisi c. 3, sa. 2, Ank. 1945.

Baykal, Bekir Sıtkı: Şark Buhranı ve Sabah Gazetesi, 1876. Ank. Ünv. D. ve T.C. Fak. Dergisi, c. 6, sa. 5, Ank. 1948:

Berlin, Ayastafanos, Kıbrıs Muâhedenâmeleri: İst. 1324.

Dânişmend, İsmâil Hâmi: İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi. c. 4, İst. 1972.

Engelhardt, Eduard: Türkiye ve Tanzimat. (Çeviren: **Ali** Reşad) İst. 1328.

Goltz Paşa: Plevne (Çeviren: M. Tahir) İst. 1316.

Gürsel, Halûk F.: Tarih Boyunca Türk — Rus İlişkileri, Bir Siyâsi Tarih İncelemesi. İst. 1968.

Halil Rüşdü (Çev.): 1877—1878 Osmanlı Rus Seferinde Osmanlı Kamandanları. İst. 1329. (Yazarı Fransız «J»dir.)

Herbert, Frederich: Plevne Müdafaası. (Çev. **Nurettin Artam**) İst. 1954.

İbrâhim Edhem: Sebat ve Gayret, Kıyâmetten Bir Alâmet. İst. 1296.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal: Osmanlı Devrinde Son Sadrâzamlar. 4. b., İst. 1969.

İskit Yayınevi: Mufassal Osmanlı Tarihi. c. 6, İst. 1963.

Jacometi: Mes'uliyet. İst. 1294.

Karal, Enver Ziya: Osmanlı Tarihi. c. 8, Ank. 1962.

Keçecizâde İzzet Fuad: Kaçırılan Fırsatlar. İst. 1325.

Kocagüney, Vehbi: 1877 — 1878 Osmanlı — Rus Harbinde Aziziye Tabyası Savaşları. Ank. 1965.

Kurat, Akdes Nimet: Panislavizm. Ank. Ünv. D. ve TC. Fak. Dergisi, c. 11, sa. 2 — 4, Ank. 1953.

Kurat, Akdes Nimet: Türkiye ve Rusya, 1798 — 1919. Ank. 1970.

Kurat, Yuluğ Tekin: 1877 — 78 Osmanlı Rus Harbi'nin Sebepleri. Belleten, sayı 103, Ank. 1962.

Kurat, Yuluğ Tekin: Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği. Ank. 1968.

Kurtoğlu, Fevzi: 1877 — 1878 Türk — Rus Harbinde Deniz Hareketleri. İst. 1935.

Kutucuoğlu, S. Zeki: Gazi Osman Paşa Plevne'de. Ank. 1957.

Mahmud Celâleddin Paşa: Mir'ât-ı Hakikat. İst. 1328.

Mehmed Ârif: Başımıza Gelenler. Mısır 1321.

Mehmed Es'ad: El-Kâfi. İst. 1293.

Mehmed Hulûsi: Niçin Mağlûp Olduk? 1877 — 78 Osmanlı — Rus Seferi, Avrupa Cihetindeki Harekât. İst. 1326.

Mehmed Memduh Paşa: Mir'ât-ı Şu'ûnât. İzmir 1328.

Mehmed Sâdık Rıfat Paşa: 1293 Osmanlı — Rus Muhârebesi Tarihi.

Mısıroğlu, Kadir: Moskof Mezâlimi. İst. 1972.

Osman Nuri: Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı. İst. 1327.

Öztuna, T. Yılmaz: Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi. c. 12, İst. 1967.

Öztuna, T. Yılmaz: Resimlerle 93 Harbi, İst. 1969.

Pakalın, Mehmed Zeki: Son Sadrâzamlar ve Başvekiller. İst. 1940.

Reşit: 1293 Seferi, Avrupa'da. İst. 1326.

Ryan, Charles S.: Kızılay Emri Altında Plevne ve Erzurum'da, 1877 — 78. (Çeviren: A. Rıza Seyfi) İst. 1962.

Sedes, I. Halil: 1877 — 1878 Osmanlı — Rus ve Romen Savaşı. 12 cilt, İst. 1935 — 1955.

Süleyman Paşa: 1293 Türk — Rus Muhârebesi Hakaayıkından, Hulâsa-i Vukuuât-ı Harbiyye. (Nâşiri: Necmi Râci) İst. 1324.

Süleyman Paşa: Umdet-ül Hakaayık. İst. 1928.

Süleyman Paşazâde Sâmi: Süleyman Paşa'nın Muhâkemesi. İst. 1328 (2.b 1928).

Şimşir, Bilâl N.: Rumeli'de Türk Göçleri, Belgeler, 2 cilt, Ank. 1968 — 70.

Talât: Plevne Müdafaası. İst. 1316.

Tansel, Fevziye Abdullah: Süleyman Hüsnü Paşa ile Nâmık Kemal'in Münâsebât ve Muhâberâtı. Türkiyat Mecmuası, cilt 11, İst. 1954.

Tansel, Selâhaddin: 93 Seferi, 1877 Harbinin Sebepleri. Ank. 1943.

Tarih-i Osmânî Encümeni: Moskofların Edirne İstilâsına Dâir Vesâik, 1295, Kumandan Nâmık Paşazâde Cemil Paşa'nın takriri. TOEM, sayı 47, İst. 1333.

Türkgeldi, Ali Fuad: Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye. (Neşre hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal) c. 2, Ank. 1957.

Us, Hakkı Târık (Haz): Meclis-i Mebusan (zabıtları) 1293 — 1877. 2 cilt, İst. 1939 — 1954.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı: Ali Suâvi ve Çırağan Sarayı Vak'ası. Belleten, sayı 29, Ank. 1944.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı: Şıpka kumandanı Süleyman Hüsnü Paşa'nın menfa hayatına dâir bazı vesikalar. Belleten, sayı 45, Ank. 1948.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı: Tersâne Konferansı'nın mukarrerâtı hakkında şura mazbatası. İst. Ünv. Tarih Dergisi, sayı 9, İst. 1954.

Yorga: Osmanlı Tarihi. (Çeviren: B Sıtkı Baykal) c. 5, Ank. 1943.

Y.Ş. (Çev.): Osmanlı Rus Seferinde Halyas, Ziven, Kars Muharebeleri. İst. 1326.

ZAĞRA MÜFTÜSÜNÜN HATIRALARI

Tarihçe-i Vak'a-i Zağra

Azîz-i kavm idik a'dâ zelîl kıldı bizi,
Esîr-i bend-i belâ vü sefîl kıldı bizi.
Bi-gayri hakkin atıp habse bir nice eyyâm,
Mudîk-i ye's ü sitemde alîl kıldı bizi.

NÂŞİRİN İFÂDESİ

1293 de vuku bulan Türk — Rus muharebesi sırasında, Şarkî Rumeli'de bulunan Eski Zağra kasabası, küçük bir Rus müfrezesi tarafından zabt olunmuştu. Bu işgal sırasında çatışma olmamış müslüman halk evlerinden çıkmayarak, hâneleri içinde ve muhasara altında kalmışlardı.

Fakat bu kasaba ile civarındaki köylerde bulunan Bulgarlar, Rusların da yardımıyla, müslümanların aleyhinde anlatılması imkânsız feci zulümler icra etmişlerdir. İnsanlık tarihine o derece iğrenç sayfalar eklemişlerdir ki, hatırlanması bile insanın tüylerini ürpertir.

Basılmakta bulunan «Neler Çektik» adındaki eserimden aşağıya aldığı, beyitler, uğranılan zulümlerin esef verici birkaç örneğidir:

Çekerek Rus Bulgarı pişe,
Başladı ehl-i dini teftişe.
Bağteten kıldı evleri şebhûn,
Neler etti neler o mel'ûnûn!
Pîr ü bernâ edilmeyip tefrik,
Bâb-ı dâre edildiler ta'lîk.
Dayımın bend edip de ellerini,
Kıldılar lîme lîme her yerini.
Kimini gömdüler yere canlı,
Demeyip ihtiyar delikanlı!
Kiminin kestiler edep yerini,
Verdiler ağza canlı etlerini!
Kimine giydirildi kızgın sac.

Zulmü gör bundan eyle istintâc!
Ne fenâlıklar etti bizlere âh,
Yere girsin yere o rûy-ı siyâh! (1)

Bu müessif vakaların cereyanı sırasında henüz sekiz yaşımda idim. Bununla beraber o alçakça zulümlerin ve evleri yıkan fecaatlerin acı sahneleri, şimdi de zihnimde kazılmış birer nakış gibi durmaktadır.

«Zağra Vak'ası»nda, ancak pek noksan bir şekilde ortaya konmuş olan Bulgar mezâlimine hedef olmamış bir Zağralı tasavvur edilemez. Her aile, mazlum bir şehidin kanlı hatırasıyla elemlidir. Kiminin oğlu, kiminin babası, kiminin de henüz kundakta olan ciğerpâresi, bir hiç için, sadece müslüman kanı dökmüş olmak için ödürülmüş... Nice müslüman hanımlar dul ve kimsesiz kalmış ve:

Bir alîl oğluna nida ediyor.
«Ali oğlum beni bırakma» diyor...
Değneği dest-i ra'şe-dârında
Bir kadın durdu yol kenârında,
Bakıp etrafına melûl ü hazîn,
Şöyle etti beyân-ı kalb-i mekîn:
«Aç vatan sineni bu âcize ki,
Bir avuç yer de ver bu fâize ki,
Bikesim sen benim penâhımsın,
Bâis-i rahmet-i İlâh'ımsın!
Ey vatan, ey melîke-i ümmet!
Hubbün imânıma büyük hüccet!
Zevcim oğlum senin kucağında,

---

(1) Piş: ön, bağteten: ansızın; şebhûn: baskın; pîr ü bernâ: yaşlı ve genç; tefrîk: ayırmak; bâb-ı dâr: darağacı; tâ'lîk: asılmak; bend: bağlamak; istintac: anlamak, tahmin etmek; rûy-i siyâh: kara yüz. (H.)

Bana yer yok mu bir bucağında?
Yetiş imdada nerdesin ecelim,
Terk-i can etmek en büyük emelim!..» (2)

Feryâdıyla ağlamıştı.

Uzun söze ne hâcet! Eserin okunması ile Rus — Türk muharebesi sırasında Rumelilerin uğradıkları fecaatler hakkında, kısaca da olsa, bir fikir edinmek mümkün olacaktır.

«Vak'a-i Zağra» merhum pederim tarafından 1301 (1885) tarihinde, eski Rumeli Harp Orduları Başkumandanı ve biz Zağralıların muhterem kurtarıcısı merhum Süleyman Paşa'ya oğlu Sâmi Bey vasıtasıyla takdim kılınmıştı. Biz o sırada aziz dostum Sâmi Beyefendi ile birlikte Mekteb-i Mülkiye'de bulunuyorduk. Bu mektep Meşrutiyet'ten sonra İstanbul İdâdisi olmuştur.

Merhum Süleyman Paşa, Rumeli'de icrâ edilen askerî harekâtı ve harbe ait birçok hakikatleri ihtiva eden, ayrıca, harpten sonra ortalığa yayılan yalan rivâyet ve şâyiaları inceleyen ve «Vak'a-i Zağra»yı tenkid eden bir cevap yazmıştı.

Bu kitap Meşrutiyet'in ilânından sonra «1293 Rus — Türk Muharebesi Hakaayıkından Hulâsa-i Vukuuât-ı Harbiyye» adıyla neşredilmiştir.

İstibdat devrinde korku ile döşeme tahtaları altında gizliyerek mutlu hürriyet devrimize eriştirebildiğim «Vak'a-i Zağra»yı, harp tarihimize nâçizâne bir hizmette bulunmak maksadıyla neşrediyorum.

Eser üç kısımdır:

---

(2) Alîl: Hasta, sakat; dest-i ra'şedâr: titrek el; kalb-i mekîn: mahzun kalb; bîkes: kimsesiz; penâh: sığınacak yer; bâis: sebep; hub: sevgi; hüccet: delil; terk-i can: ölmek. (H.)

Birinci kısım: Tarihçe-i Vak'a-i Zağra,
İkinci kısım: Hercümerc-i Kıt'a-i Rumeli,
Üçüncü kısım: Hicretnâme, olup manzumdur.

Bütünüyle askeri ve edebi bir eser olması sebebiyle silâh arkadaşlarımla ilim ve fazilet sahibi zatların takdirine mazhar olacağını ümit ederim.

Eyüb, 7 Temmuz 1326 (1910)

Topçu Mümtaz Binbaşı

Necmi Râci

MÜELLİFİN İFÂDESİ

Hicrî 1294 (Rûmî 1293, Milâdî 1877) senesinde Rusya Devleti'nin, Devletimiz aleyhine açtığı muhârebede, Rusların birinci defa Balkan'ı aşarak Kızanlık ve Zağralar'ı istilâsı sırasında Eski Zağra kasabası Rüşdiye mektebi muallimi idim. Müslüman halk arasında olarak ailemle birlikte esir ve mahpus kalmış, pek çok belâlar ve tehlikeler geçirmiştim.

Arkasından Süleyman Paşa merhumun Zağralar'ı geri alması üzerine İstanbul'a hicret etmiştik. Burada başımızdan geçen hadiseleri dinlemek ve öğrenmek hususunda büyük bir arzu ve rağbetle karşılaştım.

Bu umûmi istek sebebiyle ve emir ve irâdelerine uymayı borç bildiğim bazı yüksek zatların işâretleri ile bu «Vak'a-i Zağra» adındaki küçük tarihimi hikâye tarzında yazmış idim.

Yazılan parçalar henüz müsvedde halinde iken bile, gerek istinsah edilmek ve gerek okunmak için geniş bir rağbete mazhar oldu.

Bunun üzerine risale şekline konarak bastırılması icap etti. Maarif-i Umumiyye nezâretinin izni ile basılmak üzere iken üzücü Plevne vakası ortaya çıktı. Bütün emeller eleme döndü. Risâlenin basılması da bu şekilde geriye kaldı.

Bununla beraber pek çok zatlar tarafından istinsah olunmuş ve okuyanların takdirini kazanmıştı.

Bu muharebeyi çok iyi bilen, doğru sözlü bir kumandanımız eseri okuyarak tesadüf ettiği yanlışları tashih ve noksanları tamamlamak maksadıyla bize bilgi verdi. Merhum Abdi Paşa'nın Divan-ı Harb'e verdiği lâyiha da sonradan elime geçti. Bunlara dayanarak yeniden tashih

ve tadiller yaptım. Pek çok vakaları da ekliyerek işbu nüshayı kaleme aldım.

Âciz eserimin edibler arasında ele alınacak kadar bir meziyeti yoksa da, içindekiler okunmaya değer bulunmuştur.

Müsâit bir zamanda basılarak neşrolunması hakkını sevgili evlâdım topçu mümtaz yüzbaşısı Ahmed Necmeddin —Allah onun âkibetini daha hayırlı etsin— oğluma terk ve tevdi eyledim. El yazımla olan bu kitabı kendisine bir yâdigâr ve beni anıp dua etmesi için bir vesile-i duâ ve tezkâr kıldım...

5 Şaban 1314   27 Kânunuevvel 1312 (1896)

Garka-i cürm ü hatâ, hayır duâ muhtâcı
Mustafa-zâde Hasan-zâde Hüseyin Râci

BİRİNCİ KİTAP

TARİHÇE-İ VAK'A-İ ZAGRA

Bismillâhirrahmânirrâhîm

Hamd ü senâ-yı bîintihâ ol Mâlik-ül Mülk —tüizzü men teşau ve tüzillü men teşâ biyedikel hayr— hazretlerine lâyık ve sezâdır ki din-i İslâm'ı nice ihtilâfât ve vukuuâtın sademâtı te'sîrinden hıfz ü himâye ve şevket-i İslâm'ı galebe-i a'dâdan vikaaye buyurmuştur. (1).

Ve salât-ı lâtuhsâ cenâb-ı Resûl-i Kibriyâ aleyhi ekmel-it tehâyâ efendimiz hazretlerine şâyeste ve ahrâdır ki livâ-yı dîn ü nusreti şark u garpte temevvüc ve ihtizâz ile kulûb-i a'dâya tezelzül-endâz ve âfitâb-ı şerîati âfâk-ı adâlette şa'şa'a-efraz-ı i'câz oldu.

Ve tarziye-i giranbahâ ol Habib-i Zîşân'ın ashâb-ı vefâ ve ahbâb-ı bâ-safâsına cesbân ve revâdır ki i'lâ-yı kelimetullah ve i'zâz-ı dîn yolunda hicret ü cihâd mesâkkına göğüs gerip can fedâ etmekten aslâ çekinmediler.

Ba'dezâ ma'lûm ola ki «Tâc-üt Tevârih»in «ahsen-i büldân ve atyib-i umrân» diye tavsîf eylediği vatan-ı

---

(1) İki sayfa tutan bu kısa «dua ve giriş» parçasını sâdeleştirmedim. Süslü ve âhenli bir neşir örneği olarak bıraktım. Parçanın sonuna açıklamasını dip not olarak koydum.
(HAZIRLAYAN)

azîzimiz «Zağra-i Atîk» kasaba-yı ferah-fezâsı ve hakikaten güldeste-i ra'nâ ve hadîka-i ulyâ olan ve dillerde dâstân gibi söylenen «Kızanlık» kaza-yı dil-küşâsı hîn-i fetihten bu âne kadar dest-i isti'lâ-yı a'dâdan duhter-i dûşize gibi ırzıyle mahfûz iken işbu bin iyiyüz doksan dört sâl-i hicrîsi Ruslar ile vukû' bulan muhârebede bi-kazâillâhi teâlâ cennet-âsâ o iki kaza-yı bîhemtâ baştan başa kül olmuş yangın mahalli gibi virâneye ve dökülen bîhisâb mazlûmînin kanlarıyle selhhâneye dönmüştür. Gül bahçeleri ve meyve-i günâgûn hadîkaları Kazak atlarına ağıl ve teferrüçgâhlarında yeşil çemenzârları yığın yığın yığılmış lâşelerin sel gibi akan kanlarından kıpkızıl olup vâdî-i şekaayık sanılır idi. Gönle ferah veren o bîkusûr kasırları lâne-i bûm-i şûm, ve o bînazîr mesâcid ü mekâtibi düşmen elinde soyulmuş esirler gibi ye's ü mâtemle mağmûm olmuştur.

İşbu gözden esirgenen beldeleri böyle görmekten ve a'dâ-yı bedlikaa taraflarından icrâ kılınan mezâlim ü şenâyi'i işitmekten ise kör ve sağır olması bin kat evlâ idi.

İşte muhârebe-i mezkûrede Zağra ve Kızanlık vukuâtını ahfâda tabsıra ve ibret olmak emeliyle sanâyi'-i inşâdan muarrâ, sâdece tahrîrini murad ve re'y-ül ayn meşhûdum ve mevsûkan mesmû'um olduğu üzre mâ-vaka'ı ketb ü îrâd eyledim.

Ancak bu hâdise ve gerek onu teâkub eden vekaayi-i müteellime, emsâli gayri mesbûk nevâib-i şenîadan olmağla ehl-i İslâm'ın bu hengâmede gördüğü ve görmekte olduğu devâhî birbirinden eşna' ve bedter

ve mücerred fikr ü mülâhazası süveydâ-yı derûnu ezer ve üzer bulunduğundan efkârın galeyânı az zamanda sükûnet bulur mevâddan olmamağla vukuâtın serd ü ityânında zuhûr eden kusûrumun afvını istirham ve rica ile bir mukaddime ve üç fasıl ve birer hâtime lâhikadan ibâret olan işbu tarihçenin ismini «Vak'a-i Zağra» tesmiye eyledim. Ve billâh-it tevfik. (2).

---

(2) Yukarıdaki parçanın bugünkü dil ile ve paragraf sırasına göre özü :

«Cenab ı Hakk'a hamd-ü senâ;
«Hz. Peygamber'e salât ü selâm;
«Hz. Peygamber'in arkadaşlarına dua;

«Elimize geçtiğinden beri düşman ayağı değmeyen Eski Zağra ve Kızanlık kasabalarının güzellikleriyle meşhur oluşları; Rusların istilâsı üzerine buraların yangın yerine dönmesi, dökülen kanlarla salhhâneye benzemesi; bahçelerin Kazak atlarına ağıl olduğu, çimenliklerin kana bulandığı, köşklerin ıssız kaldığı mescid ve mekteplerin soyulduğu;

«İnsanın bu zulüm ve alçaklıkları görmektense, kör ve sağır olmasının tercih edileceği;

«Zağra ve Kızanlık'ta olanların, gelecek nesillere öğüt ve ikaz olması arzusuyla sâde bir dille yazılması;

«Burada bizzat görülen veya mevsuk olarak işitilenlerin yazıldığı;

«Ancak bu hâdise ile ondan sonra olan üzücü vakaların şimdiye kadar görülmemiş feci şeyler olduğu; bunları sadece düşünmek bile insanın kalbini muzdarib edip, fikrini galeyana getireceğinden, olayları nakl ederken meydana gelecek kusurların affolunması ricası.» (H.)

MUKADDİME

Rusya devleti, Kırım muharebesinde Devlet-i Aliyye ve Düvel-i Mütehâbbe'ye (3) karşı kaybetmiş olduğu askerî şanını ve millî namusunu tekrar kazanmak ve 1856 Paris muâhedesinin düğümlerini çözmek istedi.

Bu hırsla andlaşmanın hemen ertesinde meydana sürdüğü Panislâvizm (4) fikirlerini yayarak Devlet-i Muazzama-i Osmâniyye'nin Avrupa kıtasında mevcut ve en meşru hakkı olan memleketlere göz dikti. Moskova şehrinde yaktığı fesat ocağından sıçrayan kıvılcımlarla Karadağ ve Girit isyanlarını, sonra Tuna vilâyetinde ve ondan sonra Eski Zağra, Otluk köyü ve civarındaki ihtilâl ateşlerini tutuşturdu. Bu ateşler yumuşaklıkla bastırılmaya çalışıldı. Ama kuzeyden devamlı olarak esen rüzgârın tesiri ve «Türk mezâlimi!» diye haykıran uğursuz seslerle kulağı doldurulan Avrupa'nın, ateşin büyümesine yardım edercesine susması, buna mâni oldu. Bu hal ise sonunda, birbirini takip eden Hersek, Karadağ, Sırp isyanları ve Rusya'-

---

(3) Devlet-i Aliyye: Osmanlı Devleti Düvel-i Mütehâbbe: Kırım Harbinde Osmanlı Devleti yanında savaşa giren İngiltere, Fransa ve İtalya. (H.)
(4) İslâv Milletler Birliği, İslâvcılık. (H.)

nın haksız olarak Devlet-i Aliyye aleyhine harp ilân etmesi ile neticelendi.

Sırp muharebesinin sonunda Rusya'nın harp ilân edeceğini anlamış olan Devlet-i Aliyye düşmana karşı elde edeceği kesin zaferi sonbahara bırakmıştı. O kış, Kuzeyindekine ne şekilde mukabele edilmek lâzım geleceğinin müzakeresiyle ve harp için gizlice hazırlıklar yapılmakla meşgul olundu.

İşte o fırsat demlerinde bu iş Hey'et-i Devlet'çe (5). müzâkereye konularak etraflıca görüşüldü. Rusyalının tekliflerini kabul etmenin devletin namusuna dokunacağı ve Devlet-i Muazzama-i Osmâniyye'nin bu teklifleri kabul etmektense son dereceye ve mahv oluncaya kadar muharebe edip, yüce adını o suretle muhafaza etmesi Meclis-i Umûmî'de (6) kararlaştırıldı.

Bunun üzerine Osmanlı hudutlarında müdafaa vasıtalarının hazırlanması düşünüldü. Saltanat-ı Seniyye'nin o vakitki mevcut kuvveti nisbetinde Varna mevkii dâhil olduğu halde Vidin'den Dobruca kıtasının sonuna kadar olan müstahkem ve gayri müstahkem mevkilerin muhafazası ancak yüzyetmiş tabur Osmanlı askeri ile mümkün olabilirdi.

Bu kuvvetle ve nehirden de bahriye kuvvetleri ile elden geldiği kadar müdafaaya bütün kudretin sarf

---

(5) Vekiller heyeti, Bakanlar Kurulu. (H.)
(6) Çeşitli cemâat temsilcilerinin toplanmasıyla meydana gelmiş olan danışma meclisi. Henüz Meclis-i Mebusan açılmamıştı.

olunması ve vuku bulacak olan hakikî bir fevkalâde hâle karşı Edirne'de kırk bin kişilik bir ihtiyat kuvvetinin bulundurulması ve Sofya mevkiinin kuvvetinin arttırılmasına karar verldi. Bu şekilde yapılan plân Abdülhamid'in huzurunda okunarak tasvip gördü.

Bunun üzerine eski kumandanlardan olan ve Serdâr-ı Ekrem tâyin olunan Abdülkerim Nâdir Paşa, Osmanlı hudutlarının muayenesi ve eksiklerinin tespiti ile vazifelendirildi. O da Varna ve Şumnu yoluyla Rusçuk'a ve tâ Vidin'e kadar mühim noktaları teftiş etti. Yalnız Vidin, Ruscuk ve Silistre mevkilerinin oldukça müstahkem olduğunu, Tutrakan ile Niğbolu mevkilerinde de ufak tefek istihkâmlar bulunduğunu gördü. Hududun geri kalan yerleri istihkâmdan mahrum ve duşmanın tecâvüzüne müsait idiler. Bunun üzerine müstahkem yerlerin noksanlarının tamamlanmasına ve öteki yerlere de elden geldiği kadar istihkâmlar inşasına girişti. Tuna nehrinde donanma tertibatı hakkında nehir kumandanları ile müzâkerelerde bulundu.

Rusya'nın o günlerde harp ilân edivermesi ile Tuna nehri hakkında geniş bilgisi bulunan Tuna kumandanı Hüseyin Paşa'nın öyle bir vakitte İstanbul'a aldırılması ve onun yerine tâyin olunan Ârif Paşa'nın zamanında Tuna'ya gelememesi işleri bozdu.

Düşman Tuna boğazını tutarak karşı sahilleri istihkâmlarla takviye etti ve büyük çaplı toplar koydu. Mühim noktalara ise çok sayıda asker yerleştirdi. Bu suretle Tuna'ya girmesi çok lüzumlu olan gemilerimize mani olduğu gibi, nehirde mevcut bulunanları da hareketsiz bıraktı.

Kara ve deniz, bütün kuvvetlerin kumandası Serdar Abdülkerim Nadir Paşa'ya verilmişken, Bahriye Nezâretinin müdahalesi yüzünden nehir kumandanları Serdar'ın emrine uymadılar. Bu yüzden nehir kuvvetleri ile hiç bir iş görülemedi.

Rusyalı ise Memleketeyn'in (7) askerî kuvvetleri ve şimendüferleri yardımı ile az vakitte Tuna boyuna Osmanlı askerinin iki misli kuvvet yığdı. Sonra da olanca gücüyle birçok yerlerden nehri geçmeye çalıştı.

O aralık düşmanın, istihkâm ve müdâfaadan mahrum bulunan Dobruca tarafına zahmetsizce taşıp akması ve Tulça, İsakça, Maçin kasabalarını aniden zabt edivermesi halkın kalbine dehşet ve hayret düşürdü.

Anadolu tarafında da Ardahan'ın istilâsını ve doksan adet topun düşman eline geçtiğini bildiren ürkütücü haber gelmiş ve yürek yarası olmuştu.

Rusların yirmi seneden beri Ulah, Bulgar, Sırplı ve Karadağlıları kendilerine bağlayarak Osmanlı Rumelisi'ni adeta benimsemiş oldukları, tecavüz etmek ve zaferi kazanmak için gerekli imkânları hazırladıkları biliniyordu. Bu yüzden en mühim ve şiddetli savaşların Tuna boyunda olacağı daha önceden Vekiller Heyeti'nce de kararlaşmış idi. Bunun için Anadolu ci-

---

(7) Eflâk ve Boğdan. (H.)

hetine pek o kadar ehemmiyet verilmemiş; düşmanın Dobruca'ya tecavüzü ise tabii bulunmuş, işin aslına vâkıf olanlar bu hallerden telâşa düşmemişlerdi.

Düşmanın, şimendüfer hattını elde etmek ve Balkanlar'a sokulmak için Tutrakan'la Rusçuk arasından ve Niğbolu'dan geçmesi harp fenninin icaplarından idi. Buralara tecavüz etti. Fakat pek çok uğraştıysa da başaramadı. Nihayet ümidini kesince, Rusçuk'tan yukarı Ziştovi'nin karşı sahili göllük ve bataklık ve geçmeye elverişsiz olduğu halde o tarafa yöneldi. Nakliye vasıtaları mükemmel olduğundan bir gece oradan geçerek Ziştovi'yi zabt etti. Kısa zamanda büyük bir kuvvet geçirdi.

İsyan suçlusu Bulgarlar da takım takım Rus'a katılarak Balkanlar'a ilerlemesini kolaylaştırdılar.

Felâketlerin peşpeşe geldiği sıralarda Serdar-ı Ekrem'in manevrasına her taraftan müdâhale olunarak plânlarını tatbik etmesine meydan verilmedi. İşin ehli olanlar, harp sırasında başkumandanın azlini değil, hatalı bularak azarlanmasını bile doğru bulmazlarken, öyle nazik bir zamanda Serdar, suçsuz yere azl olunarak tevkif edildi (8). Böylece ikbal ve şöhret düşkünlerine meydan açıldı ve kumandanlar arasında fesat tohumu saçıldı.

Düşmanın Ziştovi'den geçmesi üzerine, tertip olunan manevralar hükümsüz ve Serdar-ı Ekrem Abdül-

---

(8) Yazar, Abdülkerim Nâdir Paşa'nın Divan-ı Harbe verdiği lâyihanın tesiri altında olmalı. Çünkü tarihçiler Paşa'yı suçlu bulmaktadırlar. (H.)

kerim Nâdir Paşa'nın azli ile ordu kumandansız kaldı. Evvelce Balkanların muhafazasına tayin edilmiş olan Edirne'deki fırkadan seçkin onüç tabur Rusların Tuna'yı geçecekleri bir sırada kaldırılıp Sohum'a (9) ve neticesiz bir işe gönderildi. Bu mühim Balkan hattının boşaltılması, ileriyi görenler için ağlanacak bir facia iken Sohum ve Batum taraflarında elde edilen ufak tefek başarılar, görgüsüz ve saf halkı neşelendirdi. Bu neşe ile, Tuna boyunda müdafaa kuvvetinin yetersizliği tabiî engellerin azlığı ve kumandanların keyfî hareketleri yüzünden uğranılan mağlûbiyetlerin bir harp hilesi olduğuna inandılar. İstihkâmsız Koca Balkan'ı kendi haliyle de geçilmesi imkânsız sağlam bir sed zannettiler.

Ne bilsin kul nedir takdir-i Mevlâ
Rehâ olmaz kazâ hükmün eder icrâ.

---

(9) Sohum, Karadeniz'in doğu kıyısında şehir ve kaledir. (H.)

BİRİNCİ FASIL

RUSYALI GELMEDEN

Basiret sahiplerine malûmdur ki, Rusyalı'nın Tuna'-dan geçmek için en az elli bin askeri gözden çıkardığı, o vakitki Avrupa gazetelerinde yazılmış idi.

Harp başlayınca, Ruscuk ve Niğbolu'dan geçmek için çok çalıştı. Gördüğü mukavemet üzerine buralardan ümidini keserek Dobruca sahiliyle Ziştovi'den geçmeye mecbur oldu. Oraları istihkâmsızdı ve kâfi miktarda müdafaa kuvvetinden de mahrum bulunuyordu.

Dobruca sahillerinin muhafaza ve müdafaası donanmaya bırakılmıştı. Düşmanın Ziştovi'den tecâvüzü ise harp fenni ölçülerine göre beklenmiyordu. Yine de Ahmed Hamdi Paşa livası Ziştovi'nin muhafazası ile vazifelendirilmiş idi.

Düşmanın Ziştovi'den geçtiği haberi Serdar-ı Ekrem'e gelince, Ruscuk'da bulunan Eşref Paşa'ya emir verilerek, bir liva asker Ziştovi'ye sevk olunmuştu. Bu liva Bela mevkiinde Ziştovi'den ric'at eden Ahmed Hamdi Paşa livası ile karşılaştı.

Ancak o gün Ziştovi'ye geçen düşman kuvvetinin çok fazla olduğunun haber alınması üzerine Ruscuk'-tan giden liva Bela'dan öteye geçemedi. O sırada ise

düşman, Ruscuk'u şiddetle döğmekte ve alt tarafından nehri geçmeye çalışmakta olduğundan buradan daha fazla asker çıkarmaya imkân yoktu. Esasen Ruscuk'taki asker, orayı muhafaza için de kâfi değildi.

Serdar, Ruscuk'tan zırhlı gönderilerek Ziştovi'ye yardım için bir şeyler yapılmasını Eşref Paşa'ya, Tuna Bahriye Kumandanı tayin edilip o gece Şumnu'da bulunan Besim Paşa da icâp edenlere telgraf ile emr etmiş, fakat nehirden de bir iş görülememişti.

Bunun üzerine Şumnu'da bulunan ve altı taburdan ibaret olan Safvet Paşa livası, oraya sevk olunacak kuvvete destek olmak ve hem de Bulgarların fesatlıklarını icrâya meydan verilmemek üzere Osmanpazarı'na doğru gönderilmişti.

Düşmanın sağ kanadını tehdit için Vidin'de bulunan Gazi Osman Paşa'ya ise kuvvetleri ile acele Plevne'yi tutması emr olunmuştu.

Düşmanı sol kanadından tehdit için Safvet Paşa livasından sonra bir fırka piyade daha hareket etmek üzere iken Dersaadet'ten Askerî Meclis'in kararı olarak derhal Ziştovi'deki düşman üzerine asker gönderilmesi emri gelmekle manevra değiştirilmiştir.

Emre uyan Serdar-ı Ekrem, çaresiz, bu fırkayı on tabura çıkararak Şumnu'daki süvari fırkası ile Ahmed Eyüb Paşa'ya katıp yola çıkardı. Bu kuvvetler Gürçeşme denen yere vardıklarında, Ruscuk'tan oniki taburla gelen Eşref Paşa da onlara katıldı. Süvarilerimiz ise düşman süvarileri ile çarpışmaya başlamıştı.

Ancak Serasker Redif ve Nâmık paşaların fevkalâde memuriyetle Şumnu'ya gelmeleri üzerine Serdar'ın elinde selâhiyet kalmamıştı.

Nâmık Paşa ise, Eyüb Paşa'nın düşmanın üzerine varmasını uygun görmemekte ve düşmanı kendi üzerine çekip uygun bir yerde savaşmasını istemekte idi. İsteği gibi yapıldı.

O günlerde yine Dersaadet'ten yeni yapılıp gelmiş olan bir plâna göre ise artık düşmanın üzerine varılmayıp, şimdilik oralarda oyalandırmak lâzım geleceği emr ü irâde buyurulmuştur.

Osman Paşa'nın Plevne'ye gelişi

Evvelce beyan olunduğu üzere Vidin'de bulunan Osman Paşa'ya Plevne'ye hareket etmesi emri verildiği esnada, düşmanın Timok nehrinin altından tecavüz edeceği haberi gelerek, Rusların bir iki güne kadar Floren'den Tuna'yı geçecekleri Dersaadet'ten ihtar olunmuştu.

Bu haberi alan Osman Paşa da hareketini mecburen birkaç gün geciktirmişti. Fakat Plevne'nin tutulması harp fenni bakımından çok mühim olduğundan Serdar, Redif ve Nâmık Paşaları güç hal ile ikna ederek, Osman Paşa'yı Plevne'ye çekmiş ve icap eden talimatı vermiştir.

Düşman da Plevne'nin ehemmiyetini takdir ederek, ele geçirmek istemiş ve defalarca hücum etmişse de, Allah'a hamd olsun ki, mağlûp olmuş ve bu tedbir ile düşmanın sağ kanadı kırılmıştır.

Serdar-ı Ekrem plânını tatbikte serbest bırakılsaydı, Osmanpazarı'nda teşkil edeceği kuvvet karşısında düşmanın sol kanadı da kuvvetsiz kalarak Balkanlar'a ilerleyemeyecekti. Bu suretle zarar ve tecâvüzü de Ziştovi'ye münhasır kalabilecek idi. Ama şan ve ikbâl düşkünü harisler cehâletleri yüzünden kumandaya füzûli yere karışarak, devletin askerî namusunu kirlettiler ve bir milyon halkı ayaklar altında çiğnettiler.

Çünkü Serdar-ı Ekrem hazretleri, Şafvet Paşa livasını Osmanpazarı'na hareket ettirdiği sırada, o tarafları çok iyi bilen Kirilde nahiyesi halkının ihtiyarlarını davet ederek, askerle birlikte hareket etmelerini istemiş ve bunlardan eli silâh tutanlarına yeni silâhlar vermişti.

Aziz Paşa fırkasını ise sevk etmek üzere bulunuyordu. Fakat muvaffak olamadı. Bu fırka, başkalarının kumandasıyla, önce Ziştovi tarafına hareket ettirildi ve yukarıda beyan olunduğu üzere oniki taburla Ruscuk'tan çıkan Eşref Paşa fırkasıyla birleşti.

O sırada Ruscuk'ta bulunan Seryâver Paşa ise, Ruscuk'ta kuvvet kalmadığını düşmanın ise alt taraftan geçmeye çalıştığını, eğer hemen asker yetiştirilmezse Ruscuk'un elden gideceğini bildirmişti. Onun bu ihtarı üzerine Yıldız'dan gelen emre uyularak Ruscuk'a da derhal asker sevkine mecbur olundu.

İşte bu fırkanın başka kumandalarla ötede beride faydasız yere dolaşması ve Osmanpazarı'nda lüzumu kadar kuvvet bulundurulamaması düşmana fırsat

verdi. Askerî kuvvetten ve istihkâmdan mahrum olan Tırnova'ya, Servi yolundan girerek Balkan'a doğru ilerlediler. Bunun üzerine Safvet Paşa livasının iki taburu Kazan'a gönderilerek, o nokta tutuldu.

Osmanpazarı'ndaki asker ise yine Dersaadet'in emriyle İslimye cihetine hareket ettirildi. Bu sırada Hacı Grandük Bey'in refakatiyle Edirne tarafından Şumnu'ya gelmekte olan Çerkes süvarileri İslimye'ye varmışlardı. Bunların alıkonulması için Serdar-ı Ekrem tarafından İslimye Mutassarıfı'na emir verildi. Fakat daha sonra Rauf Paşa'nın oraya gelişinde Dersaadet'in emriyle, bu süvariler, Şumnu'ya ve az sonra ise Şumnu'da bulunan diğer süvarilerle beraber, tamamen ve mecburi olarak Balkan'ın güneyine sevk olundular.

Düşmanın bu şekilde ilerlemesine rağmen Serdar Abdülkerim Nâdir Paşa'nın ümidi kırılmamış bulunmakta ve evvelce kararlaştırılan plân tatbik olunduğu takdirde hâlâ güzel neticeler alınabileceğini ummakta idi. Bu sebeple Serdar, Nâmık ve Redif Paşalara, plânlanmış olan manevranın icrâsı ile düşmanın bu perişan halinden pek çok istifade edileceğini tekrar anlatarak, onları ikna etti. Bunun üzerine fırkanın Kadıköyü'nden Osmanpazarı'na hareketi için Ahmed Paşa'ya emir verildi. Hattâ o sırada Şumnu'da bulunan Tırnova Mutasarrıfı çağırılarak paşaların da huzurunda askerin idare tarzı müzakere olundu ve hazırlık yapması için Osmanpazarı'na gönderildi.

Ne çare ki bilinmeyen sebeplerden nâşi yine Dersaadet'ten paşalara gelen bir emir üzerine bu hareket dahi geri bırakıldı.

Bundan sonra, Şumnu'da bulunan Sâlim Paşa livası hemen Cuma ve Osmanpazarı cihetinde bulunan kuvvete katıldığı gibi, Tutrakan taraflarında o kadar korku kalmadığından, orada bulunan Âsaf Paşa'ya da Ahmed Eyüb Paşa fırkası ile Hezargrad'da birleşmek üzere on taburla hareket etmesi emri verilmişti.

Serdar ise kıskanç hasımlarından gelen darbelere göğüs germeye ve Plevne'de Osman Paşa'nın elde ettiği zaferlerden lâyıkiyle istifadeye çalışıyordu. Bunun için, yine harp fennine uygun manevrasını tatbike teşebbüs etmekte iken, mukaddimede beyan olunduğu gibi, âniden Dersaadet'e celbolunarak tevkif edildi. O fırsat demleri de birbirini takip ederek kaybolup gittiler. Düşman merâmına erdi, felâket kapıları açıldı.

Düşmanın Tuna'yı geçişi

1294 hicrî senesi Cümâdelâhire'si ve 1293 mâlî yılı Haziran'ının onikinci günleri, mağrur düşman Tuna'yı geçerek Ziştovi'yi zabt etti. Burayı koruyan askerlerden dört yüz kadar müslümanı al kana boğdu. Ahali ağlayarak, şaşkın ve perişan yollara düşüp dağıldı. Yatak köyü halkını tamamen katliam ettiler. Servi ahalisi dahi Ziştovililerden beter bir halde, ninni ve türkülerle, şefkat kucaklarında beslemekte oldukları, ömürlerinin meyvesi çocuklarını yollara atarak, Şıpka Balkanı'ndan aşıp Kızanlık'a döküldüler.

Bu müthiş haberler birbirini takip ettikçe heyecan son haddini buldu.

Balkanlar'ın mühim mevkiinde istihkâm inşası ile vazifeli bulunan erkânı harp zâbitlerinden Miralay

Mehmed Hulûsi Bey, o aralık Şıpka'daki tabyalar tamamlanmak üzere olduğundan bir miktar Müstahfaz asker toplayarak İslimye tarafına gitmişti. Bir yandan da asker sevk edilmesi için acele ediyordu.

Haziran'ın onüçünde Tırnova şehrinin istilâ edildiği söylenirken, Gabrova'nın zaptı haberi geldi. Kalofer ve Hayın köyü taraflarında bazı Kazakların görüldüğü de bildirildi.

Bu haberler üzerine şehrin ileri gelenleri kaçmaya karar vererek, arabalarına az bir şey yükletip, çiftliğe gidecekmiş gibi, hazırlanmışlardı.

Fakat Kızanlık kazası kaymakamı Kıbrıslı Akif Efendi bu haberleri livaya ve ta Yıldız'a telgrafla bildirmişti. İşin ehemmiyeti sebebiyle Abdülhamid o gece telgrafhanede bulunmuş ve Balkan havalisindeki bütün muhabere memurları da makina başında beklemişlerdi.

Bunun üzerine eşrâfa da teminat verildi. Onlar da firar etmekten vazgeçtiler.

Topçu livası Râsim Paşa ile yukarda zikri geçen Miralay Mehmed Hulûsi Bey, sür'atle Şıpka'ya gönderildiler. Haziran'ın yirmi beşinci Cumartesi günü gecesi Yeni Zağra'da birleşerek, sabah vakti Eski Zağra'ya geldiler.

Hulûsi Bey, Gabrova'dan firar eden Telgraf Müdürü'nü ve Tırnova'nın istilâ olunduğunu haber veren Karlovalı Debbağ Bekir adındaki bir yolcuyu telgrafla sorguya çekti. Sonunda bunları yalan söyledik-

leri için Balkan'daki istihkâmda tevkif ettirdiğini ve ceza göreceklerini söyledi. O çeşit rivayetlerin ise asılsız olduğunu beyan eyledi.

Bu tahkikatın neticesini ise Yıldız'a arz etmekle, mükâfaten bir de livalık rütbe-i refî'asını ihraz ile kâmyâb ve mübâhî oldu.

Bu Hulûsi Paşa, o gün Zağra'da sohbet esnasında öğünerek, Şıpka istihkâmını iki tabur askerle muhafaza etmenin mümkün olduğunu ve Hayın Köyü Boğazının harp fennine göre önemsiz bulunduğunu söylemiş ve buyurmuş ki :

«— Vükelâ hazerâtı işi bildiklerinden telâş ediyorlar. Biz de onların telâşları yüzünden telâş gösteriyoruz. Ama biz işimizden kalmayız. Efendim, telâş edecek birşey yoktur. Arkada Şumnu'da bu kadar asker varken, Moskof budala mı, Balkanları geçsin! Üç tabur asker buralarının muhafazasına kâfi iken, Cenab-ı Hak bize oniki tabur asker verdi ne telâş etmeli?.»

Bu sözlerle, çocukların bile ehemmiyetini bildikleri Hayın Köyü Boğazı'nı ehemmiyetsiz gösterdi. Ve böyle ninni ve mânilerle mahallî hükûmeti ve beldenin ileri gelenlerini çocuklar gibi uyuttu!.

Mezâlime inanamadık.

Zamanın ehemmiyeti sebebiyle Edirne'den Yeni Zağra'ya giden taburlar tayın almadan ve aç olarak hareket etmişlerdi. Yeni Zağra'da ise çorba verileceği sırada alınan, çok acele edilmesi emri üzerine, çorba

kazanları döktürülerek Cumartesi sabahı Şıpka tarafına acele sevk olundu.

Askerlere yirmi ikişer deste fişek verilmişti. Zaten elbiseleri de iki üç kat idi. Hava ise o gün son derece sıcak olduğundan o dağ parçası yiğitler hazan yaprakları gibi yollara dökülüp kaldılar.

Açlık ve susuzluktan pek çoğunun Eski Zağra'ya gelemeyecekleri, yolculardan haber alındı. İslâm ve Yahudilerden genç ve dinç olanlar ve bazı ihtiyarca İslâm kadınları torbalarla ekmek ve testilerle su yetiştirdiler. Çanta ve tüfeklerini yüklenip taşıdılar. Akşam üzeri güç hal ile Eski Zağra'ya vardılar. Yine de yollarda dökülüp kalanlar bütün gece gelmeye çalıştılar.

Ertesi gün gelecek askeri karşılamaya daha mükemmel şekilde tedârik ve hazırlık görülerek çıkıldı. Hattâ Yahudiler bile, araba dolusu ekmek katık, sigara ve fıçılarla su çıkardılar.

Bu erzak üç saatlik mesafedeki konak yerinde dağıtıldı. Ve asker ağırlanarak Zağra'ya getirildi.

Bu şekilde bir miktar daha asker geçip, arkası kesildi. Kızanlık ve Şıpka'daki askerin ise ondört tabur olduğu söylenmişti. Halbuki sekiz tabur imiş.

Tırnova Nâibi, Dersaadet'e giderken Zağra ve Kızanlık'tan geçti. Tırnova'nın teslimini, Ziştovi ve Servi ahalisinin düşmandan gördükleri mezâlimi yana yakıla anlattı. Fakat söylediklerine inanılamadı. Kendisinin korkaklığına verildi ve ürkmüş halde bulunduğu için öyle konuştuğu sanıldı.

Hicret etmek isteyen ahali hükûmet tarafından men edildi, kaçanlar yollardan çevrildi.

Hakikaten, barbarlık devirlerinde bile hiçbir zâlim devletin yapmadığı gaddarlıklar rivayet edildiğinden, inanamamakta haklı idik. Ne kadar gâfil imişiz..

Halbuki Rusya'nın bu seferki maksadı harp kaidelerinin dışında, âdeta haydut ve eşkıya tarzında bir savaş ve Bulgarlar vasıtasiyle Balkan'ı zapt ve geçmek imiş. Bu anlaşılamamıştı.

Garip bir vak'a

Haziran'ın ondokuzuncu Cumartesi günü öğlen vaktinde, havada karga şamata ve feryadları peyda oldu. O hafta Rüşdiye Mektebi'nin umumi imtihanı olduğundan mektepte hayli kalabalık vardı.

Avluya çıkıp baktık. Birkaç bin karga gökyüzünde iki bölük olmuş. Birisi kasabanın kuzeyinde Yenimahalle kilisesi üzerinde, diğeri kasabanın altında İncirli Öyük ve Yahudi mezarlığı tarafında, birbirleriyle kavga ederek iki daire teşkil eylemişler. Bu halde güneye doğru akıp gidiyorlardı.

Bu garip vak'a, bin on tarihlerinde Budin eyaletindeki Kanije sancağı muhafızı bulunan kahraman gazi merhum Tiryaki Hasan Paşa'nın Naima Tarihi'nde kayıtlı bulunan karga falını hatırıma getirdi. Rusya'nın buralara inmesi ve Zağra üzerinde dehşetli muharebe olması korkusu zihnimi tırmaladı.

Kargaların bu hallerinden ve şamatalarından, Allah bilir ya bir uğursuzluk çıkardım, gönlüm ürktü.

«— Allah sonunu hayr etsin! Bunda bir işaret olmalı.»

Diyerek, yanımda bulunanlara merhum Paşa'nın karga falı fıkrasını nakl ettim.

İşte Rusların Ziştovi'den geçerek Tırnova ve Servi'yi istilâ ve mezâlim icrâ etmeleri o günlerde imiş. Daha sonra Süleyman Paşa'nın gelişinde ise, Osmanlı askeri ile Ruslar arasındaki şiddetli muharebelerin, kargaların toplanıp döndükleri yerlerde olduğunu gördük.

Eşki Zağra'da Müstahfaz askerler silâh altına alınarak, Temmuz'un biri ve Receb'in ikinci Cuma günü acele olarak İslimye tabur merkezine hareket ettiler. Yeni Zağra'ya vardıklarında beldeyi karışık ve kargaşalık bir halde ve ahaliyi şimendüfer merkezinde hicrete hazır buldular. Kaymakam yeis ve şaşkınlık içinde idi. Hükûmet avlusunda silâh ve cephane sandıklarını dökük saçık gördüler.

Meğer o sabah Rus öncüleri Hayın köyüne çıkarak süvarileri Yeni Zağra ovasında görünmüş. Ahali, Yeni Zağra'yı vuracaklar korkusuyla, çekmecelerindeki paraları bile almaya elleri varamayıp, telâş ile şimendüfere dolmuş.

Kumpanya razı olmadığı için, telgrafla istirham olunup izin alınarak, halkın parasız nakline müsaade çıkarılmış ve sabahısı Edirne'ye çekilmişler.

İşte bu halde iken, bizim Müstahfaz askerler silâhsız, kollarını sallayarak Yeni Zağra'ya varmışlar. Derhal hükûmetteki silâhlarla silâhlanıp o gece helecanla orada barınmışlar. Ertesi sabah ise İslimye'ye gitmekten vazgeçerek, tehlikede gördükleri kendi vatanları Eski Zağra'ya döndüler.

Bu müthiş haberler kuşluk vaktinde Eski Zağra'ya vardı. Eşrâf ve ileri gelen zevât hükûmette toplanarak bir umumî meclis akd olunacağını, Nakip Efendi çarşıda telâş ile kulağıma söyledi.

Beraber hükümete gittik. Şehrin ileri gelen eşraf ve muteber zevâtının hicrete karar verdiklerini ve arabaları getirtmek için adamlarını çiftliklerine göndermekte olduklarını görerek hayret ve dehşet içinde kaldım.

Zağra'da şaşkınlık

Sade ben değil, bütün ahali iç helecanı ve yürek çarpıntısı ile halsiz ve perişan kalıp benizleri kül kesilmişti.

İşin aslı, halin doğrusu nedir söyleyebilecek kimse yok... Herkesin dili tutulmuş, nefesleri kesilmiş, mahşerden bir nümûne!

Kimisi:

«— Hayın köyü ve civarındaki Eşekçi ve Yeni Mahalle ve diğer köyler yakılmış, ahaliden kaçamayanlar katliam edilmiş. Yeni Zağra düşman eline geçmiş.»

Diyordu.

Kimisi:

«— Bulgar komiteleri ile bir fırka düşman akşama burasını vuracakmış!.»

Dediği gibi, başka bir takımı da:

«— Hayır canım, bunların aslı yok. Filân şimdi gelmiş. Hayın köyü boğazında görülen altmış kadar

Kazak imiş, ahali mukabelede bulununca Yeni Mahalle'yi yakıp Balkan'a kaçmışlar.»

Diyordu.

Bazıları da, bunların hepsini reddederek, evham ve hayal olduğunu söylüyordu!

Velhâsıl böyle zıt fikirler ve hareketler arasında ahali ne yapacağını şaşırmış, ne maldan geçip firara, ne de herşeyi göze alıp yerinde kalmaya karar veremiyordu.

Memleket içinde bir gürültüdür gidiyor, kimi hicrete hazırlanırken, kimisi de onları önlemeye çalışıyordu.

Bulgar hâinleri ise müslümanların bu telâş ve perişanlığından istifade edip haz duymakla beraber, onların çıkıp gitmelerini politika ve menfaatlerine de uygun bulmuyorlardı. Müslümanları salıvermeyip, fırsat elverirse hakkıyla intikamlarını almayı düşünüyorlardı. Müslüman ahalinin ayak takımını ve karışıklık isteyen serserileri tahrik için, sûret-i haktan gelerek sadâkat ve hulûs göstererek:

«— Komşular! Korkmayınız, hiçbir taraftan sizlere zarar gelmez. Hem Moskof buralara gelemez. Gelse bile onun işi devletledir, ahaliye dokunmaz. Nasıl dokunabilir? Hiç devletler bırakırlar mı? Siz giderseniz, evleriniz, mülkleriniz yazık mahv olur! Sonra elinizde birşey kalmaz. Yeni Zağra ne oldu, işitmediniz mi? Bizi dinleyiniz, kendinize yazık etmeyiniz, bizden size dostluk, oturun gitmeyin...»

Diyorlardı.

Böyle çeşit çeşit teminatlar verip yaltaklanarak pek çoklarını, hattâ Emin Paşa ve taraftarlarını kandırıp gitmemek tarafına çevirdiler.

«— Kimse gitmeyecek! Ne olursak beraber olacağız...»

Dediler.

Eşraf araba tedarik ederek eşyalarını yükletmiş idi. Âcizleri de ileri gelenlerden ve hânedandan Tevfik Bey'in gösterdiği mürüvvet ve hamiyyet üzerine, evlâd ü iyâlimi onun ailesiyle gitmek üzere hazır etmiş, konaklarına götürmüş idim. Böyle iken fikir değişti ve gidilmekten vazgeçildi.

Bulgar karısının sözleri

Gidilmeye karar verildiği sırada Âcizleri, hemen bir çuval kadar eşya ve esvap alabilip, kalanları olduğu gibi bırakmıştım. Evimizi ve kalan eşyamızı ise, fırınımızı kira ile işleten bir Bulgar'a emanet ve onun muhafazasına ısmarlamış idim!

Bu Bulgar'ın karısı biz öyle ağlarken gülerek yanımıza geldi, her ne düşündülerse:

«— Efendi, çocukları göndermeyiniz; bize bırakınız; onlara evlâdımız gibi bakar ve saklarız...»

Dedi.

Fırıncı karısının bu sözü canımı yaktı, ciğerimi kebab etti, içimden kopan bir ah ile:

«— Dostum, bu telâş, bu sıkıntılar, hep o masumlar içindir. Canımız çıkmadıkça ciğerpârelerimizden ayrılamayız.»

Cevabını verdim.

«— Siz bilirsiniz!...»

Dedi.

Sözün kısası içimizde bu şekilde fitne uyandı, maldan geçilemedi ve neticenin dehşeti bilinemedi. Oturmaya karar verildi.

Ve zorba takımı:

«— Her kim gidecek olursa, paralarız!»

Cevabını diktiler.

Keşşaf bir Paşa

Ruslar Tırnova'yı zaptedip Balkan'a sokulduklarında, Bulgarlar her tarafta, evvelce verilen tâlimatlar ve sonra habercilerle aldıkları emirler gereğince harekete hazır idiler.

Müslüman halk ve hükümetler tarafından yapılanları ve askerî harekâtı derhal Rus'a rapor edip bildirmekte ve casusları her köşeyi gezip görmekte idi.

Hayın köyü boğazında yolu düzeltmekle uğraşan Rus kazmacılarını haber alan Çanakçı ve Ferdic köylerinin ileri gelen müslümanları Yeni Zağra'da bulunan o ahalinin kumandanı .... Paşa'ya durumu haber vererek Hayın köyü boğazının muhafazasını istirham eylemişlerdi.

Paşa cevabında:

«— Köyce çıkınız, yol üzerine büyük ağaçları deviriniz, düşman geçemesin...»

Demiş.

Bu biçâreler İslimye Mutasarrıf Vekili Nafiz Bey'e hâli anlatmaları üzerine, o da telgrafla Paşa'ya durumu arz etmiş ise de yine dinletememiş!

Sonunda keyfiyetin Dersaadet'e aksetmesi ile, oradan *keşifte bulunmasına dair gelen emir* üzerine Paşa, yanına üç tabur asker alarak ister istemez Ferdic dağlarına çıkmıştır.

Bu keşşaf Paşa, Ferdic dağlarında bulunduğu gün —30 Haziran 1293— General Gurko'nun emrindeki kuvetlere Tırnova'dan hareket emri verildiği gün imiş. Hattâ Rusların yolda çalışmakta olan kazmacı bölükleri Paşa'ya bir kurşun atımı mesafede yol yapmakla meşgulmüşler... O halde biraz batıya doğru *uzansaydı, yolda çalışanları görür, hattâ tepelerden* yuvarlatacağı taş ve kütüklerle düşmanları tepelerdi. Ama ne çare basireti bağlı imiş.

Üstelik Yeni Zağra'da Selim Paşa emrinde dört tabur ve İslimye tarafında refakatinde oniki tabur seçkin asker bulunuyormuş. Boğazın müdafaasını köylülerin yuvarlayacakları kütüklere havale edeceğine kendi mevcut kuvvetini sarf edip güzelce kullansaydı, Gurko'nun, Hayın boğazından geçmesi zor olurdu.

Hacı Grandük Bey'in beraberindeki Çerkes süvarilerini Serdar-ı Ekrem İslimye'de bırakmış iken, onları dahi bu Paşa Şumnu'ya göndermiş, buraların muhafaza ve müdafaası hususunda iyi bir tedbir ve hareket gösterememiştir!

En büyük hata ise Balkanlar'ın muhafazası için tertibi kararlaşmış olan kuvvetin Rumeli'ye nisbetle o kadar ehemmiyeti olmayan Anadolu'ya, ve hiç bir fayda sağlamayacak olan Sohum'a sarf edilerek tüketilmesi ve Serdar Paşa'nın plânı üzere Osmanpazarı'na kâfi bir kuvvet yığarak düşmanın Balkanlar'a

ilerlemesine mâni olacak bir set çekilmemesidir. Dersaadet, Rumeli'nin bilmem ne için ehemmiyetini takdir etmedi?

Eyvâh bu bâzîçede bizler yine yandık!
Zira ki ziyân ortada, bilmem ne kazandık?

Teslimden başka çare kalmadı

Rusyalı, Receb-i şerifin ikinci ve Temmuz'un birinci Cuma günü Hayın köyü boğazından zahmetsizce Balkan'ı geçti. Civarındaki Yeni Mahalle'yi ve ertesi gün Eşekçi köyünü vurup yaktı.

Bu haberler, birbirine zıt, çeşitli şekillerde Eski Zağra'ya geldi. Kimi düşmanı üç bin ve kimisi otuz bin tahmin ediyordu. Hattâ, Rauf Paşa'nın Yeni Zağra tarafından güya onbeş tabur asker ve Çerkes süvarileriyle düşmana mukabele ettiği ve görünen askerin de Paşa'nın fırkası olduğu esassız yere iddia ediliyordu.

Bu durumda, tahkik edip doğru bir haber alabilmek için Yeni Zağra ve Hayın köyü cihetlerine iki kol süvari jandarması göderilmek lâzım geldi. Fakat zâbıtanın başı boşluğundan bir nefer bile gönderilemedi. Ahaliden fedâi süvari tertibine kalkışıldı, bu da mümkün olmadı. Ve her ne tedbire teşebbüs edildi ise muvaffak olunamadı.

Bu âcizlik ve tedbirsizlik, korkunç âkibeti artık gösteriyordu. Memleketin muhafazasını düşünen olmadığından ahali dümeni kırık gemi gibi orsa

boca gitmekte idi. Geceleri, eski usûl köhne silâhlarla köşe başlarında ve mahalle kahvehânelerinde sabahlara kadar sürüklenip güya karakol beklemekte, işten güçten kesilerek, yalan haberlerle günler geçirilmekte idi.

Bir de Temmuz'un beşinci Salı günü Kızarcık tarafından top sesi işitilmeye başlandı.

Defalarca asker gönderilmesi istirham edilmişse de gelmemiş, hicret edilmemeye de karar alınmıştı. Düşman ise ikibuçuk saatlik mesafeye kadar gelmişti. Terk-i silâh etmekten başka çare kalmadı. Çünkü hicret kapısı da artık kapanmış vakit kalmamıştı.

El-hükmü lillâh!

Ufak çarpışmalar

Fakat Bulgar eşkiyasının niyeti fesat çıkarmak ve kasabayı tahrip olduğundan, onlara karşı mukabele ve mukavemet için Müstahfaz asker tertip olunarak memleketin elden geldiği kadar korunulması derdine düşüldü.

Bununla beraber, son durum hükümet tarafından livaya ve doğrudan doğruya Yıldız'a arz olunmaktan da geri kalınmamıştı. Ara sıra Mahmut Celâleddin imzasıyla alınan cevaplarda:

«Onbeş gün kadar sabr ü sebat ediniz ve mukavemette bulununuz!»

Deniyordu.

Köhne silâhlarla başsız, kumandansız, perişan ahalinin, öyle yeni silâhlarla donanmış muntazam,

kalabalık bir düşmana nasıl karşı durabileceği düşünülmüyordu.

Yeni Zağra'daki fırkadan bir tabur asker gönderilip, üç dört yüz yeni silâhla da ahaliden muktedir olanlar techiz edilip, taburun yardımına verilseydi. o vakit düşmanın Zağra'ya gelmesi gecikebilirdi.

Çünkü o sırada Gurko'ya verilen vazife, yalnız Şıpka Balkanı'ndaki istihkâmları alarak bu mühim noktayı takviye eylemekten ibaret imiş. Böyle olduğu halde sırf Bulgarların devamlı ısrar ve istirhamları üzerine memuriyetinin dışına çıkarak Eski Zağra'yı istilâ etmiş. Bu sebeple dökülen kanlardan dolayı, sonraları İmparator'un Plevne'ye gelişinde, Gurko'nun sorguya çekildiği ve kendisini zorca kurtarabildiği hâle vâkıf olanlardan şimdi işitilmektedir.

Şıpka istihkâmlarına gitmek üzere yüzyirmi nefer topçu ile gelmiş olan bir adet top, cephanesi olmadığından, Zağra'da durmasından bir fayda görülmeyerek Şıpka'ya gönderilmek istendi.

Topu ve silâhsız topçuları Şıpka'ya götürmek için gayrı muntazam Müstahfaz askerden elli altmış kadar nefer ve ahaliden bir miktar gönüllü tertip olunarak yanlarına katıldı.

Bunlar Temmuz'un beşinci Salı günü yola çıktılar. Kızanlık cihetinden ise devamlı top sadası geliyordu.

Kızanlık Kaymakamı, Rus'a karşı koymak hülyasıyla, Zağra, Çırpan, Hasköy kazalarından imdat istemekte idi. Bu niyetle piyade ve atlı, yüzden çok ve ekserisi çoluk çocuktan ibaret küçük bir topluluk Zağra'da birikmişti. Müstahfaz askerlerle topçuların

arkasından bu karga derneği de takım takım gidiyordu.

Top ve topçularla bu derinti asker Derbend köyü sırtlarında düşmanın evvelce pusuya yatırdığı bir miktar askerin ateşine maruz kalmışlar. Böyle gaflet içinde iken taarruza uğrayıp birkaç şehit ve üç beş yaralı verilince topçu yüzbaşısı kaçmış ve askeri de dağılmaya yüz tutmuş. Top ve mühimmat arabaları bile zabt olunmak tehlikesine düşmüşken Eski Zağra'nın Aladağlı köyünden Abdülkadir Efendi yanındaki iki Çerkes ve bir şehirli delikanlı ile sebat ve cesaret göstermiş. Topu, bir şehidi, yaralıları ve mühimmat arabalarını kurtarıp akşam ezanına yakın kasabaya getirdiler.

Topçu yüzbaşısı pek baygın bir halde olduğundan, başına dökülen üç kova su ile ancak aklı başına gelebildi.

Ve:

«Topu ve mühimmatı ben kurtardım.»

Diye, utanmadan çektiği telgrafa taltif ve takdir ile cevap geldi.

Abdülkadir Efendi zamanın âlimlerinden Tikveşli Hoca Hafız Yusuf Efendi adındaki zâtın halka-i tedrisinde 'âli ve âlî ilimleri görüp icâzet almış bir zât idi. Meşreb ve mizacı icabı Dersaadet'te kalamayıp doğduğu yer olan Aladağlı köyüne dönerek ziraatle ve civar köylerin ahalisine dinin farzlarını öğretmek gibi mübarek bir işle meşgul bulunmakta idi. Evvelce Sırp muharebesinde dahi Asâkir-i Muâvine binbaşılığında bulunmuştu. Sonra Süleyman Paşa'nın Zağra'yı geri

alışında da pek çok mertlik ve yararlıkları görülmüştür. Sözü özü doğru cesur bir merd-i gayûrdur.

Garip şey ki, ahali o gün mîrî silâhlarla donatılarak yirmişer deste fişek verilmişti. Halbuki ekserisine fişekler uymayıp kapsül ise ancak beşer altışar tane verilebildi. Daha fazlasını temin de mümkün olamadı. Çırpan yahut Edirne'den getirtmek de şaşkınlıkla kimsenin aklına gelmedi. Bunlar hep âcizlik eserleridir.

Bu silâhlar Edirne'den Kızanlık ahalisi için gönderilmişti. Fakat yollarda emniyet kalmadığından daha doğrusu bir memur bulunmadığından, bir takımı Yeni Zağra'da ve binsekizyüz kadarı da Eski Zağra'da kalmıştı. Bunların bir kısmı eski şeşhânelerden, bir kısmı da kapsüllü tüfeklerden olduğundan kapsül ve fişek uymaması tabii olup sevk memurlarının beceriksizliği idi.

Asker geliyor, gelmiyor!

İşte o askerin böyle bozulduğunu ve sekiz on zayiat ile dönüşünü ahali görünce, o gece kasaba yine baştan başa çalkalandı durdu. Hicretin önlenmesine sebep olanlara da pişmanlık geldi.

Yukarıda bahsettiğimiz Abdülkadir Efendi yakın dostum idi. Yanında oniki kadar süvari arkadaşı ile kasabada bulunuyordu. Yalnız iken, evlâd ü iyâlimi Sekban merkezine çıkarmalarını yana yakıla rica eyledim. Memnuniyetle kabul edip, söz verdi. «Gelince kazâ, daralır fezâ» denildiği gibi ahalinin ayak takımı kasabayı ablukaya aldıklarından, âilemi ne gündüz

ne de gece çıkarmaya yol bulabildim. Misafir yabancıları bile çevirmekte idilėr. Artık kazâya rızâdan başka çare kalmadı. Abdülkerim Efendi ile helâllaşıp, ağlaşarak ayrıldık. O da ailesini Edirne'ye kaçırmak üzere atını çekip acele köyüne ılgar eyledi.

Bu Salı günü olanlar da telgrafla Liva'ya arz olundu. Bir de umumi mazbata tanzim olunarak yardım istemek için idare meclisi üyelerinde bazıları akşam üstü ılgar ile Yeni Zağra merkez Kumandanlığına gitti.

Telgraf hattı birkaç gündür kesik olduğundan tamiri ve korunması için de ahaliden yirmibeş kadar atlı ile ileri gelen bir kaç kişi, gündüzden o tarafa gitmişlerdi. Bunlar, Yeni Zağra'da Tevfik Bey'le birleşip evvelâ Mirlivâ Dağıstanlı Mehmed Muhlis Paşa'ya ve sonra da onun vasıtasıyla Ferik Selim Paşa'ya çıkıp ayaklarına kapanmışlar. Memleketin muhafazası için üç tabur asker ve birkaç top gönderilmesini yanıp yakılarak rica ve bu askerin bir müddet için bakımını da taahhüt eylemişler.

Nihayet üç tabur askerle iki batarya topun seher vakti Eski Zağra'ya hareketlerine müsaade olunmuş ve hazırlanmışlar. Fakat sabahleyin iş değişip askere «Yerinde rahat» kumandası verilmiş.

Bütün kumandanlar, Ferik Paşa'ya rica etmişlerse de faydası olmamış. Daha fazla ısrarda da fayda görülmediğinden ricacılar Çarşamba günü tam bir yeis ve keder içinde dönmüşler. Fakat yolda, Kızanlık kasabasının istilâsını ve ahalinin o saat katliam olunmakta bulunduğunu, Zağra'nın ise alınmak üzere ol-

duğunu ve bu halde iken firar ettiklerini, Dayı Ahmed Ağa gibi yolculardan işitmişler.

Bunun üzerine Eski Zağra eşrafından Hacı Bicizâde nalbur Hacı Ahmed Ağa ağlayarak Eski Zağra'ya dönmüş ve:

«— Şehitlerin ruhuna fatiha!»

Demiş.

Sonra, perişan ve ağlayarak Karapınar'a, oradan da hayvanlarıyla Edirne'ye gitmişler.

Beride ise ahali, aldıkları telgraflar üzerine:

«— Asker ve toplar geliyor, üç bin tayın ekmeği ısmarlanmış!»

Diye testilerle sular çıkarıp, yollarda bekleşe bekleşe bîhâl oldular.

Ağla ey gözlerim ağla,
Ne gelir var ne gider

Temmuz'n sekizinci Perşembe günü Kızanlık kazasının düşmanın eline geçtiği, Şıpka köyündeki askerin bozulup dört kıta top gittiği, düşmanın Balkan'daki istihkâmlara tırmanıp hücum etmesiyle şiddetli muharebe olduğu ve Kalofer cihetinde düşmanın ilerlediği haber alındı. Müslüman ahali son defa olarak yine hükümette toplandı.

Fakat hükümetin nüfuzu kalmamış, küçük büyüğü tanımaz olmuş, söz ayağa düşmüş. Her kafadan bir ses çıkıyordu, sanki o halde iken, böyle olması lâzımdı.

«— Gidilmeyecek! Gidenleri paralarız!»

Demekten başka söz yoktu.

Hattâ Karaçor İsmail Ağa namında biri, arkasına bir bölük baldırı çıplak alıp, ileri gelenlerden ve idare meclisi üyelerinden Edhem Bey için:

«— Edhem Ağa gidecekmiş, onu paralayacağız!»

Diyerek, bîçarenin üzerine hücum ettiler.

Müftü Efendi ile bir köşeye çekilip ağlamakta idik. Çünkü Deli Hüseyinoğlu Süleyman Cûdi Efendi namında bir arbedeci de, daha önce Müftü Efendiye gelip yakışıksız hezeyanlar savurmuş ve bu Karaçor gürûhuna da karışmış idi.

Böyle bir zamanda Karaçor fitnesi Emin Paşa eliyle uyandırılmıştı. Bu ihtilâfın asıl sebebi ise Paşa ve taraftarları ile Edhem ve Hacı Tayyar Ağalar, Tevfik Bey ve taraftarları arasındaki hased ve düşmanlık idi.

Elhasıl bir çok arbede ve ihtilâftan sonra, fitne ve kargaşa erbabı:

«— Ruslar gelirse teslim oluruz...»

Kararını vererek dağıldılar. Kasaba ve kazayı her taraftan matem bulutu sardı.

Kızanlık'ın teslimi

Rusyalı, Hayın köyü boğazından geçtiğinde köylüler kadın ve çocuklarıyla birlikte orak biçmekte idiler. Eşekçi ve Yeni Mahalleliler evlerine gidemeyip tarlalıktan Yeni Zağra'ya firar eylemişler. Daha beride olan köylülerden bir kısmı Kızanlık'a ve kimisi ormanlığa savuşmuşlar. Bulgarlar bu defa yalnız yağma ile kanaat ettiklerinden orman ve ekinlikte gizlenenler evlerine gelmiş ve ahalinin çoğu yerlerinde kalmıştı.

Ruslar ileri hareket edince Kızanlık'tan üç tabur asker Yaykınlı ovasında Ruslar'a karşı durmuşlardı. Ancak Ruslar ve yardımcıları olan Bulgarlar, sayıca müslüman askerlerin birkaç misli idiler. Muntazam süvarileri ve birçok topları bulunuyordu. Osmanlı askeri ricat hatlarını muhafazadan âciz kalarak kademe kademe çekilip Kızanlık yakınındaki Karadere'ye dönmüşlerdi. Top arabalarını çekmek için kasabadan tedârik edilen hayvanlar işe yaramadığı ve mermiler ise birkaç atımdan ibaret bulunduğu için Karadere'de dahi müdafaa mümkün olamadı.

Bunun üzerine Osmanlı askeri Şıpka köyü üzerindeki istihkâma çekildiler. Ruslar, Kızanlık'ı ve müslüman ahalinin silâhlarını aldıktan sonra, ertesi gün Şıpka köyündeki askeri dağıtıp Balkan'daki istihkâmlara hücum ettiler.

İstihkâmlarda birkaç tabur var ise de, cephane ve yiyecek olmadığından ve Bulgarların delâleti ile ricat hatları da kesilmiş bulunduğundan hepsinin esir düşmesi muhakkak idi.

Rus askerinin asıl istihkâmlara hücum için hazırlandıkları gece mevcut asker ve telgraf memurları mevkilerini mühimmatıyla beraber terk ederek Karlova tarafına gitmek üzere Balkan içine dağılmışlardı.

Türlü zahmet ve felâketler çekerek ve birazı da açlıktan telef olarak, orman ve uçurumlarda elbiseleri pâre pâre olup, çırıl çıplak bir halde haftasına Filibe'ye varabilmişler.

O civardaki müslüman köylülerin ifâdelerine göre, bu asker istihkâmı terk edince, öteki yoldan Şıp-

ka'nın batısında ve iki saat mesafede bulunan Hamidli islâm köyüne çıkmayıp, kör gibi en sarp taraflara düşmüşler. Bu yüzden bîçâre zayıf ve hasta askerler ormanda kalarak, bir takımı açlıktan ağaç kabuğu ve ot kökü yiyerek ve bazıları da uçurumlara yuvarlanarak telef olmuşlar. Ancak açıkgöz olanları köylere inip ekmek alarak hayatlarını korumuşlar.

Kumandanın gaflet ve tedbirsizliği, düşmanın kuvvetinden habersiz oluşu ve bulunduğu mevkii bilmemesi bu kayıplara sebep olmuştur. Çünkü bu asker Hamidli köyüne çekilseydi, düşmanın henüz böyle birkaç tabur muntazam askeri takibedecek kuvveti yoktu. Köyler ise bozulmadığından asker yiyecek bulabiliyordu. Böylece zayiatsız olarak ya Çırpan'a veyahut doğru Filibe'ye gidebilirlerdi.

Yazık, yazık ki hangi hatamıza esef edelim
bilemem!

General Gurko'nun tercümanı

Rusyalı, Kızanlık'a girdiği sırada iki müslüman her nasılsa öldürülmüş, fakat idareyi ele alınca Bulgarlar'a Zağra'daki kadar fenalık ettirilmemişti.

Kızanlık Kaymakamı Akif Efendi, başıbozuklara kumanda ederken, Kızanlık kenarında Karadere savaşında yaralanmıştı. Ruslar kendisini yaralı olarak haps ettiler. Yarası bakılmayarak birkaç gün sonra vefat etti.

Âkif Efendi, Kıbrıslı olup eski Mülkiye Mektebi'nde tahsil etmişti. Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın Edir-

ne valiliği sırasında, divan efendiliği hizmetinde bulunmuş, sonra da Yeni Zağra'ya kaymakam tayin olunmuştu. Birkaç sene burayı iyi idareye muvaffak olup, Kızanlık kaymakamlığına geçirilmişti. Nihayet burada şehit oldu. Allah rahmet eylesin.

General Gurko, Zağra'yı istilâdan sonra Kızanlık'a dönüşünde hamama gitmiş. Tercümanı olan bir Bulgar vasıtasıyla hamamın sahibi Kâmil Bey'e:

«— Askerimi hamama göndereceğim, nefer başına kaç kuruş alacaksın?»

Demiş.

Kâmil Bey:

«— Para istemem. Asker gelip yıkansın...»

Dediği halde, tercüman Bulgar, müslümanlar aleyhinde General'in gazabını uyandırmak için, onun cevabını değiştirerek:

«— Nefer başına birer ruble alırım, diyor.»

Cevabını vermiş.

Gurko'nun kızarak:

«— Bir ruble pek çok, birer frank'a kabul etsin.»

Demesi üzerine de Kâmil Bey'e dönüp:

«— General, parasız olmaz, bir fiat söylesin, diyor.»

Demiş.

Lisan bilmeyen Kâmil Bey, yine:

«— Affetsinler, bir para istemem ve memnuniyetle askerlerini yıkarım.»

Deyince, hâin Bulgar, General'e:

«— Efendim bu Türk, birer rubleden aşağı olmaz, kendileri bilir diyor.»

Şeklinde çevirip söylemiş.

Bu sırada, General'in hizmetinde bulunan bir Tatar müslüman asker, hemen General'i usulleri üzere selâmlayıp, Kâmil Bey'in cevaplarını ve tercüman hâin Bulgar'ın yanlış söylediğini tamamen ifâde eylemiş.

Bunun üzerine Gurko, Bulgar'ı şiddetle azarlayıp kovmuş ve Kâmil Bey'e pek çok iltifatta bulunmuş.

Bu hâdiseyi Kâmil Bey'in kendisinden dinledim.

Bulgar hâinleri bu türlü iftiralarla da pek çok müslüman öldürttüler.

Kızanlık ve Şıpka muharebelerinde yaralı olarak firar eden askerlerden bir haylisi üçer beşer olarak Cuma günü Zağra'ya geldiler. O gece Zağra'da misafir ve yaraları tımar edilerek ertesi Cumartesi günü Edirne cihetine gönderildiler.

Bu da hile imiş!

İstilâdan sonra Kızanlık ahalisine nasıl muâmele edildiği kesin olarak öğrenilememişti. Ama bazı firari askerlerle, gelen Bulgarların söyledikleri birbirini tuttuğundan fenalık beklenmiyordu.

Hattâ Tırnova ve Gabrova alındığı sırada kaaime para beşlik ile yüzlük kırk kuruşa inmiş ve Bulagarların kaaimenin itibarını bütün bütün kaldırarak ruble aradıkları görülmüşken Kızanlık'ta böyle olmamıştı. Kaaime revaç bulup altmış iki kuruşa çıkmıştı. Kızanlık'ta ve Rus'un istilâ ettiği öteki yerlerde yüzlük kaaimenin yüz kuruşa gittiği rivâyeti çoğalıp bizim Zağra'da bile bazı tütüncü Bulgarların onluk'u on kuruşa bozdukları oldu... Bu da bir hile imiş!

Ahali, bu söylentilerden ve Bulgarların dalkavukluk ve münâfıkça yaltaklanmalarından teselli bulup, aldandı. Köylülere teminat verilerek köylerine ve toplanmış olanlar da yerlerine iâde edildi. Ne büyük hata!...

Balkan havâlisinde bir haftaya kadar yüzyirmibin askerin toplanacağı ve Karadağ'dan hareket eden Suleyman Paşa'nın Edirne'ye ve Mehmet Ali Paşa'nın münasip bir noktaya, akşama sabaha yetişeceği, hergün gelen ve Mahmud Celâleddin imzasını taşıyan telgraflarla haber veriliyordu.

Halkın bir hafta daha sebat ve mukavemet etmesi tavsiye ve tekrar olunuyor —ve nihayet Ruslar'ın Zağra'ya girecekleri günün gecesi— daha olmazsa kadın ve çocukların Karapınar'a gönderilerek eli silâh tutanların son dereceye dek sebat etmeleri emr ediliyordu.

Ama ne çare, iş çığırından çıkmıştı. Karşı koymak için gerekli vasıtalar noksan hattâ yok idi. Eğer o kadar istirham olunan ve müsaade edilmişken sonradan vazgeçilen üç tabur asker ve iki batarya top ile lüzumlu mühimmat Zağra'ya gelmiş olsaydı, sebat ve mukavemet mümkün idi.

Yeis ve hayrete batmış olan ahali, Şıpka istihkâmlarının sarplığına ve metanetine dair olan rivayetlere aldanarak, orasının Rusları çok zaman meşgul edeceği ve düşmanın Zağra'ya gelemeyeceği evham ve hayalleri içinde, garip garip fikirlerle birbirlerini teselli ediyorlardı.

Böyle zamanlarda pek çok hafiye ve casus bulundurup, hiç olmazsa içimizde bulunan Bulgarlar'ın ni-

yet ve fikirlerine vâkıf olmak lâzım gelirdi. Hükümetin bu noktaları düşünmemesi veya yapsa bile başaramaması aklı başında olanlara kan ağlatıyordu.

Çünkü müslümanlarda o fedakârlığı yapacak hamiyetli adam yoktu. Hristiyanlara emniyet ise saflık veya ücretini de vererek, düşmana kendi ahvalimizi bildirmek demekti. Bulgarlar ise ölümle tehdit edildikleri halde bile sır vermezlerdi. Böyle devlet ve millet hâini bir kavimden casus kullanan kumandanlarımız pek çok aldanmışlar ve devleti de aldatmışlardı.

Aksine, Rus'un kılavuz ve casusları olan Bulgarlar daim içimizde gezip yüreklerimizin en gizli köşelerindeki esrâra vâkıf olarak hareketlerimizi teferruâtiyle düşmana bildirirlerdi. Davetçileri ve ateşli feryatnâmeleri Kızanlık'taki Gurko'ya gidip gelirdi. Bir takım yabancı Bulgarlar ise kasabanın sokaklarını ve etraftaki tepe ve hendekleri dolaşırlardı.

Bir taraftan da müslümanlara edilen zulüm iftiralarını, garazkâr muhâbirler, gazeteler vasıtasıyla Avrupa'ya yayarak bütün milletleri aleyhimize tahrik ediyorlardı...

Kolları bağlı dokuz müslüman

Temmuzun ilk haftası Cuma günü:

«— Yarın Rus Zağra'ya gelecekmiş!»

Havadisi Bulgarlar tarafından ortalığa yayıldı.

Bütün Bulgarlar et alarak yemek hazırlamaya başladılar.

Yabancı pek çok Bulgar'ın yine kasabayı dolaştıkları görülüyordu.

Zağra'ya ikibuçuk saatlik mesafedeki Ada Tepesi köyünü güya Kazakların yaktıkları öğrenildi. Cuma günü ise Sungurlar köyünden dokuz müslümanın kolları bağlanarak Ilıca deresinde kurşun ve süngü ile vurulup öldürüldükleri duyuldu. Bu haberleri içlerinden kaçan bir müslüman getirmişti.

İşi tahkik etmek için hemen birkaç Bulgar ileri geleni ile on kadar süvari zaptiye gönderildi.

Arkasından da Yarıklar köyü ahalisini tehdit eden çapulçu Kazak ve Bulgarların malları yağma ettikleri haberi geldi, can başımıza sıçradı.

Bu köylerin müslüman ahalisi de Kasabaya döküldüler. Hadiseyi tahkike gidenler akşam ezanı vaktinde dehşete düşmüş bir halde dönerek vak'anın doğru olduğunu söylediler.

Kızanlık kazasında müslüman çiftliklerinin ve eşrafın mülklerinin yakıldığı bulutlara aks eden kızıllıklardan anlaşılıyordu.

Sungurlar köyünde şehit edilen müslümanların içinde zahid ve âbit Hacı Osman nâmında bir ihtiyar da vardı. Bu zat köyün büyüğü ve her milletin emniyet ve itimat ettiği bir pir idi. Her akşam odasında birkaç misafiri bulunur, Dâvut orucuna devam eder, perhizkâr bir zâtın, böyle ilk vak'ada günahsız yere katl olunmasına —riya değilse— Bulgarlar bile ağladı. Allah hepsine rahmet eylesin.

Çanlar çalıyor

Temmuz'un onuncu Pazar günü öğle namazından çıkılırken, bütün kiliselerin Rus ve Bulgar armalariyle donandığı görüldü. Çanlar çalınmaya başladı.

İslâm milleti cenaze kesilip evlerine çekildi.

Bulgarlar ise bayramlık elbiselerini giyinip ellerinde şarap ve kebap, demet demet çiçekler ve yağlı güllü ekmek ve çöreklerle, iftihar ve sevinç içinde Rus'u karşılamaya koşuyorlardı.

Çanların, can yakarcasına vahşet veren sadaları, baykuş gibi, memleketin harap olacağını ve müslümanların zulüm ve haksızlık altında inim inim ezileceklerini imâ ediyordu. O güzel şehir baştan başa keder bulutları ile kaplandı. Bu beyin tırmalıyıcı sesler müslüman halkı yürüyen ölüler haline soktu. Zâlike takdir-il azîz-il alîm.

Ama Rusya devletinin katil ve yağma gibi medeniyete sığmaz zulüm ve yolsuzluklar yapmasına, Düvel-i Muazzama'nın müsaade etmeleri imkânsız sayılıyordu.

Heyhat!

Halbuki Rus Çarı ve kumandanları, resmî nutuk ve beyanlarında, bu muharebeye «Din ve Haçlı Savaşı» adını veriyor ve bütün hristiyanları İslâm âlemi üzerine tahrik ve teşvik ediyorlardı.

Bu muharebenin eski savaşlara kıyas edilemeyecek derecede mühim olduğu, İmparator, Veliaht ve diğer grandüklerin harp meydanına bizzat gelmelerinden de belliydi. Buna rağmen devletçe sağlam bir tedbir alınıp, o yola devam ve sebat edilmemiş olması, ilelebet unutulmayacak elîm hallerdendir.

İKİNCİ FASIL

RUSYALI GELİNCE

Temmuz'un onuncu Pazar günü öğle vaktinde Rusyalılar Kızanlık cihetinden gelip Boğaz'ı tuttular. Şehrin kuzeyinde Bâdemlik denen mesire yerinde karargâh kurdular. Böylece Bulgarlar da meramlarına kavuşmuş oldular.

Kumandanları olan Gurko, müslümanların ileri gelenlerinin, Bâdemlik köşküne huzuruna getirilmelerini emr eylemiş, hükümet erkânı ve memleketin büyükleri yanına vardıklarında, sert bir tavırla iki saate kadar bütün ahalinin silâhlarının toplanmasını, aksi halde kasabanın topa tutulacağını tenbih ve ihtar etmiş.

Silâhlar acele toplanırken, müslümanların yanına «ıstab-ı âmire pâyelilerinden» Hacı Gospodin nam Bulgar gelip:

«— Haydi vakit geldi. Silâhları teslim ediniz!»

Demesi üzerine,

«— Ya siz ne yaptınız?»

Diye sorulunca:

«— Bizden silâh alınmayacak!»

Cevabını vermiştir.

İşte korkulu rüyaların tâbiri ve neticesi çıkmaya başlamıştı. Ne çâre ki iş işten geçti!

Osmanlı askeri Kızanlık'a geçerken Yahudiler ekmek ve sularla asâkir-i şahaneyi karşılamış ve güzelce hizmet eyliyerek sadâkat göstermişlerdi. Bulgarların ise kin ve gazapları yüzlerinden belli olmakta bulunmuştu.

Hattâ o zaman bazı genç Bulgarlar, Yahudilere:

«— Rus geldiği vakit de askerini böyle karşılayacak mısınız?»

Demişler.

Yahudiler de maskaralıkla cevap ve karşılık vermişler imiş...

Hiç umulmadığı halde Rusların Zağra'ya gelmeleri üzerine, canlarını korumak niyetiyle bir hayli Yahudi, Rusları da sularla karşılamışlar.

Bulgarlar ise onları kötü duruma düşürmek için:

«— Yahudiler sulara zehir ve sıçan otu katıp zehirlemişlerdir, kimse sularını içmesin!»

Diye Rus askerlerine tenbih etmişler.

Rus askerleri birkaç gün İslâm ve Yahudi mahallelerindeki çeşmelerden su içmediler.

Hattâ:

«— Yahudiler, Moskof ve Bulgarları zehirlemek için su haznelerine iki çuval zehir döktüler!»

Diye Amerika gazetelerinde yalan haberler neşrettikleri sonradan öğrenildi.

Sanki Paskalya ve şenlik

Kiliselerden hiç durmadan çanlar çalınır ve köşe başlarında silâhlar toplanırken ben de evime giderek, evlâd ü iyâlimin ve komşuların helecanlarını mümkün

mertebe teskin etmeye çalıştım. Çocukların sokağa çıkmalarını men ettim.

Üzüntümden evde duramadım. Yakınımızdaki Rüşdiye Mektebi'ne giderek gizli bir yerden düşmanın yaptıklarını seyretmeğe başladım.

Düşman, Kızanlık kapısından beş on süvari Kazak, komiteciler, askerler ve birkaç bin Balkanlı Bulgar çapulcusu ile şehre girdi. Önde General Skobelef bulunuyordu. Rüşdiye Mektebi yanındaki cami-i şerifin meydanında toplanmış bulunan silâhları derhal Bulgarlar paylaştılar.

Bulgar mektebi kızları hepsi aynı renkte ve beyaz elbiseler giyinmiş, başları rengarenk kurdele ve çiçeklerle süslenmiş olarak muntazam bir şekilde geldiler. Ellerindeki deste deste çiçekleri ve hususi yapılmış simit ve ekmekleri General Skobelef'in özengisini öperek takdim ettiler. Kazakları ve askerleri memnun ettiler. Sevinçlerinden sanki paskalya ve şenlik ediyorlardı.

Her nasılsa Rüşdiye Mektebi'nin kapısı açıldı. Birkaç Balkanlı Bulgar delikanlısı içeri girip bir hayli çiçek yoldular ve hâin hâin bakarak çıkıp gittiler. Arkalarından kapı kilitlendi. Böylece mektep bu ilk istilâda Rus ayağının pisliğinden azâde kaldı, ama sonra her şey oldu...

Kızanlık telgraf hattını parçalamış olan Bulgar serserileri, ellerinde kangal kangal telgraf telleriyle, küçük büyük, sokaklar dolusu nâralar atarak hükümet tarafına geçtiler.

Hükümet, Telgraf ve Rüsûmât dairelerini zabtederek, zaptiyeleri habs ettiler, eşyayı yağmaladılar. Telgrafhânenin cam ve çerçevelerini hurdahaş ettiler.

Câmi-i şerife yapılanlar

Eski câmi-i şerifi soyup, kandillerini kırdılar, büyük mumları dışarı attılar, kilim, eşya vesairesini aldılar.

Bu câmi hâkân-ı mağfûr Sultan Yıldırım Bâyezid'in büyük oğlu Emir Süleyman (aleyhirrahmeti velgufran) tarafından 811 senesinde inşaya başlatılmış, fakat yarım kalmış. Sultan Mûrad-ı sânî (aleyhit tecelliyâtis sübhânî) zamanında kumandanlardan Hamza Bey nâmındaki hayır sahibi tarafından, Sultan adına tamamlatılmıştır. Bu mâlûmat kapısı üzerindeki tarih taşında kazılmış olarak mevcuttur. Ruhâniyetli, eski ve mukaddes, binası sağlam ve güzel, lâtif bir mâbed-i şeriftir.

İstilâdan iki ay önce, câmi'in hatibi ve mütevellisi bulunan Hacı Hafız Tahir Efendi, bakırdan iki yeni büyük şamdan ve altmış kıyye ağırlığında iki adet mum yaptırmıştı. Ayrıca Dersaadet'ten getirdiği âlâ Mısır hasırlarını yayımış, minber kapısına perde koymuş, merdivenlerine çuha döşeyerek camii süslemişti. Ramazan için de dört yüz kıyye zeytinyağı hazırlamıştı. Bunların hepsi yağma edildi. Minber kapısı ve mahfil trabzanları tahrip olundu. İnsan ve hayvan pislikleriyle müminlerin secdegâhı telvis edildi ve Kazakların atlarına ahır yapıldı.

Kuran-ı Kerim ve cüzleri parça parça edilerek ayaklar altına atıldı. Vallahu azîzün züntikaam! Hey gidi medeniyet ve insaniyet yayıcısı koca Moskof hey!.

Minarelerden bütün gün edepsizler bağrışır, Ezan-i Muhammed'iyi —hâşâ— alaya alır ve İslâmiyet'e hakaret ederlerdi. Müslümanları gözler, toplu gör-

dükleri yere kurşun atarlar, kalabalık evlere hücum edip yağma ederlerdi.

Allahu Teâlâ buyurdu ki:

«Allah bir kısım insanların şerrini ötekilerle def, etmeseydi, manastırlar, kiliseler, havralar ve içinde Allah'ın adı çok anılan câmiler yıkılıp giderdi.» (Hacc sûresi 40. âyet).

İkinci istilâdan sonra bu cami minaresini, Bulgar hainleri barutla kubbesi üzerine yıktılar. Büyük kubbelerin kenarlarını tahrip ettiler. Bir zaman da kilise olarak kullandılarsa da birgün âyin yaparken papaz çarpılıp ölünce terkettiler. Cephanelik yaptılar. Müslümanların kasabaya dönüşlerinden birbuçuk sene sonra 1297 senesi Nisanının onaltıncı günü Bâbıâlî'nin emir ve ısrarı üzerine İslâm cemaatine teslim olundu. Tamir edildi. Halen namaz kılınmaktadır.

Kendini kuyuya atmaya

İşte hâinler bu şekilde kasabayı dolaşarak müslümanları evlerine kapanmaya mecbur ettiler. Yağmaya koyulup medeniyet ve İslâmiyet'in tahammül edemeyeceği taarruzlarda bulundular. (Allah'ın lâ'neti zâlimlere olsun.)

O gün saraç ve kavaf dükkânları yağma edildiği gibi, akşam ezanından dört saat sonra gece vakti de kadın ve çocukları çarşıya dökülerek müslüman ve yahudi mağaza ve dükkânlarını yağmaladılar.

Kasabanın her tarafından Kazak ve tüfek sesleri geliyordu. Kapı ve kepenk kırılma patırdısı ayyuka çıkmıştı.

Ailemle hânemize kapanmış bekleşir, sanki can alıp vermekle uğraşır idik.

Bir ara gaflet basıp oturduğum yerde biraz uyuklamışım. Komşunun kapısını, Bulgarların göstermesi üzerine Kazaklar, daha doğrusu intikamcı Bulgarlar kırmakta iken beni uyandırdılar.

Ev halkı ağlaşır, titreşir, kimi can korkusu ile bayılır, bazısı şaşırmış kendini kuyuya atmağa çalışırdı.

Irz ve can telâşı ile derhal hepsini samanlığa çıkarıp, samanların içine sakladım.

Komşudaki gürültü ve silâh sesi ilerleyip, kadın ve çocukları acı acı bağrıştılar. Bu sesleri duyunca dizlerim kesildi, yere düştüm, öldürdüler düşüncesiyle kendimi kaybettim.

Kayınbiraderlerim, hükümet varmış gibi, hâli bildirmek, şikâyet edip yardım istemek için hükümet konağına koştular!

Böyle tehlikeli bir zamanda onları sokağa salıvermek, mutlaka şaşkınlık eseri idi. Her ne hal ise, biraderler birkaç tehlike geçirdikten sonra, tanışık oldukları bir iki Bulgar'ın yardımı ve himayesi ile bir saat sonra selâmetle dönebildiler.

Komşu kadınların ise bir Bulgar evine sığınarak kurtuldukları, yine Bulgarlardan öğrenildi.

O esnada yukarı samanlığa çıkmıştım. Güya beş onbin asker şiddetle muharebe ediyormuş gibi, dünyayı bir patırtı bir şamata tutmuştu. Şafak henüz sökmekte idi. Düşünceye daldım. Yeni Zağra'dan ku-

mandan Rauf Paşa bizi kurtarmaya geldi, zannederek, yeis içinde bulunan çocuklara müjde bile verdim.

Meğer bu şamata, yağma edilen dükkân ve evlerin kırılan kepenk ve kapı gürültüsü imiş!

Bu dehşet verici halde hele sabah oldu.

Dosttan esirgenenler

Sokaklara çıkmak imkânsız, herkes evinde mahsur ve şaşkın, Bulgar sarhoş ve azgınlarının sokaklarda serbestçe dolaşıp attıkları naralar ise yürekleri kan ağlatır ..

Biz bu halde düşünürken, mahallede yine bir gürültü ve feryad koptu.

«— Kapılar kırılıyor, evlere giriyorlar!»

Feryadıyla, komşular bizim avluya doluştular.

Çoluk çocuk zaten helecan içinde bulunduklarından, anneleri masum yavruların ellerine yapışıp, hepsi yalın ayak sokağa fırladılar.

«— Bizi Emin Paşa'nın konağına götür.»

Diye yola düştüler.

Sokaklar korkulu, meydanda müslüman yok. Ne ileri gidilir ne geri dönmeye gelir... Titreşerek Paşa'nın konak kapısına varıldı. Güç hal ile kapı açtırılıp içeri girildi. İnsan denize düşünce yılana sarılır. Arkamızdan komşular da ağlayarak girdiler.

Bu Emin Paşa kasabada zengin ve itibarlı idi. Bulgarlarla arası iyi olup, onları kayıran bir kimseydi. Bir ay önce ise mirlivalık rütbesi ile taltif olunmuştu. Bu sebeple hatırı gözetilir ve konağına taarruz olunmaz diye tahmin edilirdi. Heyhat!

Halbuki beygir almak ve silâh aramak bahanesiyle kapısına gelen giden Bulgar ve Kazakların ardı arası kesilmedi.

Devlet ve millet hizmetinde kullanılmak üzere istilâdan önce bütün kasabada sekiz on beygir bulunamamış iken, Moskof istilâsında yedi yüzden fazla binek ve araba hayvanı toplandı.

Dosttan esirgenenleri düşman cebren ve kahren aldı. «İbret alın, ey basîret sahipleri!»

Yirmi dört saat yağma

Kızanlık'lı bir şaki Bulgar arkasına aldığı bir kol yağmacı ve intikamcılarla, ileri gelen zevâtın konaklarını ve zenginlerin evlerini yağma etmekte idiler! Hacı Veli Ağa'nın ve damadı Rüşdiye muallim-i sânîsi mühendis Şerif Efendi'nin konaklarını iğneden ipliğe dek soydular. Hacı Tayyar Ağa'nın ve Hacı Haşim Bey'in ve sonra Emin Paşa'nın konak kapılarını kırıp içeri girerlerken, Muvakkat Hükümet'ten bin rica ile alınan asker ve birkaç Bulgar ileri geleninin yetişmesi ile güç hal def edildiler.

Eşrafı ve müslüman halkı, evvelce teminat vererek hicretten alıkoyanlar ve:

«— Kılınıza zarar gelirse, bizi asınız!»

Diyen itibarlılardan Hacı Gospodin, Minçu ve Hacı Andon çorbacılar bu hadise üzerine çağırılıp, Emin Paşa'nın konağına geldiler .

Kendilerine:

«— Hacı ağalar, hani ya bu fenalıklar olmayacaktı! Mani olmaya niçin çalışmıyorsunuz? Sözünüz böyle mi idi?»

Denilince:

«— Ne yapalım, elimizde ne var? İş bizde değil, fenaların önü alınmıyor. Hem bunların kanununda bir kasaba alınınca, yirmidört saat yağma etmek varmış. Bız bilmiyorduk. Yine çalışıyoruz, korkmayın, artık birşey olmaz!»

Dediler.

Bazıları da ağladılar!...

Hacı Gospodin geri kaldı. Konuşulurken Rusya sözü açılınca:

«— Allah belâsını versin, başımıza bu felâketleri hep o getirdi...»

Dedi.

Bu çorbacılar doksaniki yılı komite ayaklanmasında devlete sadakat göstermişler ve rütbelerle taltif olunmuşlardı. Bu vakada dahi mümkün mertebe insaniyette bulunarak uzak görüşlü davranmışlardır.

Kasaba bu halde iken, kazada müslüman köyleri ve çiftlikleri ateşe verilip cayır cayır yanmakta idi. Ortalığı bir siyah duman kapladı. Bütün kaza matemhâneye döndü. Gönüller kan ağlamakta idi.

İstilânın üçüncü Salı günü General Gurko, beldenin eşrâfını topladı. Yeni Zağra'da isyan ettikleri için asker tarafından vurulan Bulgar eşkiyasının katillerini istedi.

«— Orası başka kazadır, biz oradan mes'ul değiliz.»

Cevabı verildi.

Helâ çukurlarındaki silâhlar

Bu yoldan itham edemeyince mevzuu değiştirdi.

«— Her kimde silâh varsa yarın öğleye kadar muhakkak hükümete teslim olunmalı. Sonra kuyular ve ayak yolları aranacak. Balta, satır ve ekmek bıçağından maada silâha dair her ne bulunursa, o hane halkı katliam edilecek ve sonra da kasaba askere yağma ettirilecektir!

Diye tehdit etti.

Rehin olarak da eşraftan, eski Rüsûmat Müdürü Rıza Bey, Derviş Bey Zade Ârif Bey ve Debbağ Hacı Hafız Halil Efendi hükümette alıkondular. Ötekiler bu emrin yerine getirilmesi için geri gönderildiler.

Müslümanlara edilen eza ve cefânın gitgide arttırılmasından ötürü, ben âcizi hadden aşırı hüzün ve keder boğup, hıçkıra hıçkıra ağlar ve gözlerimden sel gibi yaşlar döker idim.

Pek çok kimseler, iyice silâhlarına kıyamayıp helâ çukurlarına atmışlardı. Bu tehdit üzerine halk birbirinden dâvâcı oldu. Bellerine kadar necâsete girip türlü meşakkatle silâh çıkarmaya çalıştıkları görülüyordu.

Kuyuya atılan büyük bir bıçağımın çıkarılması ve hallerin fenalaşması düşüncesiyle o gece uyuyamadım.

Çarşamba sabahı bıçağı çıkarmakla uğraştım. Mahalle kahvesinde, meyus olup oturan komşularla azıcık hasbihal edilerek bazı yâranla Rüşdiye mektebine gidildi.

O sabah:

«— Herkes dükkânının açsın, işiyle meşgul olsun!»

Diye tellâl bağırtıldığından, artık işler düzeldi ümidiyle, esnaf çarşıya gitmek üzere iken hava yine değişti.

Bulgar zaptiyeleri vasıtasiyle, kırk kadar eşraf ve muteberan ile birlikte hükümete götürüldüm.

«— Generalimizin sizlere birkaç sözü ve tenbihi var.»

Diye, umumi meclis odasına konduk.

«— Bizi ne için topladılar, acaba ne var.»

Derken, çarşı tarafından büyük bir kalabalık görüldü.

Al kan içinde

Bıçak ve sopalarla vurarak ve dürterek altı tane müslümanı al kanlar içinde getirdiler. Kim olduklarını tanıyamadık.

Hükümet dairesi domuz ahırına dönmüştü. Önleri haç işaretli, komite kalpaklı Bulgar vahşileri, kabadayı çalımlarıyla öteye beriye gezinmekte idiler. Bizlere ve o altı yaralı mazlum müslümanın perişan hallerine alaylı alaylı bakıp gülüyorlardı. Bu hal elem ve kederimizi arttırıyordu.

Kır bıyıklı bir süvari generali, sekiz on kadar Kazakla geldi.

Türkçe ve ağır küfürler savurarak:

«— Askere kurşun atarsınız ha! Bağlayın şu kerataları...»

Emrini verdi.

Bizi de şiddetle azarlayarak:

«— Aşağı inin!»

Dedi.

Bizleri de derhal merdiven ayağına indirdiler. O biçareleri ise tekme vurarak ve bıçak saplıyarak bağladılar. Maksatları sadece eziyet ve tahkir etmekti. Yoksa onların zaten ayakta durmaya bile mecalleri kalmamıştı.

Bizlere dönerek:

«— Bu adamları, askere kurşun attıkları için, başkalarına ibret olsun diye şimdi kapılarının önüne asacağım! Şiz de görün ve ötekilere anlatın da böyle yapsınlar... Haydi marş!»

Dedi.

Bu emir üzerine özür dileyerek, bu hale tahammül edemeyeceğimizi, bizi affedip idam yerine götürmemesini, bir ağızdan rica eyledik.

«— Olmaz, âdet böyle, gelmeye mecbursunuz. Haydi yürüyün!»

Dedi.

Derhal etrafımızı iki bölük intikamcı Bulgar askeri sardı ve marş kumandası verildi ...

Önümüzde altı süvari ile General, arkamızda o altı günahsız, onların arkasında da Bulgar şakileri ve altı süvari Kazak olarak yola koyulduk!

İdam yerinde

Sokaklar iki taraflı Bulgar hunharları ile hınca hınç dopdolu idi. Yerler ise Kur'an-ı Kerim yaprakları

ve parçaları ile kaplanmıştı, ayak basacak yer bulamıyorduk. Fırsat buldukça, bu mübârek yaprakları alır, mânâsında ümit verici haberler bulmaya çalışır, ceplerimize koyardık. Bulgarların kimi bize baş sallar ve elleriyle asılacak ve kesileceğimizi işaret ederlerdi.

Karagöz Alanı denilen meydanda üç araba yaralı Bulgar'a tesadüf olundu. Yanlarında iki bölük intikamcı askeri duruyordu. Bizler geçerken yaralılar inleyip sövmeye başladılar.

Bölüklerden bir şaki:

«— Kızkardaşını ....diğimin Türkleri! Bizim gâvurları öldürürsünüz ha!»

Diyerek, pür-hiddet üzerimize tüfek çevirdi.

Artık sağ dönme ümidimiz kalmadığından abdestli bulunmadığımıza üzülüyorduk. Tövbe ve istiğfar edip devamlı kelime-i şahâdet getirmeye başladık.

Böyle korku ve haşyet içinde, yeis ve dehşetle idam yerine geldik.

O bîçâreler vücutlarından kanlar akarak yalvarırlar, Bulgarlara hitaben:

«— Komşular, bizde silâh kaldı mı? Kime, ne vakit silâh attık? Hanginize bir fena söz söyledik? Söyleyin! Niçin böyle yalan ve iftira ile bizleri astırıyorsunuz! Yazık değil mi, hiç insafınız yok mu?»

Dedikçe, hain gaddar Bulgarlar, cevap bulamayıp, put gibi sessiz, hareketsiz dururlardı.

Hakikaten bu mazlumlar öteden beri kendi işleriyle meşgul kimseyi incitmemiş ırz ehli adamlar idiler. Silâh attılar sözü, sırf müslümanlardan intikama vesile olsun diye uydurulmuş bir yalandı.

İnsafsızlar, zavallıların göğüslerine kunduralariyle şiddetle basarak eza ve cefa ettiler. Hakaret ederek birer birer çekip saçaklara astılar. Allah cümlesine rahmet eylesin.

Ölüm bana tatlı geldi.

Bu şehitlerin arasında Sinekoğlu Hacı Halil Ağa ile onun yeni evli genç oğlu Mustafa ve Ramazan-ı şerif için gelmiş talebe-i ulûmdan bir Lâz hoca da vardı.

Baba oğul yemek yerlerken, Bulgarlar ansızın kapıyı kırıp girmişler. Para ve eşyalarını aldıktan ve türlü ezâlar ettikten sonra, bir de iftira ederek astırdılar.

Şehitler, yukarı çekilinceye kadar kendilerini kaybetmemiş idiler. Onların bu hallerini görünce, ölüm bana öyle tatlı geldi ki, sağ olarak döneceğime hakikaten esef etmeye başladım...

General ise ara sıra Bulgarlara tekdir edermiş gibi, mülâyemetle:

«-- Eza etmeyin künaftır (günahtır)!»

Derdi.

Bu general, Rus kahramanı ve müslüman düşmanı General Skobelef idi.

O vakit intikamcı askerinin kumandanı ve kasabanın muhafızı bulunuyordu. Türkistan'da Türkmenleri tenkil ile de uğraştığından Türkçe biliyordu.

İş bittikten sonra bize dönüp:

«— Af edersiniz! Size zahmet ettik. Ne çare kanun böyle. Siz iyi adamlarsınız. Lâkin bunlar fena! Bir fena adam yapar fenalık, iyi adamlara da zararı dokunur. Ancak iyi olacak! Korkmayınız! Haydi yerlerinize gidiniz!»

Dedi.

Fakat o kadar hâin ve eşkiya arasından selâmete çıkmak imkânsız göründüğünden, yine öylece askerle geri götürülmemizi rica eyledik...

«— Pekiyi, başüstüne.»

Dedi ve beraber götürüp hükümete teslim etti.

Sağ geldiğimizi gören hilebaz Bulgarlar, Skobelef'e öldürülmemizi telkin ve ısrar etmişler. Tam evlerimize döneceğimiz sırada:

«— Gitmeyin, hepiniz yukarı gelin!»

Diyerek, cümlemizi yukarı divanhâneye çıkardılar.

Sofada düşünüp dururken, aşağıda süvari şakırtısı oldu.

«— Hurra!»

Alkışı işitildi.

Bulgarlar idamımızı istiyorlar

Arkasından, General Gurko yukarı çıkarak bizi selâmladı ve Bulgar müfsitleriyle umûmi meclis salonuna girdi. Yarım saat sonra kapı açılıp çıktılar. Elinde bir defter, yanında bir tercüman bulunan General'in karşısına bizi diktiler.

Defterden isimlerimizi okuyarak bir çoğunu sağına ve yedi kişi bizleri de soluna ayırdı.

Sağında bulunan Emin Paşa ve Hacı Haşim Bey'e iltifat edip gönüllerini aldıktan sonra, ters bir çehre ile bize döndü. Tercüman vasıtasıyla tehdit edici birkaç şey söyledi.

Sağındaki paşa ve beyleri göstererek:

«— Bunlar iyi adamlar, siz bunlara çok yalvarınız! Ahaliye tenbih ve nasihat etsinler ki, dışarda bir fenalık etmesinler. Bir fenalık eden olursa başını koparırım.»

Deyip, yanımda bulunan Müftü Hacı Ahmed Hâzım Efendi'ye çıkıştı.

Müftü Efendi cesur ve doğru bir zat olduğundan, pek uygun, mâkul ve susturucu cevaplarla karşılık verdi.

Bu konuşma arasında Gurko:

«— Sekban'da bir Paşa var, pek fena bir adam, fenalık yapar. Süleyman Paşa... Sakın ona uymayınız. Sözlerine kulak vermeyiniz! O çok fenalık yapar! Ben onu gidip terbiye edeceğim! İşte bu kadar...»

Diyerek sözü kestirdi.

Bizleri de evvelki gün tevkif olunanların yanına koyarak kapıya nöbetçi diktiler.

«Gönül bir derdden dûçâr olur bir gayri
derde vah,
«Medet Hak'tan hemen encâmını hayr eylesin
Allah.»

Ve:

«Yalvarıp ol merhametsiz düşmen-i bî-dînden,
«Gâh lutf ü merhamet gâhî inâyet istedik.»

Bulgarlar iftiralar ederek idamımıza diş biledikleri halde Gurko, idam için küçük bir sebep bile bulamayınca:

«— Bakınız! Bu adamlar ne güzel cevap verdiler. Kabahatleri yok, ne diyeyim de öldüreyim! Bu olmaz!»

Demiş imiş.

Ancak hâinlerin hatırları için tevkifimizi emr etmiş!...

Temmuzun ondördüncü ve istilânın dördüncü Çarşamba günü hükümet dairesinde mevkuf tutulduk.

Aynı ayın yirminci Salı gününe, yani Süleyman Paşa'nın muzaffer olarak Zağra'ya girişine kadar, gördüğümüz acınacak halleri tafsilâtla anlatmak kabil değildir. Kısaca beyan etmeye çalışacağım.

Altı yüz Bulgar kesmişler!

O güne kadar, idamlarını anlattığım merhumlarla, o sabah Tekke mahallesinde kapıları önlerine asılan mutaf Hacı Mustafa Efendi ve Hafız İbrahim Efendi adlı günahsızlardan başka, müslümanlardan telâfat işitilmemişti.

Akarca kilisesinde ekseriyetle verilen karara binâen, Perşembe günü İmâret mahallesinden iki günahsız daha evlerinde maktul bulunmuş. Muhtar ve İmamı hükümete şikâyete geldiler.

Artık zulüm ve düşmanlık günden güne artmaya başladı. Ulahda Bulgradlı iddiasında bulunan Türkçe bilir bir yüzbaşı vardı. Bazan yanımıza gelerek bizleri teselli ile güya insaniyet gösterirdi. Biz de bu muamelesinden memnun ve hoşnut olurduk.

Aynı Çarşamba günü yanımıza geldi. Sohbet esnasında:

«— Sizden bazıları fenalık ediyor, askere ve Bulgarlara karşı kurşun atıyorlar, fena şey! Bunlar olmamalı.»

İleri gelenlerden birkaçının isimlerini sayarak:

«— İşte bunlar da birkaç yüz Çerkes ve başıbozukla Karapınar tarafında Bulgar köylerini vurup, altı yüz Bulgar kesmişler! Hattâ bu çarpışmada Tevfik ve Sâdık Bey'ler öldürülmüşler. İşte böyle fenalıklar olup duruken, kasaba çaresiz düzelemiyor...»

Dedi.

Böylece bizim haklı şikâyetlerimize karşı güya müdafaada bulundu.

Tevfik ve Sâdık Beyler gerçi, istilâdan önce Zağra'dan firar etmişler ise de, öyle asker önüne düşüp köy vurmaya geleceklerini pek akıl kesmiyordu. Lâkin vefatları haberine esef edildi. Aslı da yok imiş!

Yüzbaşıya cevap olarak:

«— Hayır, müslümanlarda silâh kalmadı. Silâh atan da yoktur. Ancak, müslümanları lekelemek için Bulgarlar, müslüman kapılarına silâh atıyorlar. Sonra da Türkler silâh atıyor, deyip davacı oluyorlar. Tahkik ediniz, iş böyledir. Çerkeslerle, Bulgar köylerini vurdu denen Beyler ise Rus gelmeden önce kaçmışlardı. Biz onlardan mesul olamayız. Hem onların içinde öyle arkasına asker alıp savaşa gidecek adam yoktur..»

Denildi.

«— Yok, yok siz bilmezsiniz! Ben şimdi tahkikten geliyorum, doğru böyledir.»

Diye cebinden bir cüzdan çıkarıp jurnali okudu. Çaresiz biz de sustuk.

Eşkiyayı taltif eden Paşa

Bu köy vurulması meselesine gelince:

Daha sonra yapılan tahkikata göre, Rusya'nın Zağra'yı istilâsı üzerine Radine mahallesi istasyonunu yakarak tahrip etmek maksadiyle, Beştepe, Masırlık, Çalı mahalle ve Radine mahalle denen köylerde üç bin kadar Bulgar eşkiyası toplanmış.

O sırada Süleyman Paşa ile görüşüp müzakere ettikten sonra Yeni Zağra'ya dönmekte olan Rauf Paşa'nın maiyetindeki dört yüz kadar Çerkes ve başıbozuk dilâverleri, bu eşkiyanın üzerine hücum ile onları perişan ve bir kısmını da cehenneme revan eylemişler.

Bunların feryatçıları Eski Zağra'ya gelmiş imiş. Hattâ yukarıda bahsi geçtiği üzere Karagöz meydanında görülen yaralılar da onlardan imiş. Rauf Paşa o vakaya arkadan yetişerek Çerkesleri ve başıbozukları tekdir eylemiş. Yaralı Bulgar eşkiyasını ise taltif ile ellerine birer lira ihsan vererek Eski Zağra'ya Rus'a göndermiş! «İntibâha gelin, ey insaf sâhipleri!»

Perşembe günü, General Skobelef yanında çatal sakallı bir miralay ile yanımıza geldi.

«— Ben Kızanlık'a gidiyorum, yerime bunu bırakıyorum. İşte bu sizin büyüğünüz olacak. Ne işiniz olursa buna söyleyiniz! Size söylüyorum, yoktur bir şey, korkmayınız! İyi olacak, siz rahat olunuz...»

Gıbi sözlerden sonra:

«— Allaha ısmarladık, Allaha ısmarladık!»

Dedi, çıkıp gittiler.

İki yüz müslümanı yaktılar.

Çerkeslerle, Bulgar köylerini vurdukları rivayet edilen Tevfik, Sâdık, Âkif, Tahsin Beylerle Hacı Tayyar ve Dayı Ahmed Ağaların haremleri hükümet konağı yanında bir hanede tevkif olundular. Osmanlı askeri gelinceye kadar karakol altında tutuldular.

Zağra'nın istilâsı üzerine intikamcı ve yağmacı Bulgarlar, Yaka Boyu'ndaki Hriste, Külbe, Bükülmük, Hızır Bey Canbazören köylerine yürüyüp para umdukları zengince müslümanları işkencelerle öldürüp, kadın çocuk demeyip ele geçenleri katliâm eylediler! Kurtulabilenler ise çırıl çıplak Zağra'ya can atabilmiştir.

Bükülmük Bulgarları, yüziki müslümanı bir samanlığa doldurup yaktılar. İçlerinden dört tanesi yaralı olarak kaçıp Yeni Zağra'ya Rauf Paşa'ya çıkmışlar. Zulümden şikâyet edip hallerini bildirmişlersede benzerleri gibi bunlar da tekdir olunarak hapsedilmişlerdir. Yaraları bile sarılmadan... Zehî insâniyet!.

İşte bu köylülerden, kılıç artığı müslümanları, birçok serseri, ellerinde bıçaklarla aralarına alarak, hükümet konağına doldurup yalın ayak ve başı kabak güneş altında, Kazak atları arasında saatlerce tuttuktan sonra hapse atarlardı.

Birkaç gün sonra ellerine bir kâğıt (idam ilâmı!) ve yanlarına bir zabıta neferi (cellât!) verilerek:

«— Haydi gidin, işinize bakın...»

Diyerek yollanırlar, kasaba dışına çıkarılınca kolları bağlanıp öldürülürlerdi.

Evlere girmek, adam öldürmek, o derece arttı ki, sokaklara çıkılmaz ve yalnız evlerde durulamaz oldu. İslâm mahalleleri, dilsizler ülkesine döndü. Hiç bir evde ateş ve mum yakılamaz ve bir ocaktan duman çıkmaz, dehşetli bir halde idi.

Yalınayak, titreyerek...

Birkaç mahalle halkı bir araya toplanıp, gece gündüz, uykusuz bekleşirlerdi. Kapı kırılmaya veya duvardan aşılmaya başlanınca kuzulardan ayrılan koyun sürüleri gibi hep bir ağızdan feryad ü figana başlar, gayet acı acı bağrışırlardı. İşittikçe yüreklerimiz pâre pâre olurdu.

Gündüzleri ise bundan beter bir haldeydi. Bîçâre İslâm muhaddereleri kucaklarında mâsumcuklarıyla mezardan çıkmış gibi yalınayak, titreyerek hükümet kapısına gelirler, titrek sesleri ile:

«— Gitti evlâtlarım!»

«— Yazık gitti erkeklerimiz. Babalarımızı, kardeşlerimizi öldürdüler!»

«— Evlerimizi soydular. Aman yetişin ayol (Ey oğul), bizi kırıyorlar!»

«— İnsaf, merhamet ediniz! Eyvah gittik!...»

Diye bağırışırlar, yakalarını yırtarlar saçlarını yolarlardı.

Diğer taraftan üç beş erkek, yanlarında bir Bulgar zaptiyesi ile gelip:

«— Aman komşular, yazıktır, bizi kırıyorlar. Yalvarırız, merhamet ediniz, gelip bizi kurtarınız!»

Sözleriyle yalvardılar.

İnsafsız mel'unlar ise söverek ve iterek sopalarla kovarlar, nadiren yanlarına zaptiye namında bir iki

hâin katarak evlerine geri gönderirlerdi. Bu çapulcular ise gidip, birkaç kuruş ayak teri alır, ve:

«— Biz onları bulur, cezalarını veririz.»

Diyerek savuşurlardı.

Onlar çekilince öteki serseriler tekrar kapıya hücum ederlerdi...

Genç kadın gömgök tere batmıştı

Rus istilâsında yakın köylerin müslüman ahalisi kasabaya sığınmış, hududa yakın olanlar ise Edirne ve Hasköy taraflarına kaçmışlar idi. Birtakım muaşşir, nâzır, koruyucu, ashâb-ı alâka ve subaşılar oldukları yerlerde ve Bulgar köylerinde tutulup kalmışlardır. Bunların ekserisi öldürüldü!

Hattâ, ashâb-ı alâkadan Deli Hüseyin oğlu Süleyman Cûdî Efendi, ailesiyle köyde tutularak yetmiş yaşlarını aşkın olan ana ve babası koru içinde öldürülmüş, haremiyle kendisi ve iki mâsum yavrusu kasabaya getirilmişlerdi.

Süleyman Cûdî Efendi'nin başında Bulgar kalpağı hareminin sırtında Bulgar karısı fistanı vardı. Açık saçık, pejmürde bir kıyafette idiler.

Altı yaşlarındaki bir mâsum önlerinde yürüyor, birbuçuk yaşındaki öteki ise anasının sırtında bulunuyordu.

Bîçâre genç kadın eşraf haremi ve muhadderattan olduğundan, büyük bir hicap içinde gömgök tere batmış, mosmor kesilmiş, yer yarılsa yere geçecek bir halde idi.

Etrafını elli kadar Bulgar sarmış, ellerinde bıçaklarla tehdit ve tahkir ederek hükümete götürdüler. Bu halde bir müddet meydanda ayakta tuttuktan sonra, çocuklarıyla kadını evine kendisini hapse gönderdiler. Bir gece katil hapishanesinde tutup, ertesi gün saldılar.

Hurşit oğlu Mehmed Ağa dahi haremiyle birlikte Arabacı köyünde tutulmuş, defalarca boğazlanmak üzere yere yatırılmışken, birer mâni sebep olarak kurtulmuş ve nihayet bazı Bulgarların aracılığı ile kasabaya gelebilmiştir.

Enişte köylü Ömer Efendi'yi de orakçı Bulgarları, Bulgar kıyafetinde kasabaya getirdiler.

Yukarda geçen Süleyman Efendi'ye:

«— Köye gitme, ortalık fenalaştı. Bari aileni götürme.»

Denilmişken, nasihatı dinlemeyip ters cevap vermişti. Daha önce bahsini ettiğimiz Karaçorlu fesadının da tahrikçilerinden idi. Sonradan da Edirne'ye hicret sırasında Müftü Efendi ve eşraf haklarında garazkârâne isnatlarda bulunmuş ve herkesin nefretini celp etmiştir.

Canım, sizin askerler nereye gitmiş!

Bazı Moskof askeri, yani intikamcı Bulgar serserileri karakol olarak dolaşırken geldiklerinde, Kars, Erzurum ile Vidin, Varna, Ruscuk ve Sofya'nın Rus eline geçtiğini; bir kısmı da, Şumnu, İslimye ve Filibe'nin alındığını, üç gün sonra Moskof ordusunun Edirne üzerine hareket edeceğini söylemekte idiler.

Hattâ mâhut yüzbaşı birgün bunları söyledikten sonra bize hitâben:

«— Canım, sizin asker nereye gitmiş! Ziştovi'den geçeli karşımıza bir nefer asker çıkmadı. Nereye geldik ise hep teslim, hep teslim. Daha güzelce bir savaşamadık! Yoksa sizin asker başka taraftan bizim ülkeye mi girdi?»

Diye alay etmişti.

Bu sözlerini vukuat da doğrulamakta olduğundan üzüntümüz artmakta selâmet ve kurtuluş ümidimiz zayıflamaktaydı.

Temmuzun onyedinci Cumartesi günü hükümet konağı, civarı ve duvar üstleri Bulgar haşerâtıyla ve avlu içi süvari Kazaklarla doldu.

Kazaklar bazan ellerindeki tüfeklerle bizleri nişan almakta ve asılacağımızı ima ederek ip göstermekte idiler. Öbür tarafta Bulgarların dahi destelerle ipleri meydana dökerek uçlarını ilmik yapmakta oldukları görülüyordu. Bunlar hayra alâmet haller değildi.

Arkadaşlardan Ömer Ağa ipleri saydı, bizim sayımız kadar olduğunu görünce:

«— İşte efendiler, beyler, bizi asmaya ip hazırlıyorlar va'de bugüne değin imiş... Beyim al şunu Kâmilciğime ver...»

Dedi ve ağlayarak boynundan saatini çıkarıp efendizâdesi Arif Bey'e uzattı.

Yanında oturan eski Rüsûmat memuru Rıza Bey helecandan düşüp bayıldı. Çoğumuz titremeye başladık.

Nöbetçilere ve bazı itibarlı Bulgarlara:

«— Rıza Bey korktu, ölüyor. Aman su getirin, hekim çağırın!...»

Denildi.

«— Hekim yok!»

Cevabıyla bir testi su getirdiler.

Su getiren Bulgar da:

«— Vâkıa korkulacak şey!»

Diyerek, bizi bir kat daha korkuya düşürdü.

Bey'in yüzüne göğsüne soğuk su çarpıldı. Elleri ayakları yıkandı. Bîçâre bir zaman sonra kendine gelebildi, nefes almaya başladı... Hakikaten hepimizin nefesleri daralmış, çok korkmuş idik.

Hemen abdest alıp, hep birlikte istiğfar ve duaya başladık.

Bu sırada hapiste olan bizim zaptiyeleri ve esir düşmüş olan onbeş kadar askeri dörder dörder sıra edip bağlamaya başladılar. Helecanımız dindi. O bîçâreleri de esir sıfatıyla sürüp gittiler!...

Vahşi Gospodinler

Bu askerler, Kızanlık ve Şıpka muharebelerinde bozulan askerlerden idiler. Yol bilmediklerinden dağlara ve ekinliğe firar edip sığınmış iseler de açlıktan çaresiz kalarak Bulgar köylerine indiklerinden tutularak hükümete teslim olunmuşlardı.

Hükûmette bulunan genç Bulgarların, bu askerleri getiren köylüleri:

«— Niçin bunları öldürmeyip getiriyorsunuz?»

Diye tekdir ettiklerini işiterek hayret içinde kaldık.

Merhamete lâyık ve medeniyete istidatlı sayılan şu vahşi gospodinlere bak!..

Bunlara benzer, alçak nankör, kanlı bir millet hâlen mevcut değildir.

Müslümanlara o vakit ettikleri vahşetleri şimdi itiraf ediyorlar.

«— Bunlar bizim yanımıza kalmaz. Allah bizi cezalandırır!»

Diyerek kendi milletlerine kızıp nefret edenler görülüyor. Allah'ın lâneti zâlimlere olsun!

Ertesi Pazar günü yine kiliselerden devamlı olarak çanlar çalınmaya başladı. Kasaba altındaki ordugâhtan, askerler Yeni Zağra cihetine hareket ettiler.

Bir taraftan da Bulgar serserileri, müslümanlardan zapt olunup hükümette toplanmış bulunan silâhları alarak bölük bölük, askerin arkasından gidiyorlardı.

O aralık mâhut yüzbaşı yine dışardan gelmiş, divanhâneye çıkmıştı.

Yanımıza çağırdık.

«— Oturamayacağım, işim çok, yolculuk var!»

Dedi.

«— Nereye?»

Dedim.

Eliyle Edirne tarafını göstererek:

«— İleri...»

Dedi.

Halbuki iki gün önce:

«— Niçin Edirne'ye gitmiyorsunuz, karşınızda asker yok!»

Dediğimizde:

«— Sağ ve sol kollar geride iken, orta kol ileri yürüyemez! Ne vakit onlar da beraber olacak o zaman hep beraber gidilir. Daha üç gün savaş yok, sonra dom dom...»

Demişti.

Şimdi ise «ileri» demesinden Sekban'daki askerî fırka üzerine hareket edildiği mânâsını çıkardık. Çünkü yukarıda beyan olunduğu üzere hapis edildiğimiz gün General Gurko, Süleyman Paşa'nın Sekban'da bulunduğundan bahsederek, gidip terbiye edeceğini söylemişti.

Meğer o gün Süleyman Paşa Karapınar'dan Rauf Paşa, Yeni Zağra'dan hareket etmiş imiş...

Elhasıl yüzbaşı azıcık oturduktan sonra veda edip gitti. Ondan sonra da görüşemedik... Meğer bu herif İslimyeli eşkıya bozuntusu bir Bulgar imiş. Bulgrad fesat mektebinden çıkıp, teşkil olunan intikamcı askerine zâbit olmuş.

Yukarıda bahsi geçen çatal sakal Miralay dahi gitti. Yerine insaniyet düşmanı abus çehreli, eğri boyunlu Miralay kaldı. Bulgar zaptiyeleri de esir asker ve zaptiyelerimizi evvelki gün Kızanlık'a sevk eyledikleriden kasaba tenha kalmıştı. Şehrin muhafazası fırıncı ve çapacı yerli, miskin köylü ve çiftçi Bulgarlara bırakılmıştı. Bu sebeple ehl-i İslâm o gece taarruzdan sâlim kaldılar.

Eyüb Sabri Efendi'nin yiğitliği

Bu Pazar günü sabahında, Bulgarlar kudurmuş gibi müslümanlara saldırıp hayli cana kıymışlardı. Bu sırada, beldenin eski hânedanına mensup merhum

Durmuş Bey'in damadı ve eski Telgraf Müdürü Eyüb Sabri Efendi çok yiğitlik etti. Kayınpederi merhumun konağı ile onun karşısında bulunan Kadızâde Mehmed Ağa konağının kapılarını açtırarak, Bulgar vahşilerinin hücumlarından canlarını kurtarmak için sığınacak yer arayan beş yüz kadar bîçâreyi içeri aldı. Bu kadın, çocuk ve yaşlıların muhafazası işinde büyük gayret ve cesaret gösterdi.

Civar komşulardan Ateşoğlu Sâlih Ağa dahi, canını kurtarmak için konak kapısından içeri girerken Yanko oğullarından bir sefih Bulgar arkasından tabanca ile ateş etmiş. Sonra da derhal hükümete koşup:

«— Durmuş Bey'in konağından bana ateş ettiler!»

Diye feryad eyleyince yağmacı bir sürü Bulgar'ı da peşine takıp konak kapısını kırmaya gelmişler.

Bulgarlar:

«— Kapıyı açın!»

Diye bağırıp zorlayarak bir tahtasını kırıp içeri tüfek sokmuş ve:

«— Teslim olun!»

Yaygarasıyla tehditlerini arttırmışlar.

İçerde bulunan yaşlılar ve çocuklar ise can korkusuyla feryâd ü figâna başlayıp sesleri ayyuka çıkmış.

Eyüb Sabri Efendi ise cesaret ve metanetle dayanarak:

«— Hükümetten zabit gelmedikçe size kapıyı açmam.»

Diyerek, ısrar ve sebat etmesi üzerine hükümetten bir zâbit gelmiş.

O zaman kapıyı açan Efendi işin hakikatini söyler Hacı Salih Ağa da:

«— İşte bana silâh atan Bulgar budur! Silâhına bakınız!»

Der.

Zâbit, Bulgar'ın silâhını muayene edince işin aslı meydana çıkar. Kalabalık da def olur gider.

Eyüb Efendi ise:

«— Müslümanlar silâh attı, atıyor, iftirasıyla bîçâreler asılıyor! Bakın silâh atanlar kimlermiş! Emniyetimiz kalmadı. Muhafazamız için hükümetten zaptiye isterim.»

Diye ısrar ederek, kapı önüne iki nöbetçi diktirmiş, bu suretle o kadar müslümanı kazasız belâsız selâmete çıkarmıştır.

Silâh atan Bulgar delikanlısıyla arkadaşları da güya o gün hükümette cezalandırıldılar... Onlar birer birer yere yatırılıp bize karşı bir Bulgar, değneği gösterişle kaldırıp yavaşça vurur, o rezil de acı acı bağırırdı. Sonra da kalkar güle güle giderlerdi.

Bulgarlar'da telâş başlıyor.

Aynı gün öğleden sonra Yeni Zağra cihetinden top sesleri gelmeye ve Çırpan tarafında Osmanlı askeri bulunduğu haberi Bulgarlardan duyulmağa başlandı.

İkindiden sonra ise hükümette vazifeli Bulgar muteberânında bir telâş hissolundu. Dürbün ile de-

vamlı Çırpan taraflarını gözetliyor, ağızlarında «Türko, Çerkes, Süleyman Paşa» sözleri dönüyordu.

O aralık Çırpan tarafındaki ovada, doğru hat şeklinde, bir toz duman peyda oldu. Hattın boyu tahminen iki saatlik mesafe vardı. Dikkatimiz iyice o tarafa döndü. Bulgarların «Türko, Çerkes» demelerinden, Çırpanlı Said Ağa askerle geliyor sanarak hem korkmakta hem de sevinmekte idik.

Görünen toz duman şehre yaklaştı. Meğer çırpan ve ova tarafındaki Bulgar köyleri bozulup gelirlermiş. Görünen, hayvan göç arabalarının kaldırdığı toz imiş. Şiddetle takip olunuyorlarmış gibi acele ve telâşla kasabaya girdiler. İş de anlaşıldı.

Bu hâli bir hayrın başlangıcı saydık. Bulgarlar da telâş ettiğinden:

«— Bu göç arabalarının arkasında elbette bir iş olmalı.»

Düşüncesiyle tatlı tatlı efkâr ve garip garip hayaller zihnimizden gelip geçiyordu.

Meğer Çırpan'da bir fırka asker çıkmış. Zağra'ya hareket etmiş. Başıbozuklar ilerleyip köylüleri ürkütmüş. Arabacı köyü tarafından da Süleyman Paşa karakolu baş göstermiş imiş...

O akşam bizleri dolaşmaya gelen, yemek ve tütün getiren adamlarımızı zorbaca geri çevirdiler, hükümet avlusuna bile komadılar. Israr edenleri silâh ile karşıladılar!

Bu haller, hep zan ve tahminlerimizi kuvvetlendirdi. Fırtına sırasında hayatlarından ümit kesen deniz yolcularının kurtarıcı liman görünce gâh gülüp, gâh ağlamaları gibi, bizler de gâh kurtuluş ümidi ile sevinir, gâh ölüm korkusu ile titreşirdik .

Akşam kapıdaki nöbetçiler ikileşti. Ayak yoluna da zabitlerin izniyle çıkarırlar, yanımıza bir tüfekli gelip kapıda beklerdi. Ezan olunca kapımızı kapattılar. Yatsı zamanı biz de gaz lâmbasını söndürdük. Sigara içilmedi. Herkes birer köşede sessiz oturuldu...

Yatsıdan az sonra, şehrin kenarında iki el silâh atıldı. Hükümetin içi de karıştı. Birkaç süvari silâh atılan tarafa ılgar ile gittiler.

Diğer geceler gibi kasaba içinde yaygara ve şamata olmayıp, yer yer köpek av'avesi işitiliyordu.

Sabaha doğru, mâhut Miralay birkaç süvari ile ve telâşla geldi. Avludaki Bulgarlara yüksek sesle birşeyler söyledi.

Bulgarca anlayanlarımız:

«— Eğer bir patırdı olursa, evvelâ buradaki Türkleri vurun!... Emrini verdi.»

Dediler.

Zaten onlar bizi öldürmeye her an hazır idiler. Fakat gerçek koruyucu olan Cenab-ı Hak izin vermiyordu. O ne güzel koruyandır!

Pazartesi sabahı, bütün papazlar hükümete celp olunarak talimat gereğince Bulgarların hepsi silâhlandırılmaya başlandı. Bunlar kasabanın önüne ve ovaya indirildi... Dağıtılacak tüfek kalmayınca, baltalar ve tırpanlarla silâhlandırıldılar.

Yeni Zağra tarafında ise top sadası eksik olmuyordu.

Müslümanlar katliam ediliyor.

Bir taraftan peksimet ve mühimmat arabaları, diğer taraftan işin sonunun dehşetini hisseden Bulgar

muteberânı, telâş ve sür'atle Kızanlık tarafına gitmekte idiler.

Azgın Bulgarlar ise, kuduz canavarlar gibi İslâm mahallelerine saldırıp müslümanların onar, onbeşerini birden hanelerinden kaldırıyor, kollarını bağlayarak, kasaba kenarında küskülerle, bıçaklarla gaddarca öldürüyorlardı.

«— Kimse sokağa çıkmasın, öldürürüz!»

Dedikleri için şikâyete de kimse gelemez olmuştu.

Öğle zamanı, Emin Paşa'nın harem avlusuna havasız iki zabit girmiş. Edepsizce hareketlerde bulunmuşlar. Paşa'nın oğlu Şevket Bey düşüp bayılmış.

Keyfiyeti haber vermek ve şikâyet için, bir Bulgar zabitinin yanında iki hizmetkârı ağlaşarak hükümete geldiler.

Zabıta kolağası, telâş ve gösterişle, birkaç nefer alıp acele gidecek olduysa da, güya gem vururken, atı kaçırdı. Onu tutmak bahanesiyle hayli oyalandı. Böyle yarım saat vakit geçirdikten ve o habisler de maksatlarına eremeden yıkılıp gittikten sonra imdada gitti.

Az sonra, Debbağhâne mahallesinden ve hapishane arkadaşlarımızdan Debbağ Hacı Hafız Halil Efendinin oğlu Hafız Mustafa Efendi geldi.

Üstünü yırtarak ve kendisini yerden yere atarak:

«— Komşular! Bizim mahallede sağ ve sâlim insan bırakmadılar. Hepsini sıradan vurup öldürüyorlar! İnsaf ediniz, bu insanlara biraz acıyıp o zâlimlerden kurtarınız!»

Feryadını kopardı.

Onun bu müthiş haykırışı Bulgarları da telâşa düşürdü. Onu hemen susturdular ve içeri alıp sorguya çektikten sonra bizim yanımıza koydular. Fakat konuşturmadıklarından dışarının ahvâlini işaretlerle biraz anlatabildi. Az sonra da ne hikmete mebni ise onu yine evine gönderdiler...

Kaçak kaymakamlar

Ruslar Balkan'ı geçmekte iken, memuriyet yerlerini terk etmemeleri, Balkan havalisindeki memurlara telgrafla emr olunmuştu.

Böyle olduğu halde Çırpan Kaymakamı, istifasının kabülünü beklemeyerek kaçmış ve Yeni Zağra kaymakamı da gitmişti.

Kızanlık alındığı sırada Çırpan kaymakamlığı, Çırpanlı meşhur Sadi Ağa'ya ve Yeni Zağra kaymakamlığı da muvakkat olarak Zağralı Emin Paşa'ya havale kılınmıştı. Emin Paşa özür beyan ederek kabul etmemişse de Sadi Ağa hizmeti üzerine almıştı.

Eski Zağra istilâ olunduktan sonra, yağmacı Bulgarlar, Kazak kıyafetinde Çırpan civarındaki İslâm köyleri ile çiftliklerini yağma edip yakmaya başlamışlardı.

Çırpan müslümanları, hicret hususunda ittifak edememişler, gidecek olanları ise baldırı çıplaklar salıvermemişlerdi. Bunun üzerine Said Ağa memleketi muhafaza için hazırlıklara başlamıştı.

Önce Hasköy tarafına haber göndererek etraftan sekiz yüz kadar başıbozuk topladı. Bunlarla birlikte ahaliyi de silâhlandırdı. Atlıların hayvanları için kendi malından ve hükümette mevcut a'şâr malından,

hükümet meydanına arpa yığdırdı. Herkes istediği kadar alıp hayvanlarını besledi.

Kasabanın Bulgarları görünüşte dost gibi hareket etmekte idiler. Fakat Zağra'daki Rus'a daima postaları ve adamları gelip gittiğinden onlardan cesaret alırlar, Moskof'un kuvvetini ve çokluğunu beyan eder:

«— Rus'un buraya harp ederek girmesindense, sulhen girmesi, memlekete her bakımdan daha hayırlıdır!»

Diyerek, müslüman ahaliden zayıf olanlara tesir edip, kasabayı teslime teşvik ederlerdi.

Said Ağa ise uzak görüşlü bir zat olup bu yanlış fikri beğenmezdi. Fakat bir taraftan vaziyeti idare eder, diğer taraftan da başıbozuklara kuvvet ve cesaret verirdi.

Kasabayı yarım saat uzaktan karakol altına aldırdı. Fırkalar tertip ederek yakındaki azgın Bulgar köylerini tehdit etti.

Çırpanlı Said Ağanın kahramanlığı

Ahalisi müslüman olan, yolları arızalı ve koruluk bulunan Erişte köyüne bir takım Bulgarların çapula gelecekleri anlaşıldığından geçit noktaları tutularak pusuya adamlar yatırıldı. Gece yarısına doğru, habersiz gelmekte olan Bulgarlara şiddetle ateş açılarak köy müdafaa edildi. Bulgarlar dağılarak kaçtılar.

Bu hadiseden sonra Bulgar köyleri bozularak ve biribirine korku vererek kaçmış ve yukarıda beyan olunduğu üzere Pazar günü Zağra'ya gelmişlerdir.

Said Ağa, Çırpan Bulgarının Rus'u davet etmekte gösterdikleri isteğe gâh mülâyemet ve gâh şiddetle karşı koyarak vakit geçirmiş. Sonunda çaresiz kaldığı gece halkın hicretini düşünürken Süleyman Paşa'dan haber gelmiş.

Paşa ile yaptıkları telgraf muhaberesinde kendisi teşvik ve tebrik edilmekte ve iki tabur askerin şimendüferle Edirne'den hareket ettirildiği müjdesi verilmekteydi.

Keyfiyet ertesi sabah halka duyurulunca büyük sevinç gösterileri oldu. Askere tayın yapıldı ve mühimmâtın istasyondan Çırpan'a nakli için arabalar hazırlandı. Bu hali gören ve Süleyman Paşa'nın tehdidini işiten, Rus davetçisi Bulgar çorbacıları meyyit kesilmişler.

Said Ağa'nın bir hafta, doyuncaya yemek yemediğini, yatıp uyumadığını, gece gündüz vatan müdafaası ve hükümet idaresi için cansiperâne uğraştığını bütün ahali nakl ederlerdi .

Said Ağa soycak Çırpan eşrafındandı. Vatanının mamur olması ve ahalinin zenginleşmesi için elinden geleni yapar, hak ve insaniyet sever âlicenap bir zat idi. Fıtrî cesaretine, üstün meziyet ve dirayeti ile milli gayreti ilâve olmuştu.

Bulgar eşkıyasının Meriç nehrini geçerek Kayacık istasyonunu yaktıklarını, şimendüfer hattını tahrip ettikleri, İslâm çiftlik ve köylerini yakarak ele geçirdikleri müslümanları işkenceyle öldürdükleri haber alınınca, halk can korkusuna düşerek ne yapacağını şaşırmıştı. Said Ağa yukarıda geçtiği üzere, Rodop

Dağlıları'ndan asker toplamış, Bulgar azgınlarını da hikmet ve siyasetle oyalayarak vatanını korumuştu.

Daha önce Zağra'da başgösteren fesat komitesini de en evvel Said Ağa keşf ederek yüksek makamlara bildirmişti.

Hicrî 1291 yılında Eski Zağra'da patlak veren ve bir sene sonra Otluk köyünde büyük zararlara sebep olan fesat ve isyanlarda, tahkik komisyonu azası idi. Bu sırada güzel hizmeti, devlet ve millete sadakati görülerek, «İstabl-ı Âmire» pâyesi ile taltif olunmuştu.

Yukarıda kaydettiğim hâdiselerde dahi güzel tedbirleri, sebat ve gayreti, düşmanların bile takdirini kazanmıştı. Onun bu başarısı Filibe ve Hasköy kazalarının da bozulmamasını sağlamıştır.

Kızanlık'tan firar edenleri selâmete çıkardı. Felâketzedelere her çeşit yardımda bulundu. Ancak ikinci istilâda servet ü sâmanı, mülk ve akârı mahv oldu. Ailesi kalabalık olduğundan bir zaman İstanbul'da oturarak memuriyet istemeye mecbur kaldı. Nihayet 1298 de Mihalıç ve iki sene sonra Uşak kazalarına kaymakam tayin olundu. 1301 senesinde Uşak kaymakamı iken, orada vefat eyledi. Allah rahmet eylesin. Yiğit yürekli, güzel konuşan, hazır cevap bir zat idi.

Ailelerimiz ne halde!

Pazartesi günü Rauf Paşa fırkasının Eski Zağra'ya ikibuçuk saat mesafedeki Çoranlı korusunda Rus ile muharebe etmekte olduğu ve Süleyman Paşa'nın da külliyetli askerle Eski Zağra'ya gelmekte bu-

lunduğu, Bulgarların kendi aralarında gizlice söyleşmelerinden duyuldu. Top sesleri de işitilmekte ve bu havadisi doğrulamakta olduğundan, müslüman ahâli korku ile ümit arasında garip bir halde idi.

Kimisi Sûre-i Fetih ve kimi Salât-ı Münciyye okumakla meşguldü. Kadın ve çocukları ise canlarını kurtarmak için tavan arası ve izbe köşelerde saklanacak yer arayarak aşağı yukarı inip çıkmakta idiler!

Lâkin bizler hükümette yaygara içinde ümitsiz vaziyette, top seslerini de vehim saydığımızdan Paşaların, Zağra üzerine gelmelerinden habersiz idik.

İkindi vakti Yeni Zağra cihetinden süvari bir Kazak ile Çerkes kıyafetinde bir Moskof atlısı geldi. Elindeki bir kâğıtla meclis odasına girdi. Az sonra hükümet dairesinde bulunan Bulgarlar hep birden el çırptılar. Ama yüzlerinde sevinç ve memnuniyet eseri yoktu. Nöbetçiden meseleyi sorduk. Yeni Zağra kasabası ve Radine mahallesi alınarak Rus'un Karapınar'a vardığı haberi geldiğini ve bunun için sevindiklerini söyledi!... Yeis ve keder verici bu haberle, hüzün ve sıkıntımız iki kat oldu.

Üç dört günden beri evlâd ü iyâlimizden iyi kötü bir haber alamıyorduk. O günlerde ise mahallelerde pek çok fenalıklar vuku buluyor ve nice günahsızlar öldürülüyordu. Kenar mahallelerde ise mal ve can kalmadığı Hafız Mustafa'dan işitilmişti. Kendi hayatımızdan ümit kesmiş isek de ailelerimizin ne olduğu meselesi bizim için ayrı bir yürek yarası idi.

O gün yeni zabıta memuru tayin olunan Bulgar muteberânından Todoraki, divanhanede göründü. Hemen

kapıya çağırdık. Evlerimizden doğru bir haber getirmesini hepimiz ayrı ayrı rica ettik.

Todoraki, eşraf ile düşer kalkar, mertlik ve insanlık taslar bir çorbacı idi.

«— Baş üstüne, şimdi gider öğrenirim, merak etmeyiniz. Evlerinizi de muhafaza ederim, korkmayınız, burada bulunduğunuza şükr ediniz!»

Dedi ve durmayıp gitti.

Bulgar köyleri yanıyor.

Akşam ezanına yakın Yeni Zağra tarafından bölük bölük asker ve mühimmat arabaları gelerek kasabanın altındaki ordugâha yerleşiyordu.

Kasabaya ikibuçuk saat mesafede Kadıköyü'ne gelinceye kadar Karapınar yolundaki Bulgar köylerinin gök duman ve kızıl alev içinde yandığı görülüyordu. Bunları Karapınar'a giderken müslümanları itham etmek için düşman ordusu yakıyor zannediyorduk. Bununla beraber askerde ve Bulgar ahalide görülen telâştan da çok ürkülmekte idi.

Bu yangınların Karapınar'dan beriye geldiği görülüp dururken bunları düşmanın giderken yaktığını düşünmemiz fazlaca şaşkınlık alâmeti değil mi? Halbuki ezan vakti Zağra'nın iki saat mesafe önünde Ahırlar köyünün, birden alevler içinde yanmaya başladığı da görünmekte idi.

Ezandan sonra Todoraki kol gezmekten geldi. Ailelerimizin sıhhat ve selâmet haberini evlerimizce zayiat olmadığını, muhafazalarına karakol bıraktığını söyledi

Bazılarımızda fazla telâş görerek:

«— Canım efendim korkmayınız! Artık iş bizim elimize geçti! Hepimiz eşekçi odunu gibi hep beraber olduk!»

Diyerek ve gülerek yanan Bulgar köylerini gösterdi. Süleyman Paşa ordusunun şehrin kenarına yaklaştığını eliyle işaret etti. Ama biz telâşımızın fevkalâdeliğinden, o zaman söylediklerinin mânâsını pek anlayamadık. ,

Hükümet konağına yine iki bölük asker geldi. Nöbetçiler değiştirildi ve kapımıza üç nefer kondu. Ayakyoluna da muhafızsız salıvermemeye başladılar. Bundan başka divanhânede de birkaç silâhlı Bulgar bulunuyordu.

O gece avluda iki bölük asker silâh başından ayrılmadı. Saatte bir acı kumanda verilir:

«— Silâh omza! Sağa dön, sola dön!»

Sonra da:

«— Yerinde rahat!»

Denir, asker de silâh çatıp yerlerine uzanıp yatarlardı.

Bu şekilde askeri yoklama ederek emre âmâde tutarlardı.

Bizim padişahımız Rusya Çarı

Gece saat dörtte çatal sakallı Miralay ile General Gurko, yanlarında zâdegândan genç iki zâbit ve daha birtakım süvarilerle hükümete geldiler.

Kılıç şakırtılarıyla yukarı çıkıp, oda kapısından bizleri başları ile selâmlayp umûmî meclis odasına girdiler. Tahminen onsekiz yaşlarında bulunan iki zâbit,

kapıda durup hayli zaman bizlere baktılar ve nöbetçiye sualler sordular. Memleket ihtiyarları olup rehin ve emânet olarak bulunduğumuzu nöbetçi cevaben söyledi.

O esnada uzun sakallı ve beyaz Rus şapkalı bir herif kapıda dikilmiş gülümseyerek bize bakıyordu.

Yanına bir Bulgar sokuldu ve bize hitaben:

«— Kendilerini tanıyabildiniz mi?»

Diye sordu.

«— Hayır bilmiyoruz.»

Cevabı verilince:

«— Kazancı Hacı Dimitri oğlu Yuvanco hemşehri.»

Dedi.

Tanıştırıldıktan sonra:

«— Korkmayınız! Bizim padişahımız Rusya Çarı adaletlidir. Kimseye fenalık etmez, çok iyi olacak, siz hep iyi adamlarsınız, size birşey yok! Korkmayınız! Gerçi fenaların cezası verilecek...»

Dedi.

Bu habis herif güyâ cellât temennisi verdi ve kapıdan def olup gitti.

Bu Yuvanco, üç sene önce ortaya çıkan komitecilerin reislerinden idi. Hükümetin şiddetli takibi üzerine buralarda barınamayarak Ulah toprağına firar etmişti. Bu kere Rus'a iltihak ederek, o akşam Zağra'da görünmüştür.

ÜÇÜNCÜ FASİL

KURTULUŞ VE HİCRETİN BAŞLAMASI

Mukaddimede belirtildiği üzere, Balkanlar'ın muhâfazası için fevkalâde lüzumu sebebiyle Edirne'de kırk bin kişilik bir ihtiyat kuvvetinin tertibi, muharebeden önce yapılan plân gereği idi.

Fakat her ne hal ise Dersaadet bu maddeye ehemmiyet vermemişti. Rus'un Tuna'yı geçtiği sırada bu kuvvet için tertip edilmiş bulunan oniki tabur asker Sohum'a sevk olunmuştu.

Ruslar Balkan'a yürüdüğü ve Serdar Paşa'nın manevrası müdahale olunarak hükümsüz bırakıldığı zaman, Paşa: «Edirne'de bir ihtiyat kuvveti bulunmazsa, Rus'un önüne set çekilemeyeceği» hususunu, telgrafla yüksek makamlara arz etmişti.

Bunun üzerine Karadağ'da savaşmakta bulunan Süleyman Paşa'nın, hemen maiyetiyle Edirne'ye yetişmesi emr olunmuştur.

Gerçekten de Paşa, süratle hareket ederek onaltı günde Dedeağaç iskelesine varmıştı. Fakat tedbirsizlik sebebiyle Rusya, Kızanlık'ı ve Eski Zağra'yı istilâ etmiş bulunuyordu.

Süleyman Paşa, Edirne'ye vardığında Çırpan'lı Said Ağa'yı makine başına çağırarak, müslüman halkın

efkârını ve Bulgarlar'ın tavırlarını telgrafla sorup bil gi almıştı.

Vatanın müdafaasında elbirliği ile gayret ve sebat etmelerini tenbih ve teşvik, Bulgarları şiddetle tehdit etmekle beraber muhafazaları için de iki tabur asker göndermişti.

Kendisi de askerini Sekban'a Karapınar'a nakl etmişti.

Süleyman Paşa, kumandanlarla Eski Zağra'ya hücum plânını tanzim edip, kendisi kırk taburla Pazar günü Karapınar'a hareket edeceği gibi, Yeni Zağra'dan Rauf Paşa on taburla ve Çırpan'dan Mehmed Hulûsi Paşa da altı taburla hareket eyleyerek Eski Zağra'ya dört saat mesafedeki Arabacı köyünde birleşmeye ve buradan üç kol birden Zağra'ya taarruz etmeye karar verdiler. Ellerindeki talimat da böyle emrediyordu.

Süleyman Paşa nakil vasıtalarının, yani köylerden toplanan öküz arabalarının yavaş hareketleri yüzünden Arabacı köyüne ancak Pazartesi ikindiye doğru varabilmiştir.

Rauf Paşa ise asker ve mühimmatın hazırlanmasını beklemeyerek Yeni Zağra'dan çıkmış ve aynı gün, hemen yolda düşmana tesadüf ederek çarpışmaya başlamıştı.

Bulgar casusları vasıtasıyla durumu öğrenen Moskof ise, Rauf Paşa'nın Yeni Zağra'dan ayrılmasından sonra kasabayı zabt etmiş, burayı korumak için bırakılan üç tabur askeri de yarı zayiat verdirerek Edirne Karapınar'ına kaçırmıştı.

Rauf Paşa'nın Arabacı köyü tarafını tutmayıp doğrudan Eski Zağra üzerine hareket etmesini fırsat bilen

düşman, yalnız olarak yakaladığı bu kuvveti mağlup edip dağıtmak istedi. Süleyman Paşa ordusuna katılmasına meydan bırakmamak emeliyle, Rauf Paşa fırkasını Çoranlı korusunda sıkıştırdı. İki gün şiddetli savaş devam etti.

Çoranlı korusu Eski Zağra ve Arabacı köyüne ikişer buçuk saat mesafede ve bu noktanın meydana getirdiği eşkenar üçgenin tepe noktasında bulunuyordu. Süleyman Paşa'nın hareket hattı taban kenarı üzerinde ve buluşma yeri de malum olduğundan, Rauf Paşa, Arabacı köyü noktasında bulunması lâzım gelen Süleyman Paşa'dan yardım istememiştir.

Süleyman Paşa, Arabacı köyüne vardığında Rauf Paşa'dan bir eser göremeyince vaziyeti anlamak ve kendi yerini bildirmek için Çerkes Kanbulad Bey'in verdiği iki Çerkes süvarisine Bükülmük köyünden Celil Pehlivan nâmında birini de, aynı zâtın verdiği ata bindirerek, kılavuz etmiş, üçünü birlikte Rauf Paşa'yı aramak üzere Yeni Zağra tarafına göndermişti.

Bunlar o gece sabaha karşı döndüler. Yeni Zağra'nın düşman eline geçtiğini ve Rauf Paşa'dan bir haber alamadıklarını bildirdiler.

O sırada Eski Zağra'nın Alacamescid mahallesinden firar eden Gazi Edhem adında bir şahıs, Süleyman Paşa'nın ayaklarına kapanarak:

«— Bugün Eski Zağra'ya yetişmezseniz. Bulgarlar bütün müslüman ahaliyi katliam edeceklerdir!»

Diye ağlayıp yalvararak Paşa'nın ve kumandanların rikkat ve helecanlarını uyandırmış.

Süleyman Paşa'nın Zağraya hareketi

Ancak henüz Rauf Paşa'dan bir haber alınmadığından ve o aralık birkaç top sesi daha işitildiğinden Süleyman Paşa endişe ve merak içinde bulunuyordu. Hemen Eski Zağra üzerine giderek bîçâre müslümanları kurtarmak azim ve düşüncesinde ise de kendisine katılmaları kararlaşmış olan ve Mehmed Hulûsi Paşaların gelmesini şiddetle beklemekteydi.

Çünkü evvelce Radine'deki görüşmelerinde Rauf Paşa, Zağra'daki Rus'un pek çok olduğunu haber vererek işi büyütmüş imiş...

Bunun için Rauf Paşa'yı bulup, birlikte Zağra'ya hücum ile müslümanları kurtarmaları hususunu tebliğ etmek üzere, Süleyman Paşa yaveri bulunan Kolağası Abdülcebbar Efendi'yi yirmi kadar muâvine ve iki nizâmiye süvarisi ile Arabacı köyünün sağ cihetine doğru gönderdi.

Çerkes kumandanlarından Kanbulad Beyi dahi birkaç Çerkes süvarisi ile yine Rauf Paşa'yı bulması için yola çıkardı.

Abdülcebbar Efendi dönerek, Paşa'yı bulamadığını Kazaklara rastlayarak mecburen geri geldiklerini söyledi.

Bunun üzerine Süleyman Paşa, her ne kadar Zağra'da düşman fazla ise de, emrindeki askere emniyeti olduğu için Hakk'ın yardımına tevekkül ve itimad ederek, maiyetindeki kumandanlara sabahleyin şafakla Eski Zağra üzerine hareket emri verdi.

Yukarıda beyan olunanlardan ve Abdülcebbar Efendi'nin yanındaki Zağralı muâvinelerin ifadelerin-

den anlaşıldığı üzere, Abdülcebbar Efendi ve yanındakiler Kadı köyü mısırlığından Muradlı ovasına çıktıkları anda Rus'un öncü ve keşif koluna rastlamışlar. Birkaç silâh atarak dönmüşler. Halbuki Çoranlı köyü oraya ikibuçuk saat uzakta idi.

Gece Yeni Zağra'ya gönderilen Çerkeslerle, Celil Pehlivan dahi doğru bir hattan Çavlı ve Manyaslı köyleri üzerinden gittikleri için gece sebebiyle Çoranlı korusunda bulunan askerî fırkanın pek tabii farkına varamamışlar. Çünkü elindeki talimata göre Rauf Paşa'nın Arabacı köyüne o yoldan gelmesi icap ederdi.

Her ne sebeptense Paşa, şose yolu boyunca düşmana boy göstererek Zağra üzerine hareketle düşmanı üzerine davet etmiş, hem de Yeni Zağra elden çıkmıştır.

Bu halde, hareket istikameti ve buluşma yeri kararlaşmış ve mâlum bulunan Süleyman Paşa'dan yardım isteyerek hal ve mevkiini bildirmesi lâzım gelirken buna da ehemmiyet vermemiştir.

Cephane azlığından ve tedbirin takdire uymamasından, sonunda mağlup olup dağıldı. Dolayısıyla bu fırkadan Zağra'nın geri alınışında yardım değil büyük zarar görülmüştür.

Keşif ve tahkikat gibi mühim bir hizmetin tecrübeli, harp görmüş ve en cesur adamlara verilmesi, böyle kimselerin seçilip tayin olunması elzemdir. Ama ne çare ki bu muharebede öyle işbilir fedâkârlar azdı. Beş yüz askeri bir yerde toplu görmemiş felâketzede Celil Pehlivan gibi yılgın bir kimsenin öyle mühim bir işte kul-

lanılması zaruret yüzündendi. Hattâ Celil Pehlivan dönüşünde, Yeni Zağra'daki düşmanın çokluğunu pek mübâlağalı haber vermiştir.

Bulgarlar ise aksine, tebdil-i kıyafetle ordu ve askerlerimizin içinde haftalarca kalır, kuvvet ve fikirlerimizi tahkik edip düşmana bildirirlerdi. Böyle verilmiş mükemmel mâlûmat sebebiyle düşman, Rauf Paşa'yı Çoranlı korusunda abluka edercesine meşgul ederek, Süleyman Paşa kuvvetiyle birleşmesine mâni oldu ve birlikte Zağra'ya hücum etmelerini önledi.

Müslümanları korkutmak için yedi kişiyi astılar

Temmuzun yirminci ve istilânın onuncu günü Salı sabahı, gün doğduktan sonra, Yeni Zağra tarafından devamlı olarak ve şidetli top sadaları işitilmeye başlandı. Yer sarsılıyordu.

Kasabanın etrafındaki sırt ve teperlerde sürü sürü hayvan ve insanlar toplanmakta ve mühim mevkilere taburlar yerleştirilmekteydi. Muradlı cihetine muntazam ve gayri muntazam akın akın asker gitmekteydi. Kiliselerden devamlı çanlar çalınıyor ve «Edirne'ye ordu kalkıyor!» nümâyişiyle Bulgar ve hükümet dairesindeki mel'unlar telaş ediyorlardı.

Hükümette nöbetçi iki bölük askerin biri gidip, diğeri avluda ve silâh başında hazır kaldı. Nöbetçiler yine Bulgarlardan konuldu.

Hapiste tutulan müslümanlardan yedi kişiyi seçerek, müslümanları korkutmak için Eski Cami-i Şerif önü ve Debbağhâne gibi yol üstü yerlerde astılar!...

Va'de tamam olmadıkça kimse ölmez ya, asılan bu yedi günahsızın içinde Palazoğlu Hüseyin Çavuş adındaki mazlum, yola çıkılmak üzere dizdiklerinde abasını almak için kasıtsız olarak hapishaneye dönmüştü. Düşmanlar telaş içinde farkına varamamışlar o da kurtulmuştur.

On kadar köylü de vüyâ köylerine yollanacakmış gibi zaptiye ile kasaba kenarına çıkarılarak öldürüldüler. Bunlardan bir bîçârenin de kolları bağlanmış iken yolda, kendisinin kasabalı olduğunu haber verip yalvarmasıyla hanesine göndermişlerdir.

Bu zat Mektep-i İbtidâî muallimi ve Zîfet camii imamı Hafız Ömer Efendi'nin oğlu Hafız Salih Efendi'dir.

Gerı kalan mahpusları döverek katiller kısmına doldurup kapıyı muhkem çivilediler.

Asılan günahsızların içinde Zıştovi'nin istilâsı sırasında firar ederek Zağra'ya gelmiş ve ecel yolunu bağladığından kaçarken ele geçmiş Çerkes derler biri vardı. Her gün Bulgarlar hapishane kapısına yığılıp:

«— İşte Çerkes! Bak domuz Çerkes!...»

Ve daha ağır sözlerle söverlerdi.

«— Seni asacağız!»

Diyerek diş bilerlerdi.

Bir de Çırpanlı bir Bulgar bulunuyordu. Bunun asılmasının sebebi anlaşılamadı.

Papazın dedikleri

O sıralarda divanhânede uzun sakallı bir papaz peyda oldu. Bize bakıp baş sallardı.

Arkadaşlardan Debbağ Hacı Hafız Efendi abdeste çıktı. Papaz onun önüne durup birçok şeyler söyledi. Hacı Hafız Efendi sükût ederek abdest alıp içeri geldi.

«— O kimdir, sana ne söyledi?»

Diye sorduk:

«— Hiç...»

Diyerek bizden sakladı.

Meğer papaz:

«— Hacı baba bu ak sakal kana boyanacak, sizi asacaklar!»

Der imiş.

Hakikaten düşmanların kararları öyle imiş. Ancak Cenab-ı Hak çok şükür fırsat vermedi. Osmanlı askeri tez yetişmekle başları gâilesine düştüler.

Kurtulduktan sonra Hacı Hafız Efendi, papazın bu sözlerini nakl eyledi...

Hepimiz ağlaşmaya başladık.

Şu korkunç halde ve her birimiz bir fikir içinde iken ansızın kapı açıldı. Eğri boyunlu mâhut Miralay yanında bir tercümanla pür hiddet içeri girdi.

Tercüman, o vakit Zağra'da daskal bulunan İslâvikof:

«— Kulak veriniz. Miralay Bey size tenbih edecek.»

Dedi ve şu acaip tenbihi verdi:

«— Baksanıza! Sizden bazıları dünkü gün yine bizim askere karşı komuşlar. Bunu Miralay cenapları bir kere daha affediyor! Ancak bundan böyle askere ve Kazak ve Bulgarlara karşı koyan olursa, hemen içinizden kimi isterse iki kişiyi minareye cami kapısına asacaktır!...»

Miralay dahi hiddetle başını sallayarak ve Bulgarca şiddetle söylenerek, nihayet bize işaretle Türkçe:

«— İşte bu emanetlerin canlarına sıçarım!»

Dedi.

İki kimseden muratlarının Hacı Müftü Efendi ile eşraftan Edhem Ağa olduğu anlaşılıyordu. Çünkü Bulgarların bunlara öteden beri kin ve gayzları bulunduğu herkesin malûmu idi.

Zaten hiç birimiz hayatımızdan emin değildik. Göşyaşlarımızı tutamayarak hepimiz ağlaşmaya başladık.

«— Canım bu nasıl adalet! Başkaları kabahat, cinayet ederse, bizim ne suçumuz var? Kabahatli cezalansın. Bizim idamımız neden iktiza ediyor? Hükümet elinizdedir. Fenalık, cinayet edenleri bulup ceza verebilirsiniz, bu nasıl kanundur? Bizi dışarıya bırakmazsınız, dışarıdan kimseyi yanımıza sokmazsınız. Kime tenbih ve nasihat edelim!.

«Yok bizleri öldürmeye vesile, bahane aranıyorsa o başka! Elinizdeyiz. Bari bir ayak evvel cümlemizi öldürünüz! Biz de kurtulalım, artık canımızdan bıktık. Münasip olan şudur ki, dışarıdaki ileri gelenleri ve muhtarları toplayınız, onlara yalvaralım ve onlar vasıtasıyla ahaliye tekrar nasihat ve tenbih edelim!»

Diyerek pek çok ağlayıp yalvardık.

Verecek cevap bulamayıp, çıktılar.

Biraz sonra Emin Paşa ve Hacı Hâşim Bey ile bir iki muhtar ve ihtiyar getirdiler. Yanımıza sokup bize verdikleri tenbihi onlara da tekrar eylediler. Telâş ile onları yanımızda bırakıp dışarı çıktılar.

Bizler de gelenlere:

«— Aman efendilerimiz, bize acıyınız. Gördünüz mü, böyle esassız isnat ve bahanelerle bizi öldürmek istiyorlar. Merhamet ediniz. Ahaliyi toplayıp cümlemizden selâm söyleyiniz. Sıkı tenbih ediniz! Tenbih dinlemeyenleri hükümete teslim eylesinler.»

Dedik.

Onlar da ağlaşarak:

«— Siz ne diyorsunuz? Dışarda göze görünür adam kalmadı. Kimi çağırıp söyleyelim? Dışarının hâli pek fenadır. Siz bilmiyorsunuz, kimsenin bir şey yaptığı yoktur. Herkes başı gâilesindedir. Burada bulunduğunuza şükr ediniz!»

Dediler.

Dokuzunu dün astılar

Hacı Hâşim Bey:

«— İki günden beri Çoranlı tarafından top sadâsı ortalığı yıkıyor. Süleyman Paşa bugün askerle gelmektedir, deniliyor. Akşama hepimizin sağ kalıp kalmayacağımızı Allah bilir!»

Derken, Hacı Közüm Ağa adındaki ihtiyar da:

«— Ah efendi! Sizin Sâlih Efendi, Hüsmen ve Hacı Eyüb'ün Mehmed, bizim damat Süleyman ve oğlu Hâlid, Hacı Sirac ve oğlu ve filânlar... Bunların doku-

zunu da dünkü gün evlerinden toparlayıp şehir kenarında öldürdüler...»

Diye söyleyerek ağlıyordu.

İslâvikof ise divanhâneden görüp:

«— Gizli lâf etmeyin, dışarı çıkın!»

Diye bağırmasıyla onları çıkardılar.

Onlar da:

«— Bakalım, elden geldiği kadar çalışırız...»

Tesellisi ile çıkıp gittiler...

Kalb helecanından «Süleyman Paşa geliyormuş, savaş oluyormuş» sözleri, bizim kulağımıza bile girmedi. Hemen birer köşeye büzülüp tövbe ve istiğfar, dua ve zikir ile meşgul olmaya başladık.

Dışardaki müslüman ahali ise top seslerini tamamen duyup Osmanlı askerinin Muradlı ovasına yayıldıklarını görmüşlerdi.

Bulgarların:

«— Kimse sokağa çıkmasın, öldürürüz!»

Demelerinden ise can korkusuna düşerek, «Ne olursa olsun!» deyip balta, satır ve küsküler ellerinde, sokak kapılarını beklemekte, hâınlerin ürkek ve telâşlı hallerine dikkat etmekte idiler.

Bulgarların genç ve dinç erkekleri, ellerinde silâh, sopa, tırpan, balta olduğu halde zorla harp meydanına ve lüzumlu noktalara gösteriş olmak üzere sevk olunuyorlardı. Yaşlılar ve kadınlar ise göç arabaları ile telâş ve perişanlık içinde Kızanlık tarafına firar etmekte idiler. Hareket eden ölüler gibi kendilerinden habersiz sokaklardan geçtikleri görülüyordu.

Müslüman ahali katliâm korkusu içinde çâresiz ve bîkarar, düşmanlar yaptıkları fenalıkların cezasına

çarpılacaklarını idrâk ederek telâş ve firar halinde idiler! «Kötülüğün cezası, kendi kadar kötülüktür.»

Top sesleri artıyor

Birtakım Bulgar hâinleri müslüman kapılarını ve kimisi de minare ve ağaç gibi yüksek yerlerden müslüman topluluklarını gözeterek kurşun atmakta idiler. Bu yüzden kimse baş gösterememekte idi...

Emin Paşazâde Şevket Bey, harem dairesindeki cihannümâdan dürbün ile Osmanlı askerini seyr etmekte iken Rüşdiye Mektebi yanından bir düşmanın attığı kurşun bir karış yanında pencere sökesine vurmuş, zavallı ölü gibi aşağı atılmıştı. Muteberândan Hafız Feyzi Efendi, kendi otlakhânesinde saçak arkasından muharebeye bakmakta iken alnından vurulup cansız yere düşmüştür.

Öğleye üç dört saat varken kasabanın güneyinde Muradlı köyünden acı acı top atılmaya başladı.

«— Top atılıyor!»

«— Hayır, arabadan kazan indiriliyor!»

Gibi ihtilâflara düştük. Nöbetçiler bu hâlimize gülüyorlardı.

Çünkü altımızdaki oda ve divanhânede birtakım Bulgarlar ellerinde keser ve çekiç, durmadan tahtalardaki çivileri kakıyor, lüzumsuz gürültü ediyorlardı. Bunlar ve yukarıda zikredilen tehditler, işin aslını müslümanlara sezdirmemek için bir nümâyiş imiş.

İşte böyle yaygara ve tehditler yüzünden ve Osmanlı askerinin geleceğinden ümitli olmadığımızdan

hayli zaman atılan toplara inanmadık. Bir aralık da şenlik veya atış talimi zannettik!

Bulunduğumuz oda gerçi yüksek ve ovaya nâzır bir yerde ise de, harp sahası bağlık ve ağaçlık olduğundan savaşlar görülmüyordu. Ayağa kalkarak etrafa dikkatle bakmak imkânı da yoktu.

Ancak top seslerinin çok artması ve devamı, Bulgarların korku ve telâşları bizden gizli tutulan sırrı açığa vurunca can boğazımıza geldi.

Zağra etrafında savaş

Bulunduğum pencereden, üç çeyrek mesafede olarak ovada görünen Bereket Öyüğü adlı küçük tepenin üstünde ve yanında taburlar peyda oldu. Bunların Rus askeri olduğunu tahmin ederek Çırpan tarafından Çerkes dilâverleri gelmiş de onlara karşı müdafaaya geçiyorlar zannettik... Altı pâre top atıldıktan sonra bu askerler tepeden Zağra tarafına geçti ve siyah elbiselerinden Rus askerleri olmadıkları anlaşıldı. Meğer bu asker, Mirliva Veysel Paşa fırkası imiş. Bu sol cenah, şehrin batısında Ciğersöken sırtını aldı.

Cephede bağlık arasında nöbet ateşi başladı. Toplar da atışa devam ediyordu. O vakit, hükümet avlusunda silâh başında duran askerleri de bir süvari gelip aldı. Hükümet içinde telâş çoğaldı.

Tarla ve bağlar arasından ovaya dağılan Osmanlı askerinin kademe kademe ilerlediği ve süvarilerin kaçanları takip ettiği görülmekte idi. Düşmanın şose boyuna yaptığı siper üzerine yürüyen taburlar da meydana çıktı.

O arada, kasabanın arkasında toplanmış olan düşmana atılan güllelerin vızırtı ile üzerimizden geçerek arkada patladığı duyulunca arkadaşlardan bazıları şaşırıp, alt kata indirmelerini nöbetçilerden ricaya başladılar! Onları da vaz geçirerek yerimizde durup sebat edeceğimizi bildirdik...

En son imdada giden bölük ile mâhut Miralay'ın bozuk düzen hükümete geldikleri görüldü. Mahpus müslümanları öldürmeye geliyorlar korkusu ile çoğumuzu vehim ve telâş bürüdü.

Ecel ile yüzyüze

Miralay, askerini Kızanlık'a giden sokak ağzında bırakarak süratle içeri yürüdü. Avlunun ortasında yüksek sesle, hükümette bulunan Bulgarlara acı bir kumanda verdi ve ricat için Kızanlık yolunu tuttu.

Onun verdiği emir üzerine hükümetteki Bulgarlar silâhlarını üst tetiğe aldılar ve üzerimize çevirdiler. Silâh şakırtısından herkes donup kaldı. Ecel meleği başımız ucuna gelmişcesine dünya ve maddi âlem gönüllerden silindi.

İşin sonunu bekleyerek, tövbe istiğfârı tekrar edip gam deryasına dalındı. Kapıdaki nöbetçiler de üzerimize silâh çevirdiler. Biri de kapının içerisine girdi...

Bir müddet bu halde onlar bize nâzır, bizler de silâh patlamasına muntazır kaldık!

Sonra yavaşça çekilerek:

«— Kapınızı kapayın.»

Dediler ve kapıyı da çektiler.

İşte o zaman bizim de gözümüz açıldı. Kapıyı içeriden çivileyerek ve kapı arkasına sandık, yastık yığarak, kuvvetlicelerimiz de kapıya arka verdiler.

Bulgarlar merdivenlerden koşarak indikçe konak sarsılıyordu. Bir takımı avluda toplanırken, diğerleri yan kapıdan sıvıştılar... Hükümetteki bîgünahları öldürmek istediler, ama gerçek koruyucu olan Cenabı Hak kalplerine korku vermekle cesaret edemediler. Eceli erişen düşmanlar da kaçamadılar.

Yeni Kilise karşısında toplanan düşmanların derneğine bir gülle düşerek göğü duman içinde bıraktı. Onlar da birbirine girdi. Feryatlar ederek evler arasına ve Yeni Kilise avlusuna kaçıştılar...

Bulgar kadınları

Süleyman Paşa'nın Zağra'yı istirdâdı sabahı, Rus kumandanı Osmanlı askerine bir karaltı göstermek için mühim tepelere hayvan sürülerini ve kasabalı köylü Bulgar haşarâtını yerleştirdiği gibi kasabanın yukarı semtindeki Bulgar kadınlarını da, bir iki saat sonra döneceklerini söyleyerek şehrin kuzeyindeki Sarı Bayır ve Ayazma sırtlarına çıkarmış. Buradan, katliam edilecek müslümanları seyretmelerini tenbih etmiş... İşin hakikatinden gâfil olan kadınlar da kaynar yemeklerini bile ocakta bırakıp kapılarını çekerek, hiç birşey almadan ellerini sallayarak müslümanların ahvâlini temâşâya çıkmışlar!...

Muharebe şiddetlenip de yanlarına gülleler düşmeye başlayınca evlerine dönmeye cesaret edemedikleri gibi öyle elleri boş kaçmayı da göze alamadıkları için işin sonunu beklemişler... Ancak asâkir-i muâvine süvarilerinin düşmanın firar ettiği yolları kesmek için ıl-

gar ettiğini ve bahçelikte ihtiyat duran Moskof süvarilerinin de Kızanlık yolunca kaçtıklarını görünce, bunlar da o zaman birbirini çiğneyerek Moskofların peşinden gitmişler...

Savaştan sahneler

Veysel Paşa livâsının Ciğersöken tepesini tutarak Ilıca yolunu kestiğini ve düşman avlamakta olan muâvinelerin ay yıldız sancağının şehrin kenarında dalgalandığını görünce gönlümüz şâd oldu.

Sağ cenahta bulunan Recep Paşa livâsı düşmanın en kalabalık fırkasına karşı idi. Şiddetli mukavemet gördüğünden yavaş ilerliyordu. Çoranlı tarafından acele getirilen ve şose hendeğine pusuya yatırılan düşman müfrezesi üzerine bilmeden yürüyen bir taburun, öndeki hattı yarıya yakın kayıp verdiğinden, tabur geri alındı.

İşte bundan cesaretle, bahçelikte fırsat gözleyen Moskof süvarileri ileri atıldılar. Askerî hareketlere dikkat eden müslümanlara korku geldi... Ancak süvarilerin Akarca mahalline girmeyip durmaları, mağlûbiyetlerine başlangıç sayıldı. Recep Paşa, taburu değiştirerek dikkatle ve kahramanca hücum edince, pusudaki düşman taburu dağılıp kaçtı. Akarca'daki Kazak süvarileri de geri döndü. Piyadeler Yeni Zağra ve süvariler Kızanlık yolunu tuttular.

Recep Paşa livâsı muzafferen Akarca kenarından geçerek şehrin doğu cihetini sardı. Çadır Öyüğü ve daha yukarı sırtları tutarak oralardaki düşmanları perişan etti.

Cepheden gelen asâkir-i Osmâniye dahi Edirnekapısı'ndaki düşmanın iki topunu zabt ederek evlerde mevzilenenlere şiddetle ateş etti.

Bulgarların bıraktıkları kundaklardan Tekke mahallesi civarındaki Karagöz Alanı fırınında yangın çıktı.

Bozgun düşman sokaklar dolusu firar ederken gözüne çarpan konaklara kurşun atıyordu. Bu kurşunlar dolu tanesi gibi etrafımıza yağdığı halde kimsede korku ve çekinme eseri görülmüyordu.

Yukarıda adı geçen Aladağlı Abdülkadir Efendi delâleti ile Veysel Paşa kolundaki muâvinelerden otuz kadar atlı Yeni Mahallede Pirî Mehmed Cami-i şerifi yolundan kasabaya girdiklerinde Bulgar asileri evlerden ateş açtılar. Onlar da mukabele ederek İslâm mahallelerine geçtiler.

Abdülkadir Efendi arkadaşlarından Hasköylü Osman Ağa (*) adında bir dilâverle süvarilerin önlerine geçip sokaklar dolusu firari düşmanları yararak bizi kurtarmak için acele gelir, «Allah! Allah!» sadâları bize sevinç ulaştırırdı.

Eski Cami-i şeriften az sonra Kalın Cami minarelerinden Ezan-ı Muhammedi okundu. Düşmanın çanlarına ot tıkıldı. Her yüzden kendilerine hezimet dokundu.

(*) İşbu Osman Ağa halen Dersaadet'te Sirkeci Oteli müste'ciridir.

Sevinçten kan harekete başlayınca vucütlarımıza taze can geldi. Hepimiz ayağa kalkarak harbi ve kaçarken vurulup ölen düşmanları temâşâya koyulduk.

Bizi kurtarmaya gelecek bahadırları sabırsızlıkla bekler idik. Cünûd-u Osmâniyenin bir kısmı kasabaya girdi. Öteki kısmı ise şehri çevirdiğinden bir hayli düşman evlerine gizlenip kaldı. İki gün sonra firar edenlerden halen hayatta olan Bulgar vardır.

Hükümet dairesinde bekçi kalan Bulgarlar, her ne fikre mebnî ise firar etmediler. Müdafaaya hazırlandılar. Onbeş kadarı hükümet kapısı önünde durarak sarhoşluk cesareti ile silâha davrandılar. Köşe başından baş gösteren askere ve müslümanlara ikişer el tüfenk boşalttılar. Yine içeriye dönüp kapıyı kapattılar. Kendileri de zaptiye koğuşuna ve altımızdaki mal sandığı odasına kapandılar. Hükümet kapısına gelenlere kurşun atıyorlardı. Bizler de pencerelerde yığılıp askere mendil sallayarak teşci ediyordu.

Önümüzdeki evin duvarı arkasından iki Çerkes yiğidi çıkarılarak kurşun atan Bulgarlardan gördüklerini avlamaya başladılar.

Mahpusların kurtuluşu

Asılmak ve öldürülmek için toplananlardan arta kalan otuz kadar günahsız müslümanı, muharebe başlamazdan önce kaatiller kısmına doldurup, kapılarını çivilemişler, bir de nöbetçi bırakmışlardı.

Süvari ve askerlerimiz konak avlusuna girmeye çalıştıkları sırada bu nöbetçi şaşırıp, korkup titreye-

rek ufak ufak geziniyor ve tüfeğini kurmaya çalışıyordu.

Bu halini görünce, pencereden:

«— Ayol, o tüfeği ne yapacaksın? Kendini mi öldüreceksin? Tüfeğini oraya bırak da şu çocukların kapısını aç! Sen de helâya gir, biz seni kurtarırız.»

Dedim.

Elimden gelirse, sahiden kurtarmayı kurmuştum.

Sübhânallah! Öyle bir hâin için böyle bir vakitte merhamet damarlarımın harekete gelmesine taaccüp olunmaz mı?

Her ne ise... Titreyerek tüfeğini duvara dayadı. Mahpusların kapılarını açtı. Yavaş yavaş ellerini oğuşturarak helâya girdi.

Bîçâre mahpuslar ise, gerçi kavga gürültülerini işitiyorlarsa da ne olduğunu bizim kadar bilemediklerinden, kapıları açılmış iken, delikten bakıp dışarı çıkmaya cesaret edemiyorlardı.

«— Ne duruyorsunuz? Çıksanıza!»

Dedim.

Kapıyı açtılar yine bana bakıyorlardı.

«— Kokmayın canım çıkınız!»

Dedim.

Zincirden boşanmış aslanlar gibi oradan dışarıya uğradılar. Ellerine kimi balta, kimi küskü, kimi demir parçası alıp, altımızdaki mühimmat dolu odanın demir parmaklıklarını kırmaya başladılar!

Kapı önüne gelen muâvine ve süvariler de bir Çerkesin cesaret ve öncülüğüyle konak avlusuna doldular.

Altımızdaki odalarda silâh ve balta patırtısı arasında divanhâneye çıktık. Merdiven başında dostlarla

sarmaşarak ve meserret yaşları dökerek ıyd-i ekber eyledik. Ve «müslümanlara izzet, nusret ve zafer lütfeden Allah'a şükür» hamdı ile selâmete can attık.

Hükümet dairesinde kalan fedâi Bulgarlar tepelendi. İslâmdan kimsenin burnu kanamadı. Yalnız Ali Ağa, Bulgarlarla boğuşurken, kasatura ile kulağı arkasından hafifçe yaralanmıştı. Sokakta bir delikanlıyı da ileri gelenlerden Hacı Tayyar Ağa'nın kazâen boşanan martini kurşunu öldürmüştür...

Kötü niyetliler

Yukarıda zikr olunduğu üzere istilâdan birkaç gün önce, belde eşrafından Hacı Tayyar Ağa, Sâdık, Tevfik ve Tahsin Beylerle, Dayı Ahmed Ağa ve Hisarlıklı Emin gibi zatlar, birer vesile ile Yeni Zağra'ya ve oradan da Edirne'ye kaçmışlardı.

Sonraları istilâ sırasında Zağra'dan firar edenler:

«— Zağra'da müslümanlar katliâm edildi, Rus'u ileri gelenlerimiz davet ettiler, şöyle oldu, böyle bitti.»

Gibilerden câhilâne ve mübâlâğalı haberler uydurmuşlar.

Bu sözler eski münâkaşalarını yenileyip kin ve husûmetlerini arttırdığından, Zağra'da tutulan eşraf ve ileri gelenlerin can düşmanı kesilerek, aralarında, öldürmek için karar almışlar. Hattâ Müftü Hacı Ahmet Efendi ile Eyüb Sabri Efendi'yi öldürmeyi Hisarlıklı Emin üzerine almış...

Hacı Tayyar Ağa'nın avanesi ile hükümet dairesine koşması ve köşe başından bizleri görünce martiniyi

kurarak üzerimize çevirmesi, o fikrin cahilâne neticesi imiş.

Hükümet önünde hayvandan inerken kazâen martini boşanıp köylü bir bîgünâhı öldürmüştür. Diğerleri de Ağa gibi, Emin Paşa, Hacı Hâşim Bey vesâirenin katline koşmuşlarsa da çeşitli mânilerle kötü niyetlerinde muvaffak olamamışlardır.

Hükümet önüne çıktığımızda, oraya gelen bir tabur askeri tebrik ve arz-ı teşekkürat ile gazalarını tes'id eyledik. Yüzlerinden ve gözlerinden öperek, kumandanlarını ve askerin miktarını sorduk. Müşir Süleyman Paşa kumandasında altmış tabur asker bulunduklarını, Yeni Zağra'dan on iki taburla Rauf Paşa'nın ve Çırpan'dan sekiz taburla Mehmed Hulûsi Paşa'nın da akşama sabaha geleceklerini tebşir eylediler. Kalbimiz mutmain ve mesrur olup, gözlerimiz yaşla doldu.

Hapislik müddetince hânemiz halkından doğru bir haber alınamadığından her şeyden evvel ciğerpârelerimi görmek arzusu gönlümü zorluyordu. Sokaklarda emniyet olmadığından bir iki dostun refakatinde mahalleye gittim. Hanri Martini ile Vinçesterlerin bir düzüye patlamaları, gazilerin gökleri tutan «Allah! Allah!» sadâları kasabaya bir başka heybet vermişti.

Etraftaki tepelerde, Allah'ın yardımına mazhar şanlı Osmanlı ayyıldız sancaklarının dalgalanması, tabur ve bölüklerin muzafferâne geçmesi, çekilen mihnet ve elemleri unutturdu.

Çok şükür azizün züntikaam olan Cenabı-ı Hak düşmanlardan intikamımızı aldı. Yollarda düşman lâşeleri alkanlar içinde serilmiş yatıyordu. Kimi de ya-

ralanmış tepine tepine can vermekte idi. Günahsız müslüman ahâliye ettikleri zulmün cezasını görüyorlardı.

Aileme kavuştum.

Bu ibretgâhta bir iki tehlike savuşturup iki arkadaşımla Mekteb-i Rüşdiye önüne vardık. Evlâd ve ıyâlimin meyus ve mükedder beni soruşturduklarını gördüm. Ben onları onlar beni görünce, feryad ve sevinçle boynuma sarmaştılar. Bizim böyle hüngür hüngür ağlayışınuz, bölük bölük geçen askere de tesir ederek onları da için için ağlattı.

Gönlünde zerre iman ve merhameti olanlar, böyle müthiş halleri görüp de ağlamamak kabil midir?

Akrabamızı ve komşuları birer birer sordum. Mekteb-i, İbtidâi muallimi yeğenim Salih Azmi, kayınbiraderimin oğlu Hüsmen Efendilerle, komşularımızdan küçük büyük on bir günahsızın bir gün evvel eşkıya tarafından şehid edildiklerini, kendilerinin tavan ve saçak aralarında bin zahmetle kurtulabildiklerini, açlıktan ölüm derecelerine geldiklerini haber verdiler! Halleri de buna şahitti...

Gidenlere rahmet, sağ kalanlara selâmetle hayır duâdan başka elden ne gelir?

Bütün müslümanlar kabirden çıkmış cenaze ve hazan yaprağı gibi sararmış, zayıf ve mecalsizdi. Cenab-ı Hakk'ın avn ü inâyeti ile esâretten kurtulan ahâli, kayıplarını aramakta, hürmet ve muhabbetle İslâm askerinin hatırlarını sormakta idiler.

Sabahtan beri altı saattir, semenderler gibi ateş içinde devamlı yuvarlanıp düşmanla boğaz boğaza uğraşan yiğitler susamışlardı. Kadınlar dahi onları bakır bakır sularla ve hazırlanan ekmeklerle, sulayıp doyuruyorlardı.

Sokaklardan akan dereler, kızıl ırmağa dönmüş, baltasını kapan çocuklar bile intikam almak için Bulgar evlerine dolmuştu. Ama ne çâre, zâlimler görülmüyordu.

Düşmanın tepelenmesi

Çerkes ve Zeybek, muâvine dilâverleri garip kıyâfetleri ile, yalın kılıç ve bıçaklarla, ecel melekleri gibi, gördükleri düşmanların başlarına çökerler ve izbe ve mahzen misilli tenha mahallere sokulanları çıkarıp, kanlarını dökerler idi.

Asâkir-i Nizâmiye ise, intizamla hareket ederlerdi. Kilise ve fabrikalar gibi muhafazalı yerlere gizlenip mevzilenerek, üzerlerine gelenleri kurşunlayan düşman artıklarına gazanferâne savlet ederek ele geçirir ve öldürürler, inat ve mukavemet edenlerin, başlarına binalarım yıkarlar idi.

«(Kadın dedi ki:) Şüphesiz ki hükümdarlar, bir memlekete girdikleri zaman orasını perişan ederler. Halkından şerefli olanları hor hakir kılarlar. Bunlar da böyle yapacaklardır.» (Neml sûresi 34. âyet)

Birkaç saat önce izzet ve gururla pür huzûr, müslümanların zillet ve hakarette olmaları ile müftehir ve mesrûr olan hâinler, nefisleri ve Moskof misafirleri için hazırlamakta oldukları nefis yemeklerini ateşte

kaynar ve ocaklarını yanar bırakarak, hâlin değişmesiyle «eyn-ül meferr» vâdisinde firar ederler iken vurulup, kanlar içinde teker meker ölürler; kadınları ise yabanlık elbiseleri ile merhametli müslüman evlerine sığınırlar idi. «O zâlimler, yakında, nasıl bir inkılâb ile sarsılacaklarını göreceklerdir.» (Şuarâ sûresi, 227. âyet)

Üç yüz kadar düşman Yeni Kilise'ye sığınarak teslim olmamakta inat ettiler. Nasihat etmeye gidenlere kurşunla mukabele edip, kuvvetlerine güvendiler. İslâm askeri mecburen top dânesi ile hepsini telef etti. Geri kalan bu gibi muhâlifler de temizlendiler.

Bu kilisede, anlatıldığı şekilde telef olanların kemikleri yakın zamana kadar konsolos ve sâir ecnebilerden Zağra'ya gelenlere gösterilir, Türklerin barbarlığına şâhit tutulur idi...

Halbuki kendi hâlinde ve hânesinde oturan, katiyen karşı koymaya hazırlanmayıp tamamen teslim olan müslümanlar ve bilhassa çocuklar, şehrin kenarında, vahşiyâne sopalarla öldürülüp cesetleri kuyulara istif edildi. Herşeyden el çekmiş yatan mevtâlarımızın, beş yüz senelik mezar taşlarını kırıp kemiklerini kazıp çıkardılar. İbâdethânelerimize hakaret edip, taassup ve hırçınlıklarından on dört minare ve cami yıktılar.

Bütün bu yaptıklarını hilekâr Bulgarlar sakladılar. Konsolos cenapları da galiba böyle şeyleri görmeye ve öğrenmeye tenezzül etmediler.

Değil müslümanların, hattâ en vahşi adamların bile hayal ve hatırına getiremeyecekleri birtakım kanlı sahnelerle Zağra'nın istirdâdını tasvir ve resm ettiler. Bu müthiş ve iğrenç muharebe resim ve tablolarını dük-

kân ve kahvehânelerine asarak onları hususi tarihlerine derc ettikleri görüldü.

Zağra'nın istirdâdı ve Çoranlı muharebesi günlerini, fevkalâde günlere ilâve ettiler. Her sene Temmuzun ondokuzuncu ve yirminci günleri yortu ve mâtem edip, bu mevkilerde nutuklar irad ve dua ederler...

Harbin cereyan şekli ve hatalarımız

Yukarıdaki beyanlardan anlaşılacağı üzere Süleyman Paşa öncülerine güneşin doğuşundan iki saat sonraları düşman, Muradlı çiftliğinden ateş etmeğe başlamış ve altı saat sonra Eski Zağra istirdâd edilmişti.

Paşa'nın maiyetinde yüz kadar mevcutlu bir bölük Redif süvarisi vardı. Ancak bunlar ordunun öncülüğü ve mühim arabaların muhafazası için gayri kâfi idi. Gerçi üç yüz kadar Zeybek Muâvine süvarisi ile yetmiş kadar Çerkes atlısı da vardı. Fakat Zağra'ya girildiğinde bunlar yağmaya dağıldıklarından, düşmanı takip edecek süvari kuvveti yoktu.

Düşmanı takip için bu süvarilerden hiç birini sevk etmek mümkün olamadığından, çâresiz, Süleyman Paşa kendi yanından iki tabur ayırarak düşmanın takibini Veysel Paşa'ya emr etmiştir. Ancak bunlar Beş Pınarlar'a ve Boğaz Ağzı'na kadar gidip dönerek: «Derbend köyüne kadar düşmanı takip ettik» cevabını vermişlerdir!

Süleyman Paşa ertesi Çarşamba günü Kızanlık'a ve Şıpka'ya yürümek azminde idi. Fakat Zağra'nın istirdâdından dört saat sonra gelen ve Rauf Paşa'nın yardım istemek için gönderdiği Çerkes ve Hacı Mehmed

Bey'in râbıtasız karışık sözleri ve «Rauf Paşa bozulmuş» havadisinin yayılması Paşa'nın bu kararını bozmuştur.

Yine o akşam Rauf Paşa'nın bozularak Edirne Kara Pınar'ına firar eylediği haberi geldi. Kara Pınar'da Miralay Musa Kâzım Bey ise, Yeni Zağra firarilerinden rivayeten «Ruslar, yirmi bin kişiyle Yeni Zağra'yı alıp Karapınar'a doğru yürüyorlar» gibi müthiş bir haberi Yıldız'a bildirmiş. Bu haber Yıldız tarafından Süleyman Paşa'ya tebliğ edildi.

Yine o akşam, Eski Zağra önlerine gelen General Gurko fırkası, sabaha karşı Yeni Zağra'ya doğru çekildi.

Bu gibi hadiseler, her şeyden önce, ordunun mühimmat ve zahire yolu bulunan Yeni Zağra'nın kurtarılması lüzumunu gösterdi. Kızanlık ve Şıpka'ya hareket plânının tebdiline mecbur olundu.

Meğerse, Yeni Zağra'ya yirmi bin Rus gelmesi aşırı mübâlağa ve Bulgar casuslarının şâyiası imiş. Gurko'nun Yeni Zağraya doğru çekilmesi de, Balkan'ın öbür tarafına çekilmek için tasarladığı hareketin başlangıcı imiş...

Halbuki bu hakikâtler o zaman bilinmiyordu. Sonra Büküılmük köyüne vardığında, Rusların kısmen dağ yoluyla oradan çekildikleri öğrenildi. Yeni Zağra'ya yaklaşılıncaya kadar Rusların buraya ancak birkaç tabur terk etmiş olduklarını Süleyman Paşa haber alamamıştır. Çünkü müslüman halk dehşete kapıldığından düşmanın miktarını mübâlağa ile büyülterek haber veriyor, Türk kıyafetine girmiş olan Bulgar casusları da onları tasdik ediyorlardı! Ele geçen Bulgarlar

ise asılmakla tehdit edilirken bile doğru söylemekten imtinâ ederlerdi!

Eğer Rauf Paşa, Çoranlı hezimetini vücuda getirmese veya mağlûbiyetten sonra Eski Zağra'da Süleyman Paşa ordusuna katılarak, iki kuvvet birleşse idi, işin aslı bir derece anlaşılır ve Kızanlık, Şıpka harekâtına devam olunarak, Şıpka istihkâmları kolaylıkla alınabilirdi.

Zira Süleyman Paşa'nın hücumundan düşman o kadar ürkmüş idi ki, birbirini çiğneyerek Zağra'dan firar edenlerden Derbend içerisinde dar yollar cesetlerle ve dere içerisi araba parçaları ve eşya ile dolmuştu.

Bunlar bu halde Kızanlık'ta dahi duramayarak:

«— Türko glamo!»

Yani «Türk çok büyük» sözleriyle Balkanlar'a kaçmış ve ekserisi Tırnova'yı aşmıştı.

Kızanlık Bulgarları da onların bu hallerini, büyük telâş ve perişanlıklarını görünce Zağra'lıları takip etmiş, soluğu Şıpka'da almışlardı!

Ruslar, Şıpka ve Gabrova'yı bıraktıkları gibi Tırnova'yı da tahliyeye başlamışlardı. Fakat takip olunmadıklarını ve ordunun Yeni Zağra'ya çekildiğini görünce, intikamcı Bulgarlar, Balkanlar'dan inerek müslümanları imhaya ve mallarını yağmaya giriştiler. O sırada icrâ ettikleri zulüm ve alçaklıklar, bunlar için yazılan kısımda anlatılacaktır.

Gerçi Süleyman Paşa'nın maiyetinde kırkbir tabur asker var idiyse de, hakiki miktar ancak onsekiz bin nefer kadarmış. Rauf Paşa ile beraber on bir ve Çırpan'dan hareket eyleyen Mehmed Hulûsi Paşa'nın ya-

nında ise yalnız altı tabur mevcut imiş. Bunlar daha sonra yapılan tahkikat ile anlaşılmıştır.

Rauf Paşa'nın Çoranlı muharebesi de elhak çok şiddetli idi. Düşmana pek çok yara açmış, düşman hemen mağlûp olup dağılmak durumuna gelmişti. Fakat Salı günü Süleyman Paşa'nın Zağra'yı istirdâdı üzerine bozulan düşman firarileri, Yeni Zağra ve Bükülmük cihetini tuttuklarından düşmana imdat geldi zannı ve cephanenin tükenmesi Rauf Paşa fırkasının bozulmasına sebep olmuştur.

Hattâ sonraları harp sahasını görenlerimiz, şehitleri elbise ve çantası üzerinde, tüfeği ve zâbitlerin kılıçları ellerinde yatar bulmuşlardı. Bu hal ise bozgundan, düşmanın katiyen haberi olmadığına ve istifade edemediğine bir delil sayılmıştır.

Düşmanın zayiâtı daha çok idi. İki sene sonra mevtalarının kemiklerini toplatıp bir tepeye gömerek, namlarını yâd etmek için Ruslar tarafından taştan bir alâmetleri diktirilmiştir.

Ne yazık ki, Rauf Paşa'nın, kuvveti ile Eski Zağra'dan orduya gelemeyip, dokuz saat uzaktaki Karapınar'a kaçması, o sıralarda ve sonraları pek çok zayiata sebebiyet vermiştir.

Yangınlar!

Salı sabahı Muradlı köyünde bulunan düşmanla Osmanlı askeri muhârebeye başladıklarında, müslüman ahaliye içerde şaşkınlık vermek için olacak, İslâm mahallesine bitişik olan Karagöz Alanı'ndaki fırını Bulgarlar tutuşturdular. Daha sonra da yer yer yangınlar çıktı.

Kasabanın istirdâdı sırasında firar edemeyen meyus Bulgarlar, kaçmalarına sebep olur hülyasıyla müslümanları meşgul etmek ve zarara sokmak için boş kalan evleri ateşe verdiler. Bu ateş hep varoşta ve İslâm mahallelerine yakın yerlerde çıktı.

Müslüman ahali, akıl ve tedbirden yoksun, rüzgâr ise şiddetli bulunduğundan, yangın az vakitte büyüdü.

Daha önce firar edip de bu kere geri dönen ve aklı başında bulunan bazı Zağralılarımız, Kumandan Paşa'dan yangının söndürülmesi işinde yardım istediler.

Mirliva Şükrü Paşa ve Hacı Ârif Paşa ile Miralay Necmi ve Rıfat Beyler taraf taraf yangının söndürülmesine memur edildi. Bu sırada yağmacılığa mani olmak için memleket etrafına kordon çevrilmişti.

Ama ne çare ki Osmanlı askerinin söndürmeye çalıştığı yangını, saklanmış olan Bulgarlar ve kendini bilmeyen yerli müslümanlar bir taraftan tutuşturmaya devam ediyorlardı.

İkindi vakti Emin Paşa'ya ve konağında bulunan Kaza Kaymakamı Sâib Efendi'ye Süleyman Paşa yâver gönderip:

«— Osmanlı askerinin yanında itfaiye âletleri yoktur. Sizler de birlikte çalışınız.»

Demesi üzerine, birlikte çalışılarak, yangının önü alınmıştı.

Ertesi Çarşamba günü hicret telâşına düşen ve göçleriyle, kasaba altına çıkan müslüman ahaliden birtakım fikirsizler:

«— Artık hicret ediyoruz, bize bu kasaba lâzım değil...»

Gibi yanlış bir düşünceyle, öğleden sonra yine yer yer Bulgar ve İslâm, hâne ve dükkânlarına ateş verdiler!

Osmanlı askeri yine yangının söndürülmesi için koşturuldu, mataralarla su taşıtıldı. Fakat rüzgârın şiddetle esmesi ve ateşin çeşitli yerlerden çıkması, itfâiye âletlerinin azlığı sebebiyle muvaffak olunamadı. Bu sefer kasabanın ekseri mahalleleri yandıktan sonra yangın bastırılabildi.

Emin Paşa'nın konağı ile yanındaki konaklar, bilhassa gönderilen bir bölük asker tarafından yangından kurtarılmıştır.

Daha sonra yağmaya gelen Kırcaali dağlıları ve Zağra'ya dönen bazı yerliler:

«—.Moskof'u bu herif dâvet eylemiş...»

Diye suizanna binâen Emin Paşa'nın konağını yakmışlardır. (*)

Hicret meselesinin çıkışı

Zağra ahalisinin hicret meselesinin ise o vakit söylenen sebeplerden doğmadığı, sonraları tahkik edilerek anlaşılmıştır.

Şöyle ki:

Zağra'nın istirdâdında, Salı günü, ahalinin bir kısmı içinde bulundukları dehşetin sevkiyle, Süleyman

---

(*) Süleyman Paşa muhakeme edildiği sırada: «Süleyman Paşa benim konağımı yağmalattırdı ve yaktırdı. Beni beş bin kese akçe zarara soktu.» iddiasıyla Emin Paşa'nın Divan-ı Harb'e verdiği lâyiha garaz eseri idi.

Paşa'dan hicret etmeleri için müsaade ve yardım istirhâmında bulunmuşlar. Paşa, bu halde onları mâzur görerek, arzularını yerine getireceğini söylemiş.

Hacı Tayyar Ağa'nın da bu fikri desteklediği duyulmuştu.

Kumandan Paşa'da müsaade tavrı gören, o kısım ahali, derhal hicret hazırlığına başlamışlar ve bu hicret sözü, memleket içinde bayağı yayılmıştı. Biz bu şâyiaya kulak verenlerden değil idik.

Çarşamba gecesi ve sabahısı, Rauf Paşa üzücü vak'ası doğru çıkınca, Süleyman Paşa, memleketin dağılmasını arzu etmediği ve uygun bulmadığı için, buna bir çare aramakta imiş. O sırada Kaymakam ve Belde Nâibi ve Müftü Efendilerle Emin Paşa, Hacı Hâşim Bey ve diğer bazı eşraf, Paşa'yı ziyarete ve hoşgeldine gitmişler.

Belde ileri gelenleri arasında haset ve düşmanlık esasen mevcuttu. Rus'un istilâsı meselesinden dolayı iki kat artan kin ve gayzın sevkiyle Hacı Tayyar Ağa, Sâdık Bey gibiler, rakiplerinin aksine hicret taraftarı idiler.

Bu fitnenin ve Çoranlı hadisesinin herkesi şaşırttığı bir sırada idi. Ziyâretçiler Süleyman Paşa'nın ne fikir ve muamelede bulunacağını bekliyorlardı.

Süleyman Paşa bazı sual ve cevaptan ve Rus'u karşılamaya çıkmış olmalarını takbih edip teessüflerini beyan ettikten sonra:

«— Rauf Paşa dünkü gün buraya gelecek idi. Ben de onları burada bırakıp Kızanlık'a ve Şıpka'ya geçecektim. Hâlâ gelmedi. Bir tehlikeye düşmemeleri için imdatlarına gidilmek lâzım geldi. Şimdi buranın mu-

hafazasına yedi sekiz tabur bırakmış olsam kuvvetimin bölünmesi lâzım gelecek. Ahali ise hicret etmek istiyorlar. Onlar da yaralılarla Karapınar'a gitsinler...»

Diyerek fikirlerini öğrenmek istemiş.

Ancak, bunlardan hiç biri cesaretlenip de:

«— Efendim hicret sevdasında bulunanlar çok azdır. Memleketimizin bozulmasını istemeyiz. Dahilî intizam için bize iki tabur asker veriniz. Biz de silâhlanır memleketimizi çıkması muhtemel olan Bulgar eşkıyasına karşı koruruz...»

Diyememişler ve ortaya doğru bir fikir koyamamış.

Çünkü bunların hicret hususunda mütereddit olanları da Paşa'dan bu sözü işitince fikirlerini değiştirmişler ve hepsi düşünceye dalmışlar.

Hacı Hâşim Bey'in:

«— Efendim! Araba ve hayvanı olmayan fakir ahâli ne yapsın?»

Demesi üzerine:

«— Böyle bir zamanda araba ve öküz, benim malımdı, değildi bakılmaz, orduluktur. Kırlar, öküz araba dolu, herkes bir çift öküz tutup koşuvermeli!»

Cevabı verilmiş!.

Bu halde, yine o zâtlara lâzım gelen:

«— Efendim! Beldemizin mahvıyla neticelenecek olan bu hicret meselesini, müsaade buyurunuz, bizler bir kere aramızda müzâkere edelim!»

Demek ve sözü ayağa düşürmeyerek, fedâkârca çalışıp, güzel bir tedbir teklif etmek idi.

Ne çâre ki Çırpanlı Sâid Ağa gibi fedâkâr, gayretli ve halkın teveccühünü kazanmış, cesur eşrâfımız

çıkmadı. Zıtlık, anlaşmazlık, dağınıklık bizleri mahva sürükledi.

Çarşamba sabahı ordugâhı görmek, mümkün olursa kumandan Süleyman Paşa'nın teşekkür için ve sözüne binaen ayaklarını öpmek, gazalarını tebrik etmek, hâlisâne niyeti ile Bâdemlik ordugâhına çıktım.

Bulgar evleri aranıyor, yangın dahi bazı yerlerde devam ediyor idi. Rus ve Bulgarların İslâm ahâliden alıp topladıkları ve hezimetleri üzerine Zağra ve civarında bıraktıkları binlerce hayvan vardı. Bunlar, top ve tüfek sesinden, lâşe ve yangın dehşetinden ürkerek, o emsalsiz bağ ve bahçelerde sürü sürü koşup gezerler ve dehşetli dehşetli bağrışır ve meleşirlerdi.

İrem bağına benzeyen bu nefis nâdide beldenin, gök duman ve kızıl alev içinde mahv olup gitmesi, bahçe ve bostanlarının hayvan ağılına ve insan salhhânesine dönmesi ciğerlerimi pâre pâre etti ve gözlerimi kan ağlattı.

Aziz vatanımızı bu hâle koyan düşmanlara gayri ihtiyâri lâ'net okuyup, tek başıma şaşkın şaşkın gezinerek etrafa bakınır idim.

Balıkesir muavine zâbitleri, benim bu perişanlığımdan galiba müteessir olmuşlar ki, yanlarına çağırdılar. Rus'un ve Bulgarların yaptıkları zulümleri sordular. Vahşî muamelelerini tafsilâtla anlattım; teessüf gösterip lâ'net okudular.

Sohbet sırasında, birisi:

«— Efendi! Çok şirin kasabanız varmış; lâkin yazık olacak.»

Dedi.

«— Aman birader Ağa, söylemeyiniz. O da başımıza gelecek mi?»

Dedim.

«— Bilmem ama öyle bir şey hissediyorum.»

Dedi.

Bu sözlere çok üzüldüm. Kasvet içine daldım.

Meğer bu Ağa, dünkü gün konuşulan hicret sözlerini işitmiş imiş.

Biz bu konuşmada iken süvarilere boru ile «hazır ol» kumandası verildi, onlar da hazırlığa başladılar.

Kumandan Paşa ile artık görüşmeye imkân olamayacağı anlaşıldığından mecburen şehre döndüm.

Belde eşrâfının telâş içinde Paşa'nın huzurundan dönerek şehre girdiklerini gördüm. Sür'atle arkalarına düştüm. Yolda bazılarının öküz ve araba tedâriki kaygısına düştüklerini hisseyledim.

Meğer yukarıda zikr olunduğu üzere, ahalinin hicreti meselesi, Süleyman Paşa'nın fikri ve tasvip ettiği bir şeymiş gibi anlaşılmış.

Büyükler arasındaki fitnenin sonu

Yekdiğerinin mahvını isteyen ileri gelenlerimiz, böyle bir zamanda vatan ve ahalinin selâmetini, şahsî garazlarına feda ettiler!

Emin Paşa'nın istibdat ve kibri, yalnız Zağra ahalisini değil, nâmını işitenleri bile incitmiş ve kendisinden nefret ettirmiş olup, «Bulgar taraftarlığı» gibi kötü bir şöhret kazanmıştı.

Süleyman Paşa, daha Edirne'ye vardığında Emin Paşa'dan şikâyet işitmeye başlamış. Eski Zağra'ya gir-

mezden önce amcazâdesi Sâdık Bey ile Tahsin Bey, Hacı Tayyar Ağa, Mümin Baba Tekke köylü İbiş Çavuş, Eseoğlu Ahmed, Câfer Ağa ve sairleri Paşa'ya çıkıp:

«— Emin Paşa, başına ayak takımından adamlar toplayıp ahaliyi hicretten men eyledi, bunca müslümanın katline sebep oldu!»

Diye şikâyet etmişler.

Eski Zağra'nın istirdâdı günü ise beldenin Kaymakamı Sâib Efendi, Deli Hüseyin oğlu Süleyman Efendi ve daha bir takım muteberân Emin Paşa'dan edilen bu şikâyeti teyid eylemişlerdir.

Bunlardan başka İbni İvaz, Gürce, Piri Mehmed mahalleleri ahalisi ile bir çok müslümanlar, Süleyman Paşa, Çırpan kapısı tarafından ikametgâh edindiği Ayazma tepesine giderken, Paşa'nın önünü alıp:

«— Emin Paşa ile hakkımızı hak eyle!»

Diye bağrışmışlardı.

Bu sebeplerle Paşa, Çarşamba sabahı, ileri gelenlerle birlikte kendisine hoşgeldine gelen Emin Paşa'yı, istilâden önce ahaliyi hicretten men ettiği ve Rus'u karşılamaya çıktığı için tekdir etmiş, ahali dahi Emin Paşa aleyhine epey söylenmişlerdi.

Emin Paşa'nın mahvı için herşeyi göze alan ve nefislerinden gayrıyı düşünmeyenler ise hicrete hazırlandılar. Onları görenler de korkuya kapılıp hicret derdine düştüler.

Kızılca kıyâmet koptu!

Beride ise ahalinin çoğu zafer neşesiyle akılları zıvanadan çıkmış halde idiler. Evlerine sığmayarak

her biri bir tarafa dağılmışlardı. Ganimet malı zannederek Bulgarların terk ettikleri malları, hattâ birbirinin malını, günah ve veballeri gibi yük yük evlerine taşımaya koyulmuş idiler. Takva ehli sayılan ve ulemâdan geçinen âdemcikler bile bu gaflete düşmüşlerdi. Öyle hicret belâsı hayallerinden bile geçmemişti.

Hiç umulmazken:

«— İki saate kadar kasaba boşaltılacak, ahali hicret edecek, Kumandan Paşa böyle emr etmiş!»

Şeklinde yalan bir söylenti yayılınca, herkes en korkunç evhamlara düştü. Kasaba içinde kızılca kıyâmet koptu.

Allah Allah, aman Yârabbi! Kimi evlâd ü ıyâlini, kimi peder ü mâderini arar; kimi öküz, araba tedârikine koşar; kimi bayılır, kimi ayılır...

Dul kadıncıklar bir taraftan:

«— Şimdi ben kimsesiz ne yapacağım? Eyvah!»

Diye yolum yolum yolunurdu.

Bu hâli yolda öğrenince evime koştum.

Hepimiz birer tarafa koşturduk. Çalışa çabalaya üç hâne halkı, iki çift öküz ile bir araba ele geçirebildik.

Önce, hemen hicret olunacak diye, alelacele topladığımız bir çuval elbise ve eşya ile birkaç yorgan ve kayınbiraderlerim de buna benzer birer miktar eşya alarak ve arabaya elli altmış okka kadar un koyarak derhal kasabanın alt tarafına çekildik.

«— Ahalinin hepsi hicret ediyor, kasaba boşalıyor...»

Diye, keyfiyet Süleyman Paşa'ya haber verilince, kötü tedbirlerin vahim neticelerini idrâk ederek, yâverini, Kaymakam Sâib Efendi'ye göndermiş.

Yâver, Kaymakamı Emin Paşa'nın konağında, Emin Paşa ile Hacı Müftü Efendi, Edhem Ağa, Hacı Tayyar Ağa, Dayı Ahmed Ali ile birlikte müzakere ederken bularak:

«— Rauf Paşa'dan belki bir selâmet haberi alınır, bu hicretten vazgeçmelerini ahaliye tavsiye ediniz, Kumandan Paşa beni size gönderdi...»

Demiş.

Buna cevap olarak Emin Paşa:

«— Benim beş bin keselik malım gitti; sanki bu bize iyilik mi oldu?»

Gibi soğuk lâflar etmiş.

Süleyman Paşa bu münasebetsiz cevabı öğrenince, aşırı canı sıkılarak:

«— Bu adam hakkında söylenen sözler ve edilen şikâyetler gerçek imiş... Ben Eski Zağra'ya ümmet-i Muhammed'in selâmetini temin etmek ve hayatlarını kurtarmak için, rikkatime mağlûp olarak ağlaya ağlaya geldim. Din kardaşlarıma fedâkârâne bir hizmet eyliyorum zannında bulundum. Teşekkür yerine malının kaybından bahsederek şikâyet etmek ve dil uzatmak ne hamiyetsizliktir! Bu adam gerçekten Rus taraftarı ve Bulgar muhibbi imiş, İslâm askerinin buraya geldiğini istemezmiş...»

Diyerek, pek ziyâde üzülüp gönlü kırılmış.

Süleyman Paşa başka birtakım süvari ve yâverleri dahi etrafa dağıtarak, bu hicretten vazgeçmelerini ahaliye tavsiye ve ilân ettirdi.

Muradlı'ya doğru ilerleyen göç arabalarını çevirdiler.

«— Arabalar, çoluk çocuk şehrin kenarında kalsın. Erkeklerden birer ikişer hânelerinize dönün. Evlerinizi bekleyin, yağma edilmesin. İnşallahu teâlâ sabah yine hepiniz hânelerinize dönersiniz...»

Dediler.

Ancak bu sözlerin ürkmüş olan ahaliye bir tesiri olmadı. Bazı dönenler bulunduysa da, evlerinde kalamayarak yine göç arabalarının yanlarına geldiler.

İşte tarif edilmesi gayri kabil bir telâş ile ikindiye kadar kasaba altına çıkıldı.

«— Rus yine geliyor ve çok fazlaymış!»

Yalanlarıyla kulakları dolan ve korkudan gözleri büyüyen âciz ve bîçâreler, hastalarını evde terk eyleyerek aziz mallarını almaya elleri varmamış, araba ve hayvan tedarikine muktedir olamayanlar ise koltuğunda bir bohça ile çıkmışlardı.

Bizim çocuklar ayakkabılarını alamadıkları gibi, ne altımıza serecek kilim ve döşek ne yemek pişirecek tencere ve çömlek alınmış, ne de yolda su içecek maşraba ve ibrik konulmuştu. Hele ki şehrin kenarında, civarımızdaki askerler bir tencere ile bir abdest ibriği verdiler...

Velhâsıl:

«O gün, kişi, kardeşinden, annesinden, babasından, karısından ve oğullarından kaçar. O gün herkes kendi derdine düşer.» (Abese suresi, 34—37. âyetler) İlâhi kelâmından bir nümûne göründü.

Ahali kendi evlerini yakıyor.

O gün hicrete kalkışan ahâli, sanki başına gelen felâketlerle çıldırmış gibi:

«— Artık biz gidiyoruz. Bize ev, mülk lâzım değil!» Diyerek her tarafa ateş verdiler. O gece fakirhâne ve civârı, bütün çarşı, büyük saat kulesi, varoş alev içinde yanmakta, yer yer tüfekler patlamaktaydı!

Gâ.ip değil mi ki, şu manzaradan müteessir olanlar pek az idi!...

Perşçmbe sabahı, ahaliden söz sahipleri toplanarak müşâvere ettiler. Kimi Çırpan'a, kimi Edirne'ye gidilmesini ileri sürdü, hayli konuşuldu.

Kaymakam Sâib Efendi, Süleyman Paşa'ya gidip:

«— Ahalinin hepsi hazırlandı, emirlerinizi bekliyoruz.»

Demiş.

Paşa dahi yaralıları, esir kalan Bulgar kadın ve çocuklarıyla ihtiyarlarını, yanlarına iki tabur asker katarak yola çıkardı. Ertesi Cuma günü de kendisi maiyeti ile Yeni Zağra'dan hareket etti.

Eyyâm-ı Bahur'un şiddetli sıcağı, yolların tozu, suyun azlığı, yolculuğun garipliği ve üzüntüsü o derece idi ki, çekilen mihnet ve meşakkati anlatabilmek imkân hâricidir.

A'lâ faytonlarda bile incinen, sünbülî havada bile şemsiyesiz gezmeyen nâzenin hanımlar, beyler, toz toprak içinde, kızıl güneşte, yürür, gezer omuzlarında yük çeker öküz koşup araba yederler idi! Çünkü servet ü sâmân, kadr ü itibâr, cümleten mahv ü zâil olmuş, eski hizmetkârlar dağılıp, efendilerini tek başına bırakmışlardı.

Birkaç yüz seneden beri ecdattan hâneden olan, yalnız mutfak takımını kırk elli araba kaldırabilen Emin Paşa ve emsâli, belde eşrâfı, bir çekmece ile en

çok bir araba eşya alabildiler. Bütün emlâk ve servetleri mahv oldu.

İhtıyar ve hastaların sürüne sürüne gitmeleri, ailesini kaybedenlerin yol üzerinde şaşkın şaşkın ağlamaları, gönülleri dilhûn ediyordu.

Arabacı köyünde yetmiş yaşında hasta bir kadıncığın:

«— Ali! Oğlum Ali! Bre Ali!»

Diye haykırması, canhıraş na'rası, perişan hâli, hâlâ kulağımda ve gözümün önündedir...

Kasaba insanı, çoğu araba koşmak ve kullanmak bilmediklerinden, adım başında araba kırıldığı ve kırılanları yapacak adam bulunmadığı için yol alınamadı. Dokuz saat mesafede bulunan Kara Pınar'a ancak üç günde varılabildi.

Hâsılı kelâm, oniki bin müslim ve yirmidört bin gayri müslim nüfusu bulunan ve fethi tarihinden 1294 yılına kadar beşyüz yirmidokuz sene imârına gayret sarf edilen, o eşsiz şehir, o ma'mur ve münbit kazâ, on gün içinde, mahv ü hebâ olarak bir kabristana ve haşir meydanına döndü!

Rus elinde bulunduğu on gün zarfında aslı Bulgar olan Kazak ve İntikamcı Bölükleri'nin, Bulgar vahşilerinin türlü ezâ ve hakaretle idam edip öldürdükleri müslümanların sayısı kasabanın içinde bin beşyüz ve köylerde bin sekizyüz kişi olarak tahmin edilmiştir. Yabancılar ise bu hesaba dâhil değildir.

DÖRDÜNCÜ FASIL

BULGAR MEZÂLİMİ

Eski Zağra kazasının Bükülmük köyü müslüman-ahalisinden ikiyüz oniki kişi katl olundu!

Katliâm şöyle olmuştur:

Zahire tâciri Yanko (*) adında bir habis Zağra'nın istilâsından sonra kendisine Rus zabıtası süsü vererek arkasına aldığı yağmacı ve intikamcı Bulgar haşarâtıyla müslümanları mahv etmek için Bükülmük'e gelmiş. Bulgarlar müslümanları köy altına, yola, Yanko'nun karşısına çıkarmışlar.

Yanko bunları birtakım tekdir ve tehditlerden sonra köye geri göndermiş. Yalnız Bulgarlara verdiği talimat gereğince yüz iki kişi seçilip samanlığa ve yüz on kişi de cami ve mektebe habs edilmiştir.

Yakılan müslümanlar

Bunlar üç gün mahpus tutulduktan sonra, dördüncü gün samanlığın etrafına çalı çırpı yığılarak gazla ıslatılmış.

(*) Yanko adlı bu habis, meseleden sonra Rauf Paşa'nın Edirne valiliği sırasında polis zâbiti tayin edilen Yanko Efendi'dir. Hâinin öyle bir memuriyette istihdâmı gaflet eseri olmalı!

Müslümanlar hâli anlayarak derhal samanlık kapısını zorla açıp dışarı fırlamışlarsa da, samanlığın etrafını sarmış olan silâhlı beşyüz Bulgar âsileri bunlara ateş açarak birkaçını öldürmüş ve çoğunu yaralamışlar.

Yaralıları ve dışarı çıkanları tekrar samanlığa doldurup her taraftan ateşe vermişler. Bîçâreler feryatlar ederek birbirlerine sarmaşıp helâllaşarak cayır cayır yanmışlar!

Bu sırada Bulgar mel'unları ise gayda çalarak hora oynar ve:

«— Kebap pişiriyoruz!»

Diyerek gülerlermiş.

Bu mazlumlardan altı kişi, duman arasında, arkadan bir delik açıp dışarı atılarak kaçmaya başlamışlar. Bulgarlar arkalarından kurşun yağdırmışlar. İkisi düşüp kafası kesilmiş, dördü yaralı halde kaçabilmişler.

Bu firârî yaralılar dört gün sonra, son can ile Yeni Zağra'ya vardıklarında, içlerinden Ahmed adlı bir delikanlı merhamet ve yardım ümidi ile Yeni Zağra kumandanı Rauf Paşa'ya yaralı ve halsiz olarak çıkmış. Ağlayarak mâcerasını arz edip şikâyette bulunmuş.

Ancak Paşa, mazlûmu suçlu gibi tekdir ederek yarasını bile timar ettirmeden arkadaşlarıyla beraber habs ettirmiştir.

Yârabbi, ne vicdan ve hamiyyet! Evvelce Radine'de Bulgar yaralılarına birer altın ihsan eyler de, böyle dindar mazlumları, haksız yere tekdir ve habs eder!

Beş altı gün sonra Rauf Paşa askerle Eski Zağra üzerine hareket edince, onun arkasından da düşman

gelip Yeni Zağrayı istilâ etmiştir. Bu zavallılar, istilâ sırasında kapıyı kırıp bozulan askerle birlikte Edirne Karapınar'na kaçtılar.

Bu vak'ayı bana Ahmed bizzat anlattı ve diğer üç arkadaşı da tasdik ettiler.

Rauf Paşa, düşmanların bu derece vahşi olacaklarını galiba tahmin etmiyormuş!

Cami ve mektebe hapsedilen erkeklerle, kadın ve çocuklardan yüz on kişi de türlü işkencelerle öldürüldü.

Hızır Bey, Külbe, Canbazören, Hriste, Çoranlı köyleri müslüman halkı hep katliam edildiler.

Hızır Bey köyünden hatip Hacı Hâfız adlı bir muhterem zat. muhterem kerimeleri ve hafîdeleriyle şehit edildi. Ve Hacı Ali'yi kendi çobanları gazla sakalından tutuşturup yaktılar.

Çoranlı köyünde yetmiş iki müslümanı bir harman içinde kolları bağlı olarak, hepsini birden öldürdüler.

İbiş Ağa'nın anlattıkları

Kavak köyünde babası, anası ve yakınları gözü önünde öldürülen, Rüşdiye talebelerinden İbiş adlı bir çocuğu, insaflı bir Bulgar kaçırmış, çocuk büyük güçlüklerle kasabaya gelebilmiştir. Bu katillerden birisi Zağra'nın istirdâdında ele geçirilerek cezasını buldu. İbiş ise hâlen hayattadır!.

(Yazarın, kitabı 1326 da yayınlayan oğlu Râci Bey'in notu:)

«Hâlen Eyüb Sultan'da İskele kıraathânesini işleten İbiş Ağa, vak'ayı şöyle anlatmaktadır:

«Vâlideynim ve akrabâmla beraber köyde bulunuyorduk. Kavaklı ve civarı köylerinden toplanmış altı yüzden fazla Bulgar haydudu köyümüzün etrafını sardılar. Bütün erkekleri ve benim gibileri köyün ortasındaki pınarbaşına topladılar. O sırada dokuz yaşında idim Erkeklerin kollarını iplerle bağlamaya başladılar. İnsaflı görünen bir Bulgar:

«— Bu çocukları ne yapacaksınız? Bunları salıverin.»

«Dedi.

«Bunun üzerine beni benim gibi küçük çocukları serbest bıraktılar.

«Oradan kurtulunca çiftliğimize girdim ve bir ağaca çıkarak hâli merak ve endişe ile gözlemeye başladım. Bîçâre babamı, yakınlarımı ve diğer müslümanları kolları bağlı oldukları halde, kurşun, bıçak ve sopa ile işkencelerle öldürdüler. Vak'anın dehşeti hâlâ gözümün önündedir.

«Cesetleri kıptilere taşıttırıp kerpiç kuyusu içine atıldı. Bu facia akşam ezanına yakın vakitlerde icrâ ediliyordu. Vak'anın dehşetinden fena olmuşum ki, ağaçtan inerken düştüm. Geceyi annemin yanında geçirdim.

«Ama ertesi günü eşkıya Bulgarlar tekrar köye gelerek kadın ve çocukları da katliam etmeye başladılar. Bu esnada Dragan adında tanıdığımız bir Bulgarın karısı beni bir fıçının içine gizledi.

«İlâhi! Ne acıklı günler idi!... Fıçı içinde müthiş saatler geçirdikten ve artık feryad ve iniltilerin arkası kesildikten sonra Dragan beni fıçıdan çıkardı ve koruya kaçıp orada gizlenmemi söyledi. Bir miktar ekmek-

le koruva gittim. Dört gün ve gece orada aç ve bîtap kaldım.

«Sonra Rauf Paşa'nın Çoranlı korusunda harp ettiği sırada işittiğim top seslerine doğru ilerledim. Ama dere içinde Kazakların eline düştüm. Bunlar beni General Gurko'nun yanına çıkardılar.

«Bulgarca bana hitaben:

«— Babanı ananı kesmişler, kimsen kalmamış. Benimle gel, seni evlât edeyim. Şöyle olursun böyle olursun...»

«Dedi.

«Ben de:

«— Eski Zağra'da büyükannem var. Eğer o da sağ değilse gelirim.»

«Diyerek, General Gurko'nun yanıma kattığı iki Tatar askeriyle Eski Zağra'ya getirilip büyükanneme teslim edildim. Hattâ bu Tatarlar:

«— Bu gece de sabrediniz. Yarın Süleyman Paşa geliyor.»

«Diye müjde verip helâllaşarak vedâ edip gittiler.»

Alçaklıklar!

Cilkova köylü Topal Dobra adlı habis dokuz tane mâsum bâkir kızcağızların ırzlarını hetk ile üçünü koru içinde öldürmüş, Hızır Bey köyünde de hayli müslümanı katl etmiştir. Bu kızlardan ikisi Canbazören köyünden Uzun Rüstem'in kızlarıydı.

Naldökenli Mustafa'nın haremi Zehra ile biri iki, diğeri dört yaşlarında iki masum çocuğunu aynı köyden Kolçu namlı şakî öldürmüştür.

Adı geçen bu köylerde müslümanların öldürülüş şekilleri Şarkî Rumeli idaresinin Sancak mahkemesin-

deki zabıt defterlerinde kayıtlıdır. Çünkü sonradan Bulgarlar bunların mallarına vâris olabilmek için, öldüklerini ve nasıl öldürüldüklerini birer birer ikrar ve isbat etmişledir.

Bu fenalıkları yapanların ekserisi cezalarını görmüşlerdir. Birer kötü hastalığa dûçâr olarak hor ve hakir ölmüşlerdir.

Bu cümleden olarak:

Karakaş adlı bir müslüman kasabı üç sene sonra hamamda ayağı kayıp kafası patlayarak fevt oldu. Bir diğeri de habis yaralara uğradı ve virâneliklerde sürüne bağıra mürd oldu. Yukarıda bahsi geçen Cilkovalı Topal Dobra'yı, dokuz sene sonra aynı köyde meyhane önünde, gündüz, bir kurt gelip yere yıkarak yaraladı. Birkaç gün sonra kuduz illetine tutulup fena halde geberdi.

Eski Cami-i şerif minaresini yıkan habis dahi aynı şekilde murdar yaralar çıkarıp, kimse bakmadığından virânelerde şişip hakir olarak öldü. Zîfet oğlu Cami-i şerifi minâresini yıkanlardan Çeşma Pirova nâmındaki alçak, minâre şerefesinde gayda çalarken yere düşüp telef oldu. Pek çoğu da muharebede itlâf olundular. Kalanlar da hep öyle felâketle telef olmaktadır!...

İstilâ sırasında Debbağhâne mahallesinden Gülâptanoğlu'nun derisini demirci Bulgarlar, dipdiri yüzmüşlerdir! Bîçârenin, başının derisi omuzlarına indiği sırada iki tarafına başını salladığını, bu hâli gören Sağır Emine adındaki hatun nakl ediyor.

Süleyman Paşa kasabaya girmekte iken bozulan Bulgarlar, Tekke ve Debbağhâne mahallelerindeki İs-

lâm evlerine dolarak bulduklarını öldürdüler. Bu sırada kurtulmak için sokağa fırlayan oniki kadını Bulgarlar iki kısma ayırıp, ferâcelerini çıkarıp götürmeye başlamışlar.

Kadınlar:

«— Geceleri örtünürüz!»

Diye ferâcelerini koltuklarına almışlar.

Bulgarlar bunları Kızanlık yoluna kadar sürüp götürür ve arkalarına baktırmazlardı. Birisinin kucağında bir süt kuzusu mâsumcuğu bulunup süratle gittiklerinden annesi çâresiz kalarak mâsumu yere bırakmış.

Bulgarlardan birisi acımış mı nedir? Mâsumu alıp bir müddet taşıyarak yine vâlidesine vermiş.

Kemerköprü denen yere vardıklarında Bulgalar can kaygusuna düşerek, kadınlara:

«— Siz şurada dere içinde saklanın, biz gelir sizi alırız!...»

Diyerek, onları bırakıp kendileri firar etmişler.

Zavallılar çalılar arkasında saklanıp durmuşlar. Az sonra İslâm askeri oralara gelince, bunları alıp Süleyman Paşa'ya götürmüşler. O da evlerine göndermiştir. Kadınların öteki kısmı da Beşpınarlar denen mevkide bırakılmış ve aynı şekilde evlerine götürülmüştür.

İşkenceler, katliamlar!

Eski Zağra'nın istirdâdına kadar Kızanlık ve civarındaki öldürme vakaları çok değildi. Fakat Zağra'dan kaçanlar takip edilmediklerinden emin olunca, derhal Zağra'nın intikamını almaya kalkıştılar. Yağmaya koyuldular, her çeşit vahşeti icrâ ettiler.

Evet, Bulgarlar evvelce «Komite Vak'ası»nda gösterdikleri canavarlık ve barbarlıkların birkaç mislini ve şenîini bu kere Kızanlık ve köylerinde icrâ ettiler ki yaptıkları «engizisyon»dan aşağı değildir.

«— Siz cepken giymeyi seversiniz.»

Diye delikanlıların kollarını ve pazularını cepken gibi yüzdüler!

«— Artık yoruldun, bir sigara iç.»

Diyerek, tenâsül âletini kesip ağzına soktular!

İçki meclislerine bir sürü müslümanı kolları bağlı getirip:

«— Hangisi semiz!»

Diye koyun yoklar gibi, hakaret ile her tarafını sıkıp yokladıktan sonra koldan ve buttan külbastılık kestiler'

Diri diri şişlere saplayıp ateşte kebap ettiler! Ateşlere attılar!

«Sütçünün Hâfızı» denmekle mâruf ulemâdan ve müderrislerden bir zâtın göğsünde ateş yakıp öldürdüler.

Ellerine geçen bâkir kızları, muhadderelerden genç kadınları, çıplak ve zelil sokaklarda dolaştırdıktan aşağıladıktan sonra birçok alçak tecâvüz edip ölüm derecesine getirdikleri bîçârelerin tenâsül uzvuna bir de kazık sokup telef ettiler.

Müflis köyü papazı, taassubunun şiddetine bakmalı ki, genç bir kadının memelerini keserek kanıyla ellerini yıkadı. Daha sonra yakalanınca bu yaptığını itiraf etti, cezası verildi.

Bu yazdıklarımın hepsi Bulgarların ikrârı ve görülen cenazelerin halleriyle sâbittir. Müflis ve İsve köyle-

rinde yirmisekiz kadar erkek, kadın ve çocuğun feci şekilde katl olunmuş cesetleri Balkan'da bulundu.

Yukarı İl tâbir olunan köylerden Umurculu, Hasköycük, Bayezidli, Biçâreli, Saltıklar, Şeker İlli ve sâireden angarya diye yüz seksen araba Şıpka'ya toplayıp üç gün tevkif ettiler. Evvelâ —müslümanlara kendilerinin mezarı demek olan— bir büyük kuyu kazdırdıktan sonra hepsini öldürüp o kuyuya doldurdular!

Bu kuyu, Şıpka'nın doğu tarafındaki iki öyüğün arasındadır.

Tepede, Şıpka istihkâmlarının civarında orman içinde oniki müslümanı daha ateşe yaktılar.

Birtakım aileleri ise kapılarını çivileyerek, evleriyle birlikte yaktılar.

Yukarı Sarıhanlı köyünden yüz altmış kişiyi:

«— Buraya bir İslâm mezarlığı yapacağız!»

Diyerek, hepsini öldürüp oraya gömdüler.

Fakat bu yüz altmış kişiden biri, yarası hafif olduğundan, gece vakti sürünerek civardaki bir İslâm evine sokulup kurtulmuştur.

Aşağı Sarıhanlı'dan da yetmiş kişi katl olundu. Osmanlı askeri Şıpka'da iken İngiltere'nin Edirne konsolosu Mösyö Blont burasını gezip, beraberindeki gazete muhâbirlerine göstermiştir.

Oğlan Hızır adlı köyde bir kuyuda yetmiş beş cenaze bulunup çıkarılmıştır! Diğer birinden de otuz beş cenaze çıkarılarak geri kalan terk edilmiştir.

Mâsumlar annelerine yastık yapılarak beraber katl olundu.

Bunlardan iki çocuğu ile birlikte öldürülen bir kadının altı yaşındaki bir kız çocuğu fırın içine saklanarak kurtulmuş, dört yaşındaki öteki kız çocuğu ise

başından yaralı bırakılmıştır. Mâsumcuk aklı başına geldiğinde kalkarak, annesini yaşıyor zannıyla ibrikçiğiyle su götürüp:

«— İç ana!...»

Diye ağzına su akıtmış!

Kızanlık ahalisini kurtarmaya giden askerler o civara geldiğinde, üç gündür yaralı duran ve yarası kurtlanan bu yavrucağı alıp kurtarmışlar. Diğeri ise bir hafta sonra gelen askerler tarafından Hayın köyü ordusuna çıkarılmıştır. Bu ikinci kız hâlen hayatta ve Dersaadet'tedir.

Eflehanlı köyünden yüz kırk müslüman bir göl kenarında bir günde öldürülerek göle atılmışlardır! Osmanlı askeri Hayın köyünde iken bunlar ecnebi gazetecilere gösterilmekle, gazeteler dahi ilân eylemiş idi.

Mürlis köyünde yüzde kırk müslüman ancak kurtulabilmiştir ki, bunlar kasabada bulunanlardır. Yukarıda yazıldığı gibi, bunlardan birçok çocuk ve kadın İsve Balkanı'nda öldürüldüler.

Kozluca, Kışla, Çanakçı köylerinde de pek çok biçâre müslüman öldürüldü.

Bulgarların müslüman vatandaşları hakkında revâ gördükleri mezâlimin burada ancak yüzde onu yazılabilmiştir.

Kırım muharebesinden beri genç Bulgarların zihinlerine yerleştirilen, taassup, düşmanlık ve intikam fikirlerinin neticesi olarak, Rus, Sırp, Ulah askeri her nereye girdiyse oranın Bulgarları kudurmuş yaban canavarına döndüler.

Papazın vahşeti

Nice senelerdir nân ü nimeti ile beslendikleri efen-

dilerini yaktılar, öldürdüler! Velinimetleri komşularına etmedikleri kalmadı. Zikr edilen Kızanlık ve Zağra fâciaları diğerlerine bir nümûne sayılmalıdır.

Hele Karlova'da bir Bulgar papazının âyin yapılan günde, bir demet gül çıkararak, cemaate hitâben:

«— Bu güller müslüman çocuklarının kanlarıyla sulanmış kilise bahçesindeki bir gülün kırmızı çiçeğidir!»

Diye takdîse davet etmesi, kıyâmete kadar unutulmaz bir vahşet-i pür-mel'anettir.

Süleyman Paşa henüz Balkan'da iken, bu papazın şu mel'aneti haber alınarak Filibe'deki divan-ı harpte sorguya çekilip tahkikat yapılarak cezası verildi.

Avrupa'nın «hayvanları koruma» cemiyetlerine sorarız ki yabani canavarlardan şenî olan Bulgar vahşilerini, hangi nevi yırtıcı hayvan addederek himâyeleri altına alıyorlar!

Rus ve Bulgar vahşeti eseri
Herc ü merc oldu sad hezâr islâm
Kalmadı Rumeli'de ma'mûre
Lâne-i bûm her bilâd-ı benâm

Ehven-i fi'l-i şerleri işte
Katl-i nisvan ü gûdek-i nâkâm
La'net-i Hak o zâlim akvâma
Kahr ola cümle düşmen-i islâm

Ve:

Ey hâmi-i hayvan geçinen kavm-i sitemkâr
İnsanları öldürme değil sizce cinâyet
Mahmîniz iken cânver-i vahşi-i hunhâr
İslâm niçin olmada mahrûm-u himâyet...

Göç yolunda

Zağra ahalisi Karapınar'a vardıklarında, birkaç gün o taraflarda dinlenmek niyetinde iken Yeni Zağra'ya giden mühimmat yüklü vagonların düşman korkusuyla Radine'den iki defa geri döndükleri öğrenildi. O taraftan top sesleri dahi işitildiğinden göç arabaları durmayıp Edirne tarafına geçtiler. Bir kısmı da şimendüferle gitti. O gece arkadaşlarla toplanıp meşveret ettik

Biz konuşurken bir zât-ı dil-âğâh (*) tarafından husûsî olarak gönderilmiş yüksek bir zat geldi. Kendisine tam bir hüsn-ü zan ve ihlâs ile bağlı olduğumuz Nakşibendiyye ricâlinden ve Hâlidiyye şeyhlerinden o mübarek hazretin selâm ve duaları ile haberini getirdi... Onun emrine uyularak Edirne'ye gidilmeye karar verildi.

Ancak ailemiz efrâdı hasta ve zayıf bulunduğundan yük arabaları kafile ile gönderilip, iyi ve kötü günlerimizin dostu Müftü Hacı Ahmed Hâzım Efendi ve Hacı Eyüb Efendizâde Es'ad Efendi ile ailemiz halkını alarak meccânen şimendüferle Edirne'ye azimet olundu.

Emin Paşa'dan vuku bulan şikâyetlerin çokluğu sebebiyle bu şikâyetlerin sebebi tetkik olunmak üzere kumandan Süleyman Paşa'nın, Karapınar'da mevki

---

(*) Bu zat Çırpan'da oturur ve kütüphânecilikle kendini gizler kutb-ül evliyâ, pîr-i muhterem eş-şeyh el-hâc İsmail Efendi (kaddesellâhu sırruhu) hazretleridir. Kendileri, o sıralarda Hasköy'den Çırpan'a gelmiş olan reşâdetlü şeyh Hacı Halil Efendi'ye: «Git, Hacı Râcı Efendi'yi bul. Râci Efendi ve Müftü Efendi'ye benden selâm söyle. İleriye gitsinler, geri dönmesinler! Zağra'ya çağırılırlarsa

kumandanı Kâzım Bey'e verdiği emir ile Emin Paşa'nın burada sorgu altına alındığı haberi geldi. Yine, yukarıda zikri geçen Süleyman Efendi'nin vâki olan isnat ve iddialarına mebni Edirne'de dahi Hacı Hâşim Bey, Edhem Ağa ve Eyüb Efendi istintak altına alındılar. Emin Paşa'yı da Edirne'ye getirdiler. Ancak iddia ve şikâyetler sabit olmadığından, Emin Paşa dört ay kadar Edirne'de mevkuf kalmış ise de, diğerleri bir gün sonra serbest bırakıldılar.

Zağra'ya giderken iki defa geri döndükleri söylenen vagonlarda, Abdülhamid tarafından durumu incelemeleri için vazife ile gönderilen İncirli köylü Ferik Hasan Paşa, seryâver Ferik Hacı Mehmed Paşa, yâver Miralay Mısırlı Hüseyin Bey var imiş. Bunlar Yeni Zağra'ya girmekte olan Osmanlı askerini Rus askeri zannederek dehşetlerine mağlûp olup geriye firar eylediklerinden Süleyman Paşa ordusunun hareketini iki gün tehire sebebiyet vermişlerdir.

Edirne'de ...

Edirne'ye vardığımızda memurlar tarafından bir böcekhâneye yerleştirildik. İki gün sonra Defterdar Medresesine nakl eylendik. Birkaç gün sonra arabalar da geldi, Gazi Mihal köprüsünde karşıladık.

Mal ve eşyasını zarûri olarak Zağra'da konağında bırakmış olan eşraftan bir hanım, bazı yağmacı çingene ve yabancıların arabalarında bir çok eşyasını bulmuş. Keyfiyeti bir arzuhal ile Edirne valisine arz etmiş. Bunun üzerine de gelecek arabaların teftiş ve

---

dahi geri dönmesinler...» buyurmuş ve bu emri üç kere tekrar eylemiştir. Bu gerçekten apaçık bir kerâmet idi. İkinci istilâda hikmeti anlaşıldı. Kendileri Harmanlı vak'asında haremiyle kayboldular. Kuddise sirruhu.

tahkik edilmeleri emr olunmuş... Bu yüzden zaptiyeler arabalarımızı Sarayiçi'nde dolaştırdılar. Burada bazı arabalarımız alıkonup «fevkalâde» komisyonundan, mal ve eşyanın bizim olduğuna dâir tezkere istediler.

Ateşten çıkan böyle bir kavme revâ görülen bu misilli ezâ ve cefâya sebep olanlara lâ'net okuyarak Paşakapısı'na vardım.

Harâretin tesiri, devamlı mihnet ve meşakkat ile saç sakala karışmış, terden tozdan başımızdaki sarık simsiyah el peşkirine, kıyâfetim hırkapûş Hindû gibi bir abdala dönmüş idi!

Arabacılar gibi elimdeki öğrendireyi kapıda koyup içeri girdim.

Arabalarımızın Sarayiçi'nde tevkif olunduğunu ve ruhsat tezkeresi istendiğini arz eyledim.

Komisyon reisi efendi ve heyetten bazıları bu âcizi tanır ve nezaketle, hakkımda teveccüh gösterirler idi. Bununla beraber şu hâlimle beni tanıyamadılar.

Gerçi kendimi aynada görsem ben de kendimi bilemeyip «Ben kimim?» diyeceğim şüphesiz idi. «Memuru orada bulunmadığından dışarda biraz beklememi» işaret etmeleri üzerine müteessir bir halde divanhâneye çıktım.

Galipa beni bana benzetmişler ki, muhterem bir zat (1) derhal dışarıya çıkıp ismimi sual eyledi.

---

(1) Tamamını aşağıya derc edeceğim için kısaltarak verdiğim bu paragrafın aslı şöyledir:

«Beni bana benzetmişler ki rif'at-i kadri *müsellem-i halâik,* hüsnü *kubhuna hezâr mertebe* fâik, *her vechile*

«— Arabacı Râci!»

Dedim.

Gözleri yaşla doldu. Fevkalâde ikram ederek beni tekrar içeri aldı.

O kıyafetimle yüce meclislerinde oturmaya hicab eylediğimi beyan ederek özür diledim.

«— Bu hâle sen kendin girmedin ya, kader yapmış.»

Diye ısrar ederek, lütfen beni yanlarına aldılar. Hikmetli tesellilerle kalbimin heyecanını teskin ettiler. Tezkere gidince arabalar da geldi.

Bu zatların yanında, güzel iltifatları ve yardımlarının tesiri ile bir müddet müsterih ve gönül rahatlığı ile oturdum.

O günlerde Süleyman Paşa ordusuna şimendüferle birçok vagon, sandıklarla gaz geçtiği işitildi. Buna herkes bir mânâ veriyordu. Meğer yanlışlıkla, cephâne yerine gaz sandıkları gönderilmiş imiş! Bunu tahkik eden basiret sahipleri, işin sonundan meyus oldular.

Süleyman Paşa mühimmat ve erzak tevzi merkezi olan Yeni Zağra'yı düşmandan kurtarıp ric'at hattını emniyete alarak Balkan'ın bir yüzünü düşmandan temizledikten sonra ordusunu Hayın köyüne nakl eyledi.

---

medh ü sitayişe sâlih *ve lâyik olan hulk-i* hasen *sâhibi bir merd-i* reşid *ve zât-ı* şerif *derhal dışarıya çıkıp ismimi sual eyledi.»*

Burada düz harflerle dizilmiş olan kelimelerin hepsinin metinde de altları çizilmiştir. Bunlar isim olarak da kullanılan kelimeler olduğuna göre yazarın edibâne bir şekilde komisyondaki zatların isimlerini vermek istediğini düşünebiliriz. (H.)

Kızanlık'tan kurtulanlar ve esir düşenler

Kızanlık'tan kurtulmuş olan bir miktar ahali de Edirne'ye geldi. Bunların kurtulmaları şu şekilde olmuş:

Süleyman Paşa, Eski Zağra'dan Yeni Zağra'ya hareket edeceği gece, Kızanlık'tan firar ederek gelmiş olan iki Müflis köylü, ahali adına kendisinden imdat istemişlerdi. Paşa da ertesi Cuma günü üç yüz mevcutlu üç bölük Zeybek süvarisi ile binbaşıları Mustafa Ağa'yı Kızanlık'a, ahalinin hicretini kolaylaştırmaya memur ederek göndermişti. Yanlarına da ihtiyaç olursa yardım etmek, fakat Derbend'den aşağı inmemek tenbihi ile bir tabur piyâde askeri vermişti.

Askere delâlet ve ahaliye yardım için Kızanlık ahalisinden Postacı Mustafa Efendi'yi ve Şıpka'daki düşmanın durumunu keşf etmek için Yâver Kolağası Abdülcebbar Efendi'yi vazifelendirmişti.

Bu askerler Temmuzun yirmi ikinci Cuma günü Zağra'dan Kızanlık'a gönderildi. Piyade taburu Hamursuz köyün doğusunda sırt üzerinde kaldı. Süvariler ise Cumartesi sabahı Kızanlık'a vardılar. Postacı, aşağı mahallelerin ahalisine ilân ederek hemen yola çıkardı. Kasabanın yukarı taraf mahalleleri halkını da acele çıkarmaya başladığı sırada, Şıpka tarafından iki yüz kadar Rus süvarisi yetişti. Zeybekler birer el tüfek boşaltarak kararı firâra tebdîl ve kendilerini hamiyetsizlikle bednam ve rezîl ettiler.

Evvelce yola çıkanlar Derbend köyüne vararak kurtulmuşlar, fakat bir kısmını Kazaklar takip ettiklerinden, bunlardan birazı telef olmuştu.

Sonradan çıkanlar ise Tunca çayırlığında kalmışlardı. Kazaklar, süvarileri kaçırmışlarsa da Hamursuz sırtında görünen taburdan pek de emin olmadıklarından, o akşam taburun hareketlerini gözetleyerek, çayırlıkta kalanlara sarkıntılık etmemişlerdi. Ahali ise ne ileri harekete ne de geri dönmeye cesaret edebilmiş, orada gecelemişlerdir.

Ancak muâvinelerle muhâcirlerin ve piyâde taburunun Eski Zağra'ya dönmek üzere hareket ettiği anlaşılınca, Kazaklar sabahleyin, o gece sular ve bataklar içinde geceleyen ahaliyi sarmışlar; koyun ve koltuklarında buldukları akça ve bohçaları kapıştıktan sonra, hemen perişan bir halde ve sür'atle Şıpka'ya sürmüşler; hastalık ve ihtiyarlık sebebiyle geri kalanları vurarak öldürmüşlerdir.

Bunlar Şıpka'ya, Kumandan'ın ve Bulgar asi reislerinin karşısına vardıklarında:

«— Türk askerini çağırırsınız ve kaçmaya da kalkarsınız ha!... Bak ben sizi nasıl öldüreceğim!»

Diye tehdit edilir.

Göze görünen muteberlerden bazılarını kesmeye yatırırlar, birkaç tanesini de keserler.

Bu âcizler ve kadınlar bir hayli zaman tehdit karşısında ve güneş altında tutulup korkutulur. Sonra şiddetli tenbihler edilerek aynı halde Kızanlık'a geri gönderilirler.

Bunların çayırda kaldıkları gün, Kazarlar tarafından takip olunanlardan bazıları yaralanmış veya

öldürülmüş, canlarını halâs edebilenler ise düşe kalka Eski Zağra'ya varmışlardı.

Fakat daha önce çıkan ahaliyi ve askeri bulamadıklarından ve kasaba dahi pek fenâ bir halde olduğundan, Zağra'nın kuzeyinde ve yoldan sapaca bir yerde gecelemişler.

Gece vakti arkalarından keşif için bir takım Rus süvarisi gelip kasabada ahali ve asker kalmadığını görmeleriyle, Çırpan kapısı tarafında bahçede bırakılan birkaç sandık eski baruta ateş vermiş ve durmayıp Kızanlık cihetine avdet eylemişler.

Kızanlık müslümanlarının bir kısmının Bulgarların zulmüne terk olunduğunu Yeni Zağra'da bulunan Süleyman Paşa, Temmuzun yirmi altıncı Salı günü haber almıştır.

Bunun üzerine derhal bir buçuk bölük Nizâmiye süvarisi ile bir miktar Çerkes ve Balıkesir muâvine askerini Kızanlık'a göndermiştir. Abdülcebbar Efendi'yi yâverlikten, Musafa Ağa'yı da binbaşılıktan ihraç ile onları tevbih ve te'dip eylemiş, Postacı İbrahim Efendi ise kabahati ötekilere yükleyerek yakayı kurtarabilmiştir.

Gönderilen süvariler Kızanlık'a varıp, Müftü Efendi ile beraber olarak bir hayli müslümanı kurtarmışlardır. Osmanlı askeri de Hayın köyüne vararak ordu kurmuş idi.

Süleyman Paşa, üçüncü defa olarak Hayın köyünden Yaver Binbaşısı Yusuf Efendi'yi memur ederek ve yanına nizâmiye süvarileri ile Çerkes muâvine atlılarını vererek Kızanlık'a göndermiştir. Bunlarla Yıldız'a mensup birkaç zat da beraber bulunmuştur. Bu

kere de beş bine yakın müslüman nüfus kurtarılmıştı. Sonraları ise Osmanlı askeri Kızanlık önüne vardıklarında şurada burada gizlenmiş elli kadar kadın ve çocuk bulunmuştur.

Kızanlık'a Osmanlı askeri gireceği gün, Bulgarlar İslâm mahallelerine ateş vurarak, dört câmi-i şerif, bir medrese, ikiyüz elli kadar ev yakmışlardır. Bu ateşin söndürülmesi için üç tabur Osmanlı askeri memur kılınmış, geceli gündüzlü uğraşıldığı halde bin zahmetle hele bastırılabilmiştir.

Süleyman Paşa ordusu Şıpka'yı zabt ile yukarıdaki istihkâmlara hücum eylemiş, hattâ Osmanlı askeri İsveti Nikola adlı tabyaya girmişlerdi. Böyle iken imdat gönderilmediği ve yaralanmış bir mülâzımın, neferine «cenazesinin bırakılmamasını» rica eylemesi üzerine erlerin bu yaralıyı hep beraber ve sür'atle aşağı indirmeleri, diğer askerin bozulmasına debep olmuştur. Gabrova'dan Moskoflara imdat yetişmiş, düşman tabyayı tekrar zabtetmiştir.

Ağustos'un onbeşinci günü Dersaadet'e geldiğimizin gecesi, bu hâdise Edirne'de telgraf havâdisi olarak yayılmıştı.

Edirne'de bulunduğumuz üç hafta zarfında Dersaadet ve Filibe'deki dostlardan ve Komanova müftüsü aziz kardeşim Mustafa Efendi'den telgrafnâmeler ve Filibe eşrâfından Hocazâde Efendilerden ve dostlardan tâziyet ve tesliyetnâmeler aldım, müteselli oldum.

Bilhassa, Devlet-i Aliyye ricâlinin mümtazlarından bir yüce zâtın ailemizle beraber âcizlerini Dersaadet'e, telgrafla daveti, ölmüş gönlümü diriltti. Bunun üzerine Ağustos'un onaltıncı günü şimendüferle Dersaadet'e müteveccihen hareket olundu.

BİTİŞ

NEDEN MAĞLÛP OLDUK?

Kırım muhârebesi ile son harbin muvâzene ve muhâkemesine girişmek abes olduğu halde âlemden habersiz olanlar veya hakikati bildikleri halde bir sebep yüzünden bilmez görünenler bunu yapıyorlar.

«— Rusya ile daha önceki muharebede, Devlet-i Aliyye şimdiki kuvvetinin yarısına bile mâlik değildi. Rusya'nın ise Karadeniz ve Tuna nehrinde bir nice gemileri vardı. Kuvveti de şimdikinden aşağı değildi. Böyle olduğu halde Rus askeri güç hal ile Tuna'yı yalnız bir yerden geçebilmiş ve Balkan'ı aşamamıştı... Bu defa kara ve denizde bu kadar kuvvetimiz vardı ve asker yeni silâhlarla mücehhez idi. Düsman, yalnız Tuna'yı geçmek için elli bin askeri gözden çıkarmışken, kâfi derecede mukabele ve müdafaa bile görmeksizin Tuna nehrini iki yerden geçerek mülk, mal ve can bakımından bu kadar fenalığı icrâ eyledi...»

Diyerek itiraz ve şikâyet ediyorlar, hakikati söylemekten kaçınıyorlar.

Bilgi ve basiret sahiplerine malûmdur ki: Ruslar, Kırım muharebesinde, Osmanlı hudutlarına olan yollarının muntazam olmayışından dolayı lüzumlu noktalara vakit ve zamanı ile külliyetli asker dökemediler. İstedikleri vakitte asker getirip toplayamadılar. Ama

o zamandan sonra Rus, memleketini şimendüfer hatları ile satranç tahtasına döndürdü ve pek çok asker döktü.

Bilhassa Rumeli'ne Eylülün ortalarına doğru büyük miktarda kuvvet yığdı. Tuna'yı geçmek için elli bin asker feda etmesi de askerinin çokluğuna açık bir delildir.

Rusya Devleti bu muharebeye öyle hazırlanmış, öyle ehemmiyet vermiştir ki, katiyen fark edilemeyen birçok vapur, duba, istimbot, sal gibi geçme vasıtalarını ve nakliye âletlerini gizlice Ziştovi karşısına geçirip harp fennine göre elverişli olmayan bu mevkiden gece vakti geçmiş, az vakitte beri tarafa çok kuvvet geçirmiştir.

Harp meydanında bizzat İmparator, hânedânı, grandükler bulunarak emr-i kumandayı müdâhale ve halelden muhafaza etmiştir.

Kırım muharebesinde, Fransa, İngiltere, Sardunya devletleri ve Mısır, Tunus emâretleri yardımcı kuvvetleriyle Devlet-i Osmâniye'ye imdada geldiler. Silistre vak'asından sonra da Avusturya Devleti yüz bin askerle Memleketeyn'i işgal ile Ulah ve Buğdan'ın tarafsızlığını temin etmiş, bu yüzden de Rusya'yı meşgul etmişti.

O tarihte Devlet-i Osmâniye, Sırbistan, Ulah, Buğdan, Karadağ, Bosna ve Hersek isyanlarıyla meşgul olmayıp hattâ Girit'teki Osmanlı askerini bile Tuna boyuna sevk etmişti. Yani dahilî emniyet berkemâl idi.

Bu muhârebede ise iş tamamen aksi oldu. Bunların cümlesine karşı Devlet-i Osmâniye asker bulun-

durmaya mecbur olduğu gibi, Hicaz, Yemen, Trablusgarptan bir tabur bile kaldırmaya muvaffak olamadı.

Gerçi bu meselede redif-i sâlis taburlarıyla müstahfaz, mukaddem ve sânî ve sâlis taburları teşkilâtı gibi teşebbüsler, tabur itibariyle Osmanlı ordusunun mevcudunu kabartmış ise de, nizam ve intizamdan habersiz asker adını alan bu kuru kalabalıklardan hiç bir muharebede istifade olunamamıştır. Aksine, bunların pervasızca kaçıp savuşmaları ve intizamsızlıkları diğerlerine sirâyet ederek birtakım elim vakaların zuhuruna sebebiyet vermiştir.

İşte bu lüzumsuz kalabalığı hesaba katmaz, Karadağ, Hersek, Bosna, Sırp ve Bulgaristan mevkilerindeki O s m a n l ı askerini de çıkarırsak Rusya karşısındaki Osmanlı askerinin, mukaddimede beyan olunduğu üzere Kırım muharebesi zamanında Devlet-i Aliyye'nin kuvvetinden fazla değil, aksine hayli az olduğu meydana çıkar.

Velhâsıl bu muharebede Rusya'dan başka, karşımıza Ulahlar, Sırplar, Karadağlılar, Bosna ve Hersek reâyâsı Bulgarlar, Yunanlılar düşman olarak çıktıkları gibi, Fransız, İngiliz, Sardunya, Avusturya, Mısır; Tunus yardımlarından da mahrum idik. Gerçi Mısır'dan üç tabur asker geldi ise de kendilerinden katiyen istifâde olunamadı.

Devlet-i Aliyye'nin Kırım meselesinde Tuna boyunda bulundurduğu kuvvet şimdikinden pek az olmadığı gibi, Rusya'nın bu defa Tuna cihetine getirdiği askerî kuvvet ve mükemmel mühimmatın mikdarı da geçen sefer getirdiği asker ve mühimmatın iki mislinden pek fazla idi. Bundan başka Memleketeyn askeri

de bu kuvvete katılmış ve yardımcı olmuş idi. Rusya'nın bu defa Rumeli tarafına geçmek için yaptığı hazırlık ve teşebbüslerin ehemmiyet derecesi bizzat İmparator ve veliahdinin burada bulunmasıyla da anlaşılıyordu.

Maddî bakımlardan görülen şu farktan başka askerî râbıta ve itaatçe emr-i kumandaca da her iki muharebe arasında büyük fark vardır.

O vakit başkumandan Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa'nın istiklâl ve vazifesine Serasker Rıza Paşa ve diğerleri tarafından müdahale edilmek istenildiği halde, Ömer Paşa, hâkanı mağfûr Abdülmecit Han hazretlerinin itimat ve himâyesine mazhar olmuş ve müdahale teşebbüsleri her taraftan kesilmiş idi.

Yüzbaşı ve mülâzım yanında bir binbaşı şimdiki müşirler kadar nüfuz ve haysiyeti hâiz idi. Askerî itaat, tam istenildiği şekilde mevcut olup, emir ve yasaklara hakkıyla uyulurdu.

Sonraları bu askerî itaat kalkarak, müşirin maiyetindeki zâbitlerden herhangi birisi, istediği gibi Yıldız ile haberleşir, yalan yanlış haberler vermeye kadar çıkışır oldu.

Bir Rus zâbiti efraddan birinin firarını gördüğü zaman, o neferi tabanca ile vurup öldürmeye izinlidir. Bizde ise dâvete icâbet etmeyen veya silâhını alıp kaçan erler bile defalarca mecbûrî askerlik hizmetinden bile affolundu! Askerin en lüzumlu sıfatlarından olan gayret, hamiyet, şecaat unutuldu, garaz, bencillik, gammazlık âdet oldu...

Kırım muharebesinden beri millî ahlâkımız fevkalâde alçaldı, ilhad ve sefâhat arttı. Her sınıf ahâli

tenperver oldu, nefsânî hazlara ve dünyevî lezzetlere meyl etti, aldandı ve tehlikeye düştü.

Şer-i şerîfe riâyet âdeta kabahat sayılıyordu. Dinî vazifelerini ifâ edenler, garaz ve ivazsız iş görenler doğru söyleyenler ayıplanıp kötü görülüyordu. Dînî salâbet sahibi vera' sâhibi temiz kimseler tekdir olunurdu. Dindarlık ve milliyetin devletin kuvveti, doğruluk ve sadâkatin bereket ve saadet sebebi olduğu unutuldu. Allah korkusunun, hikmetin başı olduğu gönülden silindi. Şer'î cezalar icra olunmayıp herkes kendi keyfine bırakıldı. Fısk u fücur alenî ve mübah gibi işlenir, ar ve nâmus sözü manâsız addolunurdu!

Allah u Teâlâ buyurur ki:

«Bir şehri helâk etmek istediğimiz zaman, ileri gelenlerine emir veririz, ama onlar yoldan çıkarlar. Artık o şehir yok olmayı hak eder. Biz de onu yerle bir ederiz.» (İsrâ sûresi, 16. âyet)

Eşrâf ve ileri gelenler beyhûde yere menfaat kavgaları ve münâkaşalarla itibar ve iktidarlarını tükettiler. Halk arasında nüfuz ve haysiyet kalmadı. Şarlatanlar, hak söyleyenlere galebe etti. Halk baştan çıktı. Her sınıfın nizâmı bozuldu. Kanaat azaldı, hırs ve tamah çoğaldı.

Cenabı Hak buyurur ki:

«Bir millet kendini bozmadıkça Allah onların durumunu değiştirmez.» (Ra'd sûresi, 11. âyet)

Bu sebeplerden nâşi nihâyet, bu büyük felâkete uğranıldı. Memleketimiz de harab ve nice masum ve bîgünah zulüm ateşinde kebab oldu.

En garibi şurasıdır ki, Eski Zağra ve Kızanlık ahalisi bu kadar felâket, şiddet, hakaret görmüş ve pek çok acılar tatmış iken, yine ıslâh ve mütenebbih ol madılar.

Bu iki belde istirdad olununca cîfe ve yok hükmünde bulunan bu iki şehir harabelerine karakuş gibi üştüler. Yerli ve yabancı bir takım yağmacı haris, komşularının mallarını, ellerine geçirdikleri eşyayı, buldukları hayvanları aldılar!. Hele cimrilik ve kötülükleriyle âleme meşhur olan Kırcaali dağlıları, yanmış mıhları, kuyu ve kıyıda buldukları basit eşyaları hırdavâtı bile yük yük, ganimet malı diye, etraftaki kazalara taşıyıp sattılar.

Yağmayı önlemek ve muhafaza için memur olanlar bile dağlılara, kıptilere rahmet okuttular. Hak ve hukuku unuttular, habâseti yüklendiler; yağmacılığı âdet edindiler.

Büyükler arasında garaz ve nefsânjyet ise artıyordu. «Kardeşlerin birbirine düşmanlığı, mahvolma alâmetidir» hikmetinin anlaşılamamasına teessüf olunur. Halbuki millî ahlâkı bozulan milletlerin mahv ü inkırâzını tarih bize haber veriyor.

Milli ahlâkımızın ıslâhı, istikbâlimizin selâmet ve saadetinin temini, Cenâbı Hakk'ın lütfundan niyaz olunur.

L Â H İ K A

Mesnevî:

İnsanlar birbirlerinin uzuvları gibidirler. Onlar tek cevherden yaratılmışlardır. Hâdisat uzuvlardan birine bir dert getirirse, ötekilerin de karar ve sükûnu kalmaz.

Eğer sen diğerlerinin gamına ortak olmazsan sana insan demek lâyık olmaz!

İşbu tarihçenin kaleme alındığı sırada Şıpka Balkanı'nda, Rus ile muharebe devam etmekte idi. O günlerde Zağra ve Kızanlık ahalisinden Dersaadet'e hicret edenlerin vatanlarına avdet edememeleri hususunun bazıları tarafından ayıplanıp kötü görüldüğü işitildi. Hattâ o zaman bu mesele hakkında kumandanlardan Macar Mehmed Ali Paşa (*) ile aramızda bir

---

(*) Kendisine tarihçenin metnine derc eylediğim mâzeretleri söylediğimde:

«— Karapınar'a gidin, meşelikte kulübe kurup oturunuz. Burada açlıktan, soğuktan ölürsünüz.»

Demişti.

Daha sonra ikinci hâdisede, muhâcirlerin dehşetli surette Dersaadet'e döküldükleri sırada Babıâli caddesinde paytonla geçerken beni gördü ve başını dışarı çıkarıp baktı. Beni tanımak istediğini ve belki özür beyan eyleyeceğini anladım. Lâkin müşirlik sıfatı mâni oldu! Biraz sonra da Arnavutluk'ta telef edildi!

(Muharririn notu)

konuşma da cereyan etti. Burada, bu meseleye dair de bir kaç söz beyan ederek hatm-i kelâm eylemeyi münâsip gördüm.

Şöyle ki:

Yukarıda anlatılan vak'alar gözönüne alınırsa, öyle dehşet içinden çıkan ve cellât önünden kaçan insan, kulağı dibinde mütemâdiyen top patlarken o evlerde o köylerde nasıl durabilirdi? Hâlâ o müthiş hâdiseler her gece rüyalarına girip rahat uyuyamıyorlar.

Birçok kimseler teminata aldanarak vatanlarına dönünce ikinci bir felâkete uğradılar. Evvelki tehlikeden yakasını kurtaranlar, bu ikinci müthiş vak'ada ezilip gitti... Evet vatanın o siyah taşlarını gurbetin parlak elmas ve pırlantalarına değişmeyiz. Ama emniyet bekleriz, huzur ve âsâyiş bekleriz.

Eller eline bakmaktan ar ederiz. Ama ne çâre ki, kör olasılar bizi ve vatanı bu hâle koydular. Yâhu, vatan tehlikededir. Bu vaziyette yerlerimize dönmek, göz göre kendimizi tehlikeye atmaktır.

Burada kazanç ve ticarete elimiz bağlı, ölmeyecek kadar ekmek ve tuz tedârikinde aczimiz besbellidir. Ama emniyet olunca âgûş-u vatana can atarız. Gerçi evlerimiz yandı, mülkümüz, memleketimiz mahv ü harap olduysa da yerlerimize kulübe kurup oturmaktan ve her suretle geçinmekten çekinmeyiz. Ancak hangi cesaret, hangi yürekle o tehlikenin içinde oturulur?

Bu incelikler dolayısıyla insaflıca düşünen iktidar sâhipleri, zillet ve hakaret toprağı üzerinde çırıl çıp-

lak yatan ve açlıktan kan yutan zavallı muhâcirlerin sırçadan nâzik olan kırık kalplerini melânet taşıyla kırmaz ve haklarında öyle ta'n ü teşnî'i revâ göremez!

Ama çeşit çeşit sefâhata dalmış olan, nefsânî hazlarını bir dakika feda edemeyen, ikbâlini halkın idbârında arayan hamiyetsizler, utanmadan ve Hakk'tan korkmadan her şeyi söyleyebilirler.

«Hayırlı ol, hayırsız ol, insafı elden bırakma» meseli, unutulmamalı, hiç olmazsa gönül yıkılmamalıdır.

Şurası da hatırdan uzak tutulmamalıdır ki, insanlar ahlâk ve terbiyede bir değildir. Beş parmak bir midir? Kalbi temizleyerek nefsânî garazlardan uzak olmak mümkün ise de, «İnsan hatâ ve nisyândan meydana gelmiştir» hikmetince âdemoğlu için hatâdan kurtulmak kabil değildir.

Buna binaen, bu abd-i âciz ü nâcî, yani Hüseyin Râci —Allah ona lûtfuyla davransın— düşman istilâsı ve sayısız musibetler arasında pek çok tehlikeler geçirip canımızı halâs edebilmiş ve nihayet elde sıfır ile vatandan uzak ve hicret yorgunluğu ile zihni dağılmış olarak bulunduğum bir sırada tarihçem tahrir ve imlâ kılınmıştır.

Zaten mevcut olan aczimiz de buna eklenince vukuâtın tertip ve tahririnde zuhuru tabiî tutukluk ve hatâların, gerçi daha sonra haylisi tashih ve ıslâh olunmuşsa da, kalem ve ilim erbâbından affını rica ederim.

Ey halleri ve hareketleri değiştiren Rabbimiz! Hâlimizi en güzel hâle çevir... Ey fazl ü ihsan sâhibi! Son nefesizi en güzel söz ile bitirmeyi bizlere nasip kıl...

Bu eserin yazılması, işbu fakir ve noksanlarını mu'terif, Eski Zağra şehrinde Müftü ve Rüşdiye mektebi muallimi Esseyid Hacı Hasan oğlu Hüseyin Râci tarafından, bin üçyüz ondört yılı Receb ayında tamamlandı.

Eserimi, aziz ve kıymetli ve gözümün nûru ve kalbimin semeresi oğlum Necmeddin Ahmed'e hediye ettim. Allah onu dünya ve âhirette övülmüş kılsın ve fazl ü yakîn derecesi ile rızıklandırsın; âmin, yâ Mu'în.

İKİNCİ KİTAP

HERCÜMERC-İ KIT'A-İ RUMELİ

Beyâna hâcet olmadığı üzere, mâmur Rumeli kıt'ası Devlet-i Seniyye-i Osmâniye'nin can damarı, saadet kaynağı ve âdeta büyüklüğünün kileridir. O sebeple, bu nâdir rastlanan güzellikteki memleketin değeri, feth olunduğu zamandan beri Saltanat-ı Seniyye'ce takdir edilerek, düşman tasallutundan ve harp ateşinden uzak tutulmaya aşırı dikkat ve itinâ oluna gelmiştir. Bu kere dahi aynı hususa ehemmiyet verilmişse de siyâsette vuku bulan inkılâplar bu âna dek emsâli görülmedik feci vakaların meydana gelmesine sebep olmuştur.

Kırım muharebesinde Osmanlı askerinin Tuna boyunca, Közova'da ve bilhassa Silistre'de kazandığı şöhret ve şan bütün âlemin dillerinde destan idi. Ne yazık ki ordumuzun o şan ve satveti bu muharebede zâyi ve lekedâr oldu.

Rusya'nın bu defa beklenenin fevkinde olan hazırlığına karşılık tedbirsiz harekâtımızla ve emr-i kumandaya her bilir bilmezin, bilhassa Yıldız'ın müdahalesiyle, taarruz eden kuvvetli düşmana, birlikte ve ciddî bir müdafaada bulunamadık Bu yüzden Tuna'dan İstanbul kapısına kadar olan mâmur beldelerimiz alt üst oldu, tahrip edildi. Bir milyondan fazla müslüman

ahali katil veya esir edildi, üryan ve giryan hicret felâketine uğradı. Bu hal bütün İslâm âlemini sarsıntıya uğrattı.

Rusya'nın Ziştovi'den tecâvüzünden sonra tutulan plân gereğince Osman Paşa Plevne'ye celp olunmuş, Osmanpazarı'nda dahi kâfi bir kuvvet yığılarak, Rusların Balkanlar'a sokulmaması için soldan ve sağdan çevirme manevrasına teşebbüs olunmuş iken Dersaadet bu manevrayı icra ettirmedi. Başkumandanlık kalkmasıyla beraber, Seraskerlik gibi mühim bir makam da kaymakamlıkla idare olundu (1)

Zağra'nın istirdadından ve Plevne muzafferiyetinden sonra askerî harekâtta görülen yavaşlık ve isteksizlik ve Şıpka'da Süleyman Paşa düşmanla geceli gündüzlü dövüştüğü bir zamanda Tuna ve Plevne fırkalarındaki hareketsizlik sebebiyle düşman vakit kazandı ve kuvvet alarak, ayrı ayrı hareket eden birliklerimizi birer birer mahv eyledi.

Ne Şıpka'da bir iş görüldü ne Plevne zaferlerinden bir semere hâsıl oldu. Eğer o sırada Osman Paşa Servi'ye, Mehmed Ali Paşa Tırnova'ya doğru ilerleselerdi, şu kumanda birliği ile bir iş görülebilecekti. Süleyman Paşa'nın bu husustaki feryâdnâme telgrafları hiçbir taraftan dinlenmedi.

---

(1) Giriş bölümünde de arz olunduğu üzere, eserin yazarı Hüseyin Râci Efendi merhumun Abdülkerim Nâdir ve Süleyman Paşalara fazlaca muhabbeti vardır. Bu paşaların müdafaası uğrunda, vak'aların tarafgirce ve yanlış tefsir edildiği olmaktadır. Okuyucularımıza kitabın bir hatıra olduğunu, askerî hareketler ve tarihi vak'alar için me'haz olamayacağını tekrar hatırlatmak isterim. (H.)

Plevne gibi Balkan hattından yirmi saat uzak olan açık bir mevkide en seçkin askerlerimizin mahpus kalması, harp fenni kaidelerine katiyen uygun değildi. Fakat elde edilen birkaç muzafferiyetin neşesi, bu lüzumsuzluğu nazar-ı dikkatten uzak tutulmuş ve nihâyet kırk binden fazla mühim bir fırkanın, harp kuvvetinden ayrılarak esârete düşmesine sebep olmuştur.

Çünkü diplomasi desiseleriyle, Dersaadet'te iki fikir hâsıl olmuş idi. Biri, Plevne'nin teslimi ile harbe son vermek; diğeri, Plevne'nin müdafaası ve Balkan hattının muhafazasıyla düşmanı o kış Bulgaristan'da oyalamak tasavvurları idi. Mevhum mukaddimelerden mürettep olan şu iki kıyas-ı fâsid devlet ve millete pek acı semere ve neticeler verdi.

Rusya, Eylül ortalarına doğru bir o kadar daha kuvvet getirip yığdı. İmparator bizzat Plevne'ye gelerek Osman Paşa ve maiyetini esir almaya uğraşıyor, Şıpka'da ve Hezargrad taraflarında sahte hücumlarla oradaki askerlerimizi meşgul ediyordu. Bu kötü zamanımızda, saltanat merkezinde neşr olunan gazeteler ise, her gün boş yere ilâveler çıkarmakta, sokaklarda ve mahalle aralarında müvezzilerin velvele ve yaygaraları ile dünyadan habersiz nice gâfil ve âtılları aldatmakta idiler. Bu hâlimiz yâra üzüntü veriyor, ağyârı istihzâ ile tebessüm ettiriyordu.

Hâlin gidişinden âkıbetin dehşeti hissedilince Balkan'ın güneyindeki yerli ve kuzeyden gelen muhâcir ahâli hicrete kalkıştılar. Bütün yaz ecel teri dökerek elde ettikleri zahirelerinin orduların idaresinden

fazlasını satmak ve hiç olmazsa İstanbul'a nakl etmek için teşebbüse giriştiler. Fakat kendileri hicretten ve mevcut zahireleri alım satımdan men olundu, dışarı zahire ihraç etmek de şiddetle yasak edildi.

Ahalinin şikâyet ve feryadları fayda vermedi ve bunca zahire, daha sonra düşmanın eline geçti. Ahali de beş parasız hicrete mecbur oldu:

Plevne muhasarası uzayıp düşmanın hücumları şiddetlenince Hey'et-i Devlet'i hayret ve şaşkınlık kapladı. Dublin'de Ahmed Hıfzı Paşa, Tiliş'te Hakkı Paşa müfrezeleri esir düşmüş, Radomirce'de Şevket Paşa bozulmuş ve yirmi iki Teşrinievvel 1293 de Plevne tamamen muhasara altına girmişti.

Bunun üzerine, Osman Paşa'nın dayanması taraftarı olanlar gaflet uykusundan uyanarak Paşa'nın, Orhaniye'ye çekilmesine ve ric'at hattının Şevket Paşa tarafından korunmasına karar verdiler. Bu husus Dersaadet'çe karar altına alınarak keyfiyetin Osman Paşa'ya tebliğ edilmesi vazifesi de Şevket Paşa'ya telgrafla emr olundu.

Çünkü Şevket Paşa, Radomirce hezimetini, Orhaniye'ye dönüşünde, tam bir zafer kazanmış gibi Dersaadet'e arzederek, Dersaadet'i ve Başkumandan Süleyman Paşa'yı aldatmak istemişti. Fakat gördüğü hezimetin tesirine mağlûp olarak kendisini yılgınlık kaplamıştı. Bu yüzden, emri bildiren telgraf kendisine geldiğinde, Teşrinievvellin yirmi üçüncü günü:

«Osman Paşa'nın Plevne'den çekilmesi, hal ve mevkie nazaran pek güç ve müşkil olacaktır. Bu sıra-

da Balkan ordusu Toryan geçitinden Lofça'ya doğru sahte bir tehdit manevrası icrâ eder ve Tuna Şark ordusu tarafından şiddetli taarruz ve hücum olunursa bu müşkilât hafifler...»

Diye Serasker Kaymakamı Mustafa Paşa'ya bir taraftan telgraf çekerken ayrı bir telgrafnâme ile de keyifsizliğinden bahisle, Dersaadet'e dönmek için izin istemiş, tehlikeli gördüğü bu işte bulunmamak için temârüz eylemiştir.

Osman Paşa'ya varması gereken ric'at emri için, o sırada Orhaniye'de bulunan Yeni Zağra Kaymakamı Mehmed Efendi yirmi Teşrinievvel'de yola çıkarıldığı gibi yerli Pomaklardan ve Çerkeslerden birkaç kişi dahi gönderilmişlerse de hiç ilerleyemeyerek çaresiz ve ümitsiz hepsi dönmüşlerdir...

İstanbul erkânı ise emrin Osman Paşa'ya varacağı ihtimaline pek kuvvetle kapıldıklarından, Paşa'nın ric'at hareketini kolaylaştırmak için Orhaniye'den ilerleyecek olan askere yardım olunmasını istediler. Bunun için de Plevne ve Lofça Pomaklarından bir fedâkâr fırkası kurulup sevk olunmasını, Cevdet Paşa'nın fikrine kapılarak tasvip ettiler. Edirne vilâyetine hicret etmiş ne kadar Pomak varsa toplanarak Plevne'ye sevk olunması için Teşrinievvelin yirmi beşinde Edirne Valisi Ahmed Vefik Paşa'ya telgrafnâme-i sâmî yazıldı. Vali Paşa da mutasarrıflara ilân ederek emri tenfîze çalışmıştır.

Heyhat! Dersaadet'te de, Bâb-ı Seraskerî'de, üyeleri Rumeli muhacir ileri gelenlerinden olmak üzere Cevdet Paşa'nın riyâseti altında bir komisyon kuruldu, fedâî yazılmasına başlandı!...

İlâhi! Ne musibet, ne şaşkınlık, Liyâkatsiz câhil doktorlar, kötü tedavi ile hastayı ölüm döşeğine düşürdükten sonra kocakarı ilâçlarıyla ölüyü kaldırmaya çalışıyorlar... Bu hekimler ahaliyi kandırarak, ölüme sevk etmeye çalışıyorlar! Gözü yılmış halk ise hakikati söylemeyip halleri ile: Ben işimle gücümle meşgulüm, cevabını veriyorlar.

O aralık:

«— Düşman Balkanlar üzerine yürüyecek ve filân filân geçitlerden geçecek!»

Diye Avrupa'dan aks eden çeşitli haberlerin sarsıntısının verdiği telâş üzerine Edirne vilâyeti ahalisinin dahi silâhını kapıp Balkanlar'a koşması için bir takım ilânlar dağıtıldı. Halbuki üç kişinin bir yere toplanmasına muvaffak olunamadı. Bir hafta devam ettikten sonra Cevdet Paşa komisyonu meyûs olarak dağıldı.

İşin gittikçe sarpa sardığı ve yedi sekiz gün uğraşıldığı halde Plevne'ye haber bile göndermeye iktidar bulunamadığı anlaşılınca ve Rusların Balkanlar'ı geçmeye hazırlandığına dair gelen müthiş haberler birbirini takip edince, istikbâlde vukûu muhakkak olan felâketlerin mesuliyetini yüklemek ve şimdiye kadar tutulan çıkmaz yolun kötü neticelerini halk nazarında başka bir kalıba sokarak şahıslarını kurtarmak istediler.

Teşrinievvel'in yirmi dokuzunda Umum Kumandan Süleyman Paşa'ya:

«Plevne ordusunun düşman muhasarasından kurtarılmasına tesirli bir yardımda bulunmak ve düşmanı Balkan'dan geçirmemek ve geçmesi hâlinde ilerlet-

memek hususlarına dair olan askerî tedbir ve harekâtı, zamanıyla tatbik etmek ve kumandaca birlik hâsıl olmak için askerî harekât ve tertibat hakkında bundan böyle İstanbul'a müracaat eylememelerinin Osman ve Rauf Paşalara tebliğine ve bir de, askerî tertibat olarak taarruz veya müdafaa hareketinde sizin her bakımdan muhtar ve me'zun bulunduğunuzun ve Plevne ve Balkan ordularının hâlen ve istikbâlen hareketlerini tayin ve tâdilin münhasıran sizin mes'uliyet-i umûmiyeniz altında cereyan edeceğinin dahi size tebliğine, Meclis-i Askerî kararıyla irâde-i seniyye şeref-müteallik buyurulmuştur. Ve Osman ve Rauf Paşalara da keyfiyet tebliğ kılınmıştır. Artık iktiza eden faydalı askerî tertibât ve harekâtın ifâsına müsâraat ediniz...»

Diye Seraserlik makamından bir telgrafnâme gelmiştir!

Bu kararı ve istiklâli verenler artık müdâhale edilecek vakit kalmadığını hissetmişlerdi. Hakikaten iş işten geçmiş, Rus istim doldurmuş, lengerini almış düdüğünü de çalmış, tecâvüzî harekete başlamış idi!..

Yıldız, bu isabetli kararı harbin ilânı sırasında vererek sebat etmeli ve Serdar-ı Ekrem'in kumandasına, lütfen ve devlet ü millete merhameten, tâbi olmalı idi.

Eskiden Devlet-i Aliyye-i Osmâniye, böyle tehlike ve muhâtara zamanlarında askerin şevk ve gayretini arttırmak ve takviye için Sancak-ı Şerif çıkarır, bizzat padişahlar orduda bulunur, kumanda birliğine son derece itina olunur idi.

Başkumandanın icrââtına müdâhale ve teşebbüsle rini etrafa duyurmak kadar zararlı bir şey tasavvur olunamaz. Grandük'ün Ayastafanos'da, yüksek kumandanlarımızdan bir zâta:

«— Devlet-i Aliyye vekilleri, muzafferiyetimize bizimkilerden ziyade yardım ettiler...»

Dediği doğru ise, pek mânidardır.

Süleyman Paşa, Eylül yirmi birden itibaren gerçi Umum Başkumandan ilân olunmuş ve öyle tanınmakta bulunmuş ise de, Plevne'ye, Orhaniye'ye, Balkan'a doğ rudan doğruya Dersaadet emir veriyor ve ekserisinden Başkumandan haber bile alamıyordu. Aradan kırk gün geçtikten sonra bu hatalarını tashihe kalkıştıklarını, yukarıdaki telgraf anlatıyorsa da, ne yazık ki henüz mürekkebi kurumaksızın nâdim olarak, şu verdikleri hükümsüz istiklâli dahi iki gün sonra aldılar!

Süleyman Paşa'dan nakl olunur ki:

«— Bu emirnâmeyi aldığım gün, kat'i olarak istifa edip işin içinden çekilmeyi kurdum. Ancak Plevne'nin kurtarılması için hatırıma gelen fedâkârca bir tedbir bana ümit verdiğinden, hamiyetime mağlûp olarak bu kararımdan döndüm. Cevâben yazdığım telgrafnâmede:

«Ahval karışık ve zaman dar olduğundan, tahmil ettiğiniz bu mesuliyeti yüklenmeye kudretim kifâyetsizdir.»

«Diyerek, mesuliyet kısmını red ile, elden geldiği kadar çalışacağımı arz ettim.»

O sırada Ruslar Berkofça'ya gelmiş bulunduklarından, «Düşman Sofya ovasına iniyor!» diye İstanbul'un gösterdiği telâş üzerine Paşa, Mirliva Yahya Paşa'yı beş

taburla Şehir köyünden kaldırarak Berkofça'nın kurtarılmasına sevk etmişti.

Orhaniye, Sofya ve mülhakatı mevkilerinde ne miktar asker olduğunu, nerelerin elde bulunduğunu ise üç gün geceli gündüzlü uğraştığı halde, telgraf yollarının ve muhâbere memurlarının münâsebetsizliği yüzünden haber alamayıp, İstanbul'a şikâyete mecbur olmuştur.

Evvelce temârüz edip izin talep eden Şevket Paşa, Teşrinievvel'in otuz birinci gecesi aldığı müsâde üzerine Edirne'ye müteveccihen hareket etmiş. Yerine Şıpka'dan Ferik Şâhin Paşa tayin edilmiştir. Orhâniye kumandanlığına ve Plevne'nin kurtarılması vazifesine de daha önce Yenipazar cihetine gönderdikleri Mehmed Ali Paşa nasb olunmuş imiş!?

Bu icraat ve tayinlerden habersiz olan ve Plevne'nin kurtarılmasını deruhte eden Süleyman Paşa ise kendi seçtiği kumandan ve zâbitlerden ve taburlardan olmak üzere, Tuna Şark ordusundan onbeş, Balkan ordusundan onbeş ve Orhaniye'den on tabur alarak, hepsi seçme kırk taburla, bizzat Orhaniye'den ileri giderek Osman Paşa'nın kurtuluş yolunu açmayı üzerine almıştı. Onyedi taburla Yenipazar'dan gelmekte olan Mehmed Ali Paşa'nın da Berkofça'da toplanıp aynı zamanda İvrace'ye doğru hareket ederek düşmanı meşgul etmesini uygun görerek yazmıştı. Ayrıca Tuna'dan gidecek onbeş taburun ise Varna'dan vapurlar ve İstanbul'dan şimendüferle dört beş güne kadar Tatarpazarcığı'na ve oradan da dört beş gün zarfında Orhaniye'ye varacağını; Şıpka'dan ayrılacak onbeş tabu-

run da yine o müddet içinde Orhaniyeye yetişeceğini arz etmiş idi.

Fakat Süleyman Paşa'nın bu fedâkârca tedbirleri lüzumu kadar tahmin ve takdir olunamayıp, Plevne'nin kurtarılması gibi mühim işe Mehmed Ali Paşa memur edildi. Süleyman Paşa da Elena'ya taarruza tayin kılındı...

Bunun üzerine Süleyman Paşa:

«Plevne'yi kurtarmaya memur edilecek askerin gâyet seçkin ve fedâkâr olması lüzumunu ve Orhaniye'de toplanan ve toplanacak olan müstahfazlarla bu işin becerilemeyeceğini ve hele Orhaniye'den hareket edilerek İbrace tarafından bir tehdit gösterilmezse yardım imkânı hasıl olamayacağını...»

Beyan ederek,

«Sizin manevranızla imdat olunamaz ise, bu reye katılmadığımdan, neticesinden de mes'ul bulunamayacağımı şimdiden arz ederim.»

Cevabını yazmış, fakat buna da kulak asan olmamıştır.

Süleyman Paşa'nın bu cevabı üzerine «Umum Kumandansınız her nereye lüzum görünürse gidiniz» denilmiş iken, derhal Tuna Şark ordusundan ayrılmaması ve Orhaniye'ye gitmemesi hakkında Yıldız'dan bir emir verilmiştir! Fesübhânallah!..

Teşrinisâni'nin on ikisinde Lofça'ya doğru ilerleyerek Osman Paşa'nın selâmet yolunu açmaya memur olan Mehmed Ali Paşa, Orhaniye ilerisini terk ile boğaza çekildi. Fakat gelmelerini beklediği Bosna ve Balkan taburları geldiğinde yine ileriye hareket eyleyemeyeceğini, maiyetindeki müstahfaz taburlarıyla iş görüle-

meyeceğini beyan eyledi. Ama o gün Etropol'ü düşman istilâ eylemiş idi!

Mehmed Ali Paşa'nın Orhaniye içerisine çekilmesi ve Etrapol'ün istilâsı üzerine, tehlikenin yaklaştığını anlayan Rauf Paşa, Yıldız'daki dostlarına müracaat ederek Balkan kumandanlığından yakayı sıyırmaya kalkışmıştı. Süleyman Paşa ise, Orhaniye'deki müstahfaz taburlarının hâlini ve Mehmed Ali Paşa'nın bir iş göremeyeceğini iyi bildiğinden Teşrinisâni'nin on dördüncü günü, istikbâlde vukûu muhtemel tehlikeleri bertaraf etmek ve Balkan ve Orhaniye kolordularına yardımcı kuvvet olarak bulunmak üzere, toplanmakta bulunan yeni kur'a Anadolu ve Arabistan efrâdından, Edirne'de kırk taburluk bir ihtiyat ordusu teşkil olunmasını teklif etmişti.

Galiba Süleyman Paşa'nın bu maruzâtı uygun görülmüş olmalı! Bu, ismi var cismi yok orduya, derhal Rauf Paşa tayin olunarak Şıpka'dan âzâd kılınmış, yerine de Ahmed Eyüb Paşa gönderilmiştir. Halbuki bu ordu Edirne'nin istilâsına kadar teşekkül edemedi!

Teşrinisâni'nin on yedisinde Sadâret makamından Süleyman Paşa'ya, Plevne'ye acele yardım edilmesine dair bir telgraf gelmiş Seraskerlik makamından dahi aynı mealde bir telgraf alınmıştır.

Paşa ise cevâbında:

«Onbeş gün önce ben her türlü fedâkârlığı deruhte ederek bu yardıma gidiyor idim. İrâde-i Seniyye ile reddettiniz! Tuna Şark ordusunca Ruscuk önünden hareket ve Elena'ya taarruz gibi hisseme bırakılan dolayıdan yardımları yapıyorum. Mehmed Ali Paşa'ya —Hareket et!— emirlerini üst üste veriyorum.»

Demiş.

Halbuki Mehmed Ali Paşa, o gün Orhaniye boğazını da erzak ve mühimmatı ile harpsiz terk edip Kumarlı'ya çekildi.

Süleyman Paşa bundan iki gün önce Ferik Âsaf Paşa'yı Kadıköyü'nden ve Kayserili Ahmed Paşa'yı Rusçuk'tan, düşmanın Meçka istihkâmları üzerine sevk ederek muharebe ile düşmanın nazar-ı dikkatini celp eylemişti. Sonra da Elena taarruzunda hazır bulunmak üzere Osmanpazarı'na hareket ederek oraya vardı.

On dokuz Teşrinisânî'de yine Süleyman Paşa'ya sadâret makamından:

«Düşmanın Balkanlar'ı geçerek Edirne'yi tehdit edememesi, şimdi devletçe en mühim bir meseledir. Hiç olmazsa iki ve nihayet birbuçuk ay olsun Balkan hattının muhafazası gâyet mühim ve gereklidir. Elinizdeki kuvvetinizle bu maksadımızı temin edeceğiniz ise şüphesizdir. Lâkin bunun devletçe bilinmesinin politikaca ehemmiyeti vardır. Bu hususta vereceğiniz malûmâtı pek mahrem tutacağız. Mütâlâanız ne ise çabuk ve gizli olarak bildiriniz.»

Diye telgrafnâme-i sâmî vürûd etmiştir.

Bu sualin sorulması ise:

«— Eğer iki ay kadar Balkan hattını tutarsanız devletimiz size yardım eder.»

Diye İngiltere Sefiri'nin aldatıcı vaadlerinden ileri gelmiş imiş!

Süleyman Paşa cevâben:

«Eğer bu hafta içinde, Kumarlı'ya çekilen Mehmed Ali Paşa ilerlemez yahut Kumarlı'nın muhafaza-

sında da rehâvet gösterirse, düşman Balkan'ı geçmiş biliniz. Eğer ben Kumarlı'da bulunsa idim, bunu bana yazmanız münâsebet alır idi. Mehmed Ali Paşa ileri hareket edeceği yerde geriye gidiyor. Ben Orhaniye'ye gidecek oldum, müsâde etmediniz. Mehmed Ali Paşa sebatsızlık ederse Balkan hattının iki haftadan fazla elde tutulması mümkün değildir. Ben şimdi Tuna Şark ordusundan aldığım bir fırka ile Elena'ya yürüyorum. Bu emri Mehmed Ali Paşa ve Ahmed Eyüb Paşalara veriniz. Bir adam hem umumi hem hususi kumandan olamaz. Şimdi ben hususi kumandanlık ile meşgulüm...»

Demiş ve Teşrinisânî'nin yirmi ikisinde Maryan ve Elena muzafferiyetlerini kazanmıştır.

Bu zaferler üzerine Ruslar Balkan cihetine kuvvet yığdıklarından, Süleyman Paşa, Tırnova üzerine yapılacak taarruzu kolaylaştırmak için düşmanın Meçka, Tersnik, Bele istihkâmları üzerine bir tehdit hareketi icra etmek istedi. Bunun için Teşrinisânî'nin yirmi beşinci günü Cuma'ya ve ertesi günü Ruscuk'a gelerek; Ruscuk, Kadıköyü ve Solanik fırkalarından meydana gelecek bir taarruz kuvvetinin tertibine başladı.

Bu taraftan dolayısı ile yardıma çalışıldığı halde, doğrudan Plevne'nin kurtarılmasına memur edilmiş olan Mehmed Ali Paşa ise bilâ-harp ric'at etmekten başka bir iş görmüyordu. Plevne'den ise hiç haber alınamıyor, akşama sabaha teslim-i silâha mecbur olacağı hissolunuyor idi.

İşte bu ızdırabın sevki ile Süleyman Paşa, ayın yirmi beşinci günü yolda, Serasker Kaymakamı Mustafa Paşa'ya:

«Mehmed Ali Paşa ordusu hâlâ hareket etmedi, ve etmek azminde dahi değildir. Orhaniye ve Plevne imdâdına seçkin kumandan ve zâbitlerle bizzat gitmeme itiraz buyurarak, reddettiniz. İşte Plevne çâresiz kaldı. Eğer Osman Paşa muhasara hattını yarmak fedâkârlığını göze alamazsa teslime mecbur olacaktır.

«O zaman ise, elde ne Kumarlı, ne Sofya kalacak ve tasavvur olunan tehlikelerin hepsi başa gelecektir. Bunun dünyevî ve uhrevî mesulü ve tek müsebbibi olduğunuzu arz ve ihtar eylerim...»

Diye bir telgraf yazmış.

Bunun üzerine ertesi yirmi altıncı günü Mehmet Ali Paşa azl edilip, maiyetindeki Ferik Şâkir Paşa yerine geçirilmiştir. Aynı gün Süleyman Paşa da Ruscuk'a gelerek, yukarıda anlatıldığı şekilde, taarruz fırkasını tertip eylemiştir.

Lâkin hava sisli gittiğinden bir iki gün hareket olunamadı. Paşa'nın istikbâlde vuku bulacak vahim hâdiseleri ihtar için yazdığı şiddetli telgrafnâmenin eseri olarak, Mehmed Ali Paşa'nın azlinden iki gün sonra Serasker Kaymakamı Mustafa Paşa da azl ile yerine Rauf Paşa Serasker tayin olundu ve mevhum Edirne ihtiyat ordusu kumandanlığına da Ömer Paşa getirildi. Sübhanallah! Bu tevcihâtın Plevne'nin düştüğü haber alındıktan sonra vuku bulmuş olduğu zannolunuyor ki:

Aynı gün Plevne teslim-i silâh etmekte imiş!.. Zâlike takdîr-il aziz-il alîm.

Bu faciadan haberi olmayan Süleyman Paşa ise Teşrinisânî'nin yirmi sekizinde bir keşif taarruzu icra ettirdi. Rusların Pirgos, Meçka istihkâmlarına hücum olunmak üzere, ayın otuzuncu günü sabahı taburları ve topları sevk eyledi. Biraz sonra ise Rauf Paşa'nın gece yarısı yazdığı yirmi dokuz Teşrinisâni tarihli telgrafnâmesini aldı. Bunda:

«Plevne için bazı uygunsuz haberler duyuldu. Osman Paşa'nın da yaralı olduğu rivayet ediliyorsa da, doğruluğuna hükm edilemeyeceğinden oraca tahkikat icra ederek bize de bildiriniz. Her şey mukadderat-ı İlâhiyedendir. Yeis ve fütur lâzım değil. Düşmana müdafaa hususunda gereken tedbirlerin ittihazını hamiyetinize havâle ettik...»

Denilmişti.

Süleyman Paşa bu haber üzerine askerî harekâtı tehir etmek istemişse de, asker ve toplar bir hayli ilerlediğinden ve fecî şâyia ise henüz şüpheli olduğundan ve kendisinden malûmat istendiğine göre aslı olmaması da mümkün bulunduğundan yine manevrasının icrasına devam eyledi.

Üç liva piyâde, bir alay süvari ve dört batarya top ile düşmanın Pirgos istihkâmları üzerine yürüyüp zabt eyledi ve Meçka istihkâmlarına taarruz etti. Onun dahi bir kısmını zabt eylediği ikindi sıralarında ve harp meydanında Said ve Rauf Paşaların imzaları ile «Osman Paşa'nın esaret haberi bildirilerek, altmış tabur ile Balkan'ın güneyine inmesini ve lüzumlu noktalarda o taburları ta'biye ederek, düşmanın Edirne ve İstanbul'a yürümesinin men'ini emr eden» bir telgrafnâme almıştır.

Süleyman Paşa bu ürkütücü haberden. refakatindeki Kayserili Müşir Ahmed Paşa ile Ferik Fazlı Pa-

şa'yı bile malûmat vermeyip, yalnız bir saat sonra askeri geri çekmelerini emr etmiştir.

Asker ric'at hareketine başlayınca ise düşman da takip ettiğinden, şiddetli muharebe edilerek gece vakti kendi mevkilerine varabildiler.

Ertesi gün Elena'nın tahliyesi ile oradaki taburların Tatarpazarcığı'na hareketlerini ve Hezargrad kolordusundan gelmiş taburların dahi Varna'ya inip denizden İstanbul'a ve oradan şimendüferle yine Tatarpazarcığı'na gitmelerini emr eyledi.

Tuna Şark Ordusundan Balkan'ın güneyine geçirilecek taburlar güya Kumarlı'daki askere destek kuvveti olacak ve Rusları Balkan hattından geçirmemek için iktiza eden noktalar ta'biye kılınacak idi. Sonradan Rauf Paşa'nın verdiği sarahat üzerine bu noktalar, İzlâdi'den Sofya'ya kadar olan mevkilerin geçitleri idi.

Halbuki Süleyman Paşa, Teşrinisânî yirmi birde ve daha Plevne'nin sukutundan yedi gün önce:

«Eğer Plevne düşer de Kumarlı ordusunun yerinde sebat edemiyeceği anlaşılırsa, Kumarlı, İzlâdi, Şıpka, Hayın Köyü Boğazı ve mülhakatı kuvvetlerini Edirne'ye çekmek, kendisi dahi Tuna Şark Ordusundan geçireceği bir kuvvetle, Balkan'la Edirne arasındaki Yanbolu ve İslimye cihetlerinde seyyar bulunmak re'yinde olduğunu.»

Yazmış imiş.

Fakat ilga olunan «Meclis-i Âlî-yi Askerî»nin yerine «Hey'et-i Müşâvere-i Harbiyye» adıyla Rauf Paşa refâkatine tayin kılınan Ferik Ali Nizâmî Paşa, Mösyö Necip Paşa misüllü alafranga kumandanlardan te-

şekkül eden heyet bu fikri takdir etmediler. Tuna doğusundan geçirilecek taburların Sofya cihetine gitmesini tensip ettiler.

Plevne'nin sukutu üzerine çıkan irâdenin yine onların re'yine uygun olarak zuhuru kumandan Süleyman Paşa'yı müteessir etmiş ve aşırı derecede incitmiştir.

Kazan'dan Şehir köyüne kadar uzanan Balkan müdafaa hattının herhangi noktasından gelebilecek olan Plevne'den boşanmış kalabalık düşman ordusu, bir kaç misli kuvvet ile fırkamızı vurup geçebilirdi. Düşman Balkan hattını geçtikten sonra muhafazasında bir tabur asker bulunan Edirne'ye, oradan da sellemehüsselâm İstanbul'a yürüdüğü zamanda, bizim Balkan'a dağılmış olan askerimizin uzaktan seyirci kalacağı apaçıktı.

Bu ters fikri iltizam edenlerin hareketleri —hata değilse— şüphesiz hiyânet eseri idi. Ancak İngilterelinin yalan vaadlerine aldanan devlet erkânının fikir ve arzularına uygun düştüğü için revaç buldu.

Plevne'nin sukutundan sonra kuvvetlerimiz Edirne'ye çekilse idi, muharebenin belki ilkbahara kadar uzatılması müyesser olurdu...

Velhasıl «Bunca İslâm diyarını ve Balkan hattını harp etmeden düşmana terk etti!» dedirtmemek ve hasımların şamatasına meydan vermemek için, bir taraftan bu faydasız ve icrası gayrı kaabil olan emri infâza gayret ederken, diğer taraftan da işin hakikatini göstermeye ve Kumarlı tarafındaki çürük müstahfaz

taburlarıyla dayanmanın muhal olduğunu, Sırp'lı harp ilân ettiği zaman ise işin daha zor olacağını anlatmaya çalışıyor.

Rusya Çarı henüz harp meydanında iken politika ile çare aranmasını hatırlatıyor, son müdafaa plânını Abdülhamid'e beyan etmek için ise İstanbul'a gelmeye izin istiyordu.

Süleyman Paşa Kânunuevvelin ikisinde bu izni istemiş ise de Rauf Paşa muhalefet etmiş, Sadrazam Edhem Paşa'ya ayın beşinde:

«İslimye'den başlayarak Kumarlı'ya kadar Şıpka, İzlâdi ve sâir noktaları gözden geçirmeniz ve kumandanlarına lâzım gelen talimatı vererek Kazan yoluyla hemen Sofya'ya gitmeniz münâsiptir. Efkâr-ı şahâne ile tekmil vükelânın re'yi dahi bu merkezdedir.»

Diye bir telgraf yazdırmış!

Bu telgraf, Kânunuevvel'in altısında Süleyman Paşa'ya Varna'da vâsıl olmuştu. Fakat Paşa, Kânunuevvel'in dördünde Mahmud Celâlettin Paşa imzası ile bir telgraf almış bulunuyordu. Bunda «Dersaadet'e gelmesine müsade-i seniyye çıktığı» bildiriliyordu. Paşa hemen vapura atlayarak ayın yedisinde İstanbul'a geldi.

Eğer Sadrazamın telgrafını dinleyip Kazan'dan Balkan boyunca lüzumlu mevkileri muâyeneye gitmiş olsaydı, Rusların Balkan hattına taarruza hazırlandığı bir sırada, Başkumandan olduğu halde telgrafsız yerlerde bulunarak, emrindeki kumandanların müracaatlarına cevap veremeyecek, her biri ayrı ayrı esarete düşecek, kendi de ancak Kânunuevvel'in sonuna kadar o kış kıyamette Kumarlı'ya ancak varabilecek-

ti. Bu müddet içinde ise pek çok elim vak'aların baş göstereceği pek tabii idi.

Süleyman Paşa Dersaadet'e vardığında Abdülhamid'in huzuruna çıkmış ve yukarıda zikri geçen müdafaa plânını beyan ederek Sofya cihetinde mukavemetin imkânsızlığını arz etmiş ise de, herhalde Sofya'ya gitmesi emr edilmiş.

«İngiltere'nin fiilî yardımını bekleyerek bir müddet daha Balkan hattının elde bulundurulması elzemdir.»

Denilmesi üzerine de «bunun imkânsızlığını» beyan etmiş, fakat fayda etmemiş ve hemen Kânunuevvel'in sekizinci günü Sofya'ya müteveccihen İstanbuldan çıkarılmıştır.

Şahsi garazlarının esiri bulunan Rauf ve Edhem Paşalar ile Abdülhamid, Rusya'nın açıktan açığa muzafferiyetine ve bunca mesuliyetlerin vukuuna yardım edip, yüz binlerce masum ve âcizi düşman süvarisinin ayakları altında perişan ve nefsâni arzularına kurban etmekten çekinmediler!.

Süleyman Paşa mecburen Sofya'ya gitmişse de âkibetin dehşetini düşünerek, tasarladığı plânını tatbikten de kendini alamadı. Kânunuevvel'in yirmi dokuzunda Edirne'ye varınca bütün kumandanlara ric'at emri vermekle beraber,

«Ahaliyi de beraber çekiniz ve şimdiden hazır olunuz.»

Diye umumi bir telgraf çekti.

Lâkin Süleyman Paşa, bu fikrine rağmen, ertesi onuncu günü Müşir Safvet Paşa memuriyet-i mahsusa ile arkasından gönderilmiş olduğundan, Edirne'yi terk

ederek onbeşinde Sofya'ya vardı. O gün Ruslar, Potuk ve Çoryan derelerinden geçerek Kumarlı ile Sofya'nın bağlantısını kesmişlerdir.

Tuna Şark Ordusundan, Balkan'ın beri tarafına nakle memur taburlardan yalnız Kazan geçidine on tabur tayin edilmiş. Bu taburlardan beşi Niş imdadına gitmek üzere Sofya ile İhtiman arasından ve üçü Sofya'ya gitmek üzere Kapucuk ile İhtiman arasında ve üçü Kapucuk'a gitmek üzere, Kapucuk ile Tatarpazarcığı arasında hareket halinde olup, altısı da Kumarlı'nın doğu ric'at hattı üzerinde Markova, Nonova ve Petric köylerinde ve üçü Pcrasadim Derbendinde ve biri Avretalan'da ve üçü Tatarpazarcığı'nda idi!.

Kânunuevvel'in ikinci günü Sırplar Akpalanka'daki iki tabur muhafızı püskürterek kasabayı istilâ ettikleri gibi, Süleyman Paşa'nın Sofya'ya vardığı gün dahi Şehir köyünü son derece sıkıştırmışlardı. Sofya'da ise ancak üç tabur müstahfaz bulunuyordu.

Rusların Sofya ovasına inmekte oldukları ve Sırplıların dahi Şehir köyünde sekiz taburu esir etmek teşebbüsünde bulundukları görülünce, Süleyman Paşa, bu kere dahi «Balkan hattının muhafazasının imkânsız olduğunu, Kazan'dan Kumarlı'ya ve Şehir köyüne kadar mevcut olan kuvvetin artık Edirne'ye çekilmesi lüzumunu» arz etmiştir. Kumarlı kolordusu zahiresini Orhaniye'de düşmana terk etmiş olduğundan Sofya'dan günlük yiyecek getirmeye mecbur bulunuyordu. Bu bağlantı da Ruslar tarafından kesilince iki günlükten fazla yiyeceği olmayan askerin, mevkiini terke mecbur kalacağı âşikâr idi. Yine Litkova, Turuk

ve Şehir köyündeki askerin dahi hemen Rus ve Sırplıların eline esir düşmesi yakın hâle gelmişti.

Süleyman Paşa, bu istirhâmına ve izin istemesine cevâben, Yıldız başkâtibi Said, Damad Celâlettin ve Rauf Paşalar imzalarıyla ve telgrafla şu emri almıştı:

«Kumarlı'dan Kazan'a kadar, Balkan hattının terki ile Edirne'ye çekilmeniz, en son günde olacak bir müdafaa çâresi olup, Balkan müdafaa hattını elden çıkarmamanın yolunu bularak memleketin muhafazasına ihtimam ediniz.»

Yazık ki, bîçâre Süleyman Paşa son günün o gün olduğunu anlatamadı...

Cenâbı Hak buyurur ki:

«Allah onların kalblerini ve kulaklarını mühürlemiştir, gözlerinde perde vardır ve büyük azab onlar içindir.» (Bakara sûresi, 7. âyet)

Ma'mâfih Şehir köyünde ve Litkova ve Turuk'daki taburların Sofya'ya çekilmesi ve Kumarlı kolordusunun dahi zahiresizlikten sebat edemediği takdirde Petroviçe'ye ric'at etmesi emrini verdi.

Dersaadet'in emri üzerine Sofya'nın uğrayacağı muhasarada bulunmamak için gece sabaha doğru Sofya'dan Edirne'ye müteveccihen hareket etti.

Sofya kumandanına dahi, Şehir köyü, Turuk, Litkova taburlarının Sofya'da toplanabilmesi mümkün olursa mukavemet veya ric'at için lâzım gelen talimâtı vermiş idi.

Süleyman Paşa Kânunuevvel'in on sekizinde Edirne'ye varmıştır. Şehir Köyü, Litkova ve Turuk taburları selâmetle Sofya'ya vâsıl olunca Sofya kumandanına da ric'at emri verecek, kısmen Samakov'a varma-

larından sonra Edirne'ye kademe kademe ricat ettirecek idi! En ziyâde korkulan Şıpka ciheti olduğundan düşman Şıpka üzerine büyük kuvvetle gelecek olursa, bu orduyu hemen Edirne'ye çekmek ve diğer birliklerden Edirne'ye gelemeyecek olanları Köstendil ve Cuma taraflarına ric'at ettirmek tasavvurunda bulunmuş idi.

Ancak Paşa'nın Edirne'de bulunup, bu ric'at plânını icra etmesini Dersaadet istemediğinden, Sofya'ya gitmek üzere Tatarpazarcığına gelmiş olan Safvet Paşa, aldığı şifâhi talimât ile olmalı ki «Süleyman Paşa bugün Edirne'ye gitti» diye derhal telgraf çekmiş. Rauf Paşa da, Paşa'nın Edirne'ye vardığı gün «Edirne'den kalkıp Tatarpazarcığı ilerisine gitmesi» hususunu telgrafla kendisine ihtar eylemiştir.

Süleyman Paşa da cevaben:

«Düşmanın, Balkan hattının hangi noktasından taarruz edeceği malûm değildir. Eğer Düşman Şıpka'dan veya Hayın köyü boğazından yahut Kazan'dan geçerse, Edirne'de bir tabur bile ihtiyat kuvveti tedârik edilmediğinden, karşısına çıkacak kimse bulunamaz. Maazallah böyle bir hal zuhurunda ben Edirne'de bulunur isem, Edirne telgraf hatlarının merkezi olduğundan derhal haber alarak, Balkan noktalarına dağılmış olan taburları Edirne'ye celbe ve toplamaya muvaffak olabilirim. Bilâkis Tatarpazarcığı ilerisinde ve telgrafsız bir yerde bulunur isem vaktiyle haberdar olup emirlerimi gönderemem. Bu ise Balkan hattı üzerinde dağınık bulunan taburların parça parça tehlikeye uğramalarını intâc eder. Şimdiki hâle nazaran Edirne'den

başka kumanda merkezi yoktur. Umum kumandanlığı üzerimden alınız, nereye emr olunursa giderim.»

Demiştir.

Kânunuevvel'in yirminci günü Rauf Paşa aynı emri tekrar teyid ettiği halde Süleyman Paşa yine red cevabı vermiştir.

Ertesi günü Kâtib-i Sâni Lebib Efendi, Abdülhamid tarafından tebligatta bulunmaya memuren Edirne'ye gelmiş ve:

«Birkaç güne kadar mütareke vuku bulacak. Şu müddet içinde Düşmanı Balkan'dan geçirmemeye çalışmaları ve Rauf Paşa'ya muhalefet etmemeleri...»

Yolunda emirleri Süleyman Paşa'ya tebliğ eylemiştir.

Halbuki Paşa'nın muhâlefeti görülen bir tehlikeye binâen, selâmet-i vatan için idi. Ama bunu kime anlatmalı?

Cehl ile ger garaz olursa behem
Eder intâc inâdı bî-şüphe
Za'f-ı re'y ile doğruyu görmez
Söyleme söz mu'ânid ü bülhe

Kânunuevvelin yirmi ikinci günü Süleyman Paşa kendi yâveri ile Abdülhamid'e bir husûsi arîza takdim ederek:

«Askeri Balkan müdafaa hattı üzerinde tutmanın tehlikeli olduğunu; İngiltere bugün ilân-ı harp etse bile üç aya kadar bize fiilî yardımda bulunamayacağını; Edirne'de tasarlanan ihtiyat ordusu henüz mevcut olmadığından, Rusların Balkan'daki dağınık askerimizi alargada bırakarak yakında İstanbul kapısına kadar

gideceklerini» ve bu hususlara dair kendi mütâlâalarını arz etti.

O güne kadar Kumarlı ordusu da mevkiini terk ederek Petroviç'e, oradan da Otluk köyüne çekilmişti. Şehir köyü, Turuk, Litkova'daki taburlar da selâmetle Sofya'ya gelmiş, fakat Rusların Sofya'yı sıkıştırmaları üzerine kumandan Osman Paşa, orada mukavemetin imkânsız olması sebebiyle, terk ve tahliyesi için izin istemişti. Süleyman Paşa da keyfiyeti Dersaadet'e bildirmekle «Sebat etsin!» emri verilmiş. Halbuki sebat etmesi, sonradan esârete düşmekten başka netice vermeyecek idi!.

Daha sonra tahliyesine müsaade olundu. Ertesi, tahliye olunduysa da Sofya ile Kapucuk arasını Ruslar kapadıklarından Samakov yoluyla ric'ate mecbur olmuşlardır. Bu birliklerin Samakov yoluyla ric'atlerini muhafaza etmesi için Tatarpazarcığı'ndan Miralay Rüstem Bey üç tabur piyâde ve bir batarya top ile Samakov'a gönderildi.

Kânunuevvel'in yirmi üçünde, akşamdan sonra, Abdülhamid bizzat makina başına gelerek «Edirne'den Pazarcık ilerisine gitmesini» Süleyman Paşa'ya emr etmiştir!.

Paşa ise cevaben:

«Eğer Pazarcık'tan ileri gidersem Şıpka ve civarı ahvalinden ve buralara vuku bulacak taarruzdan haber alamayarak, vazifem olan, ric'at hareketlerini tanzime muvaffak olamam! O kuvvetler sonra, ya esir yahut mahv olacaklar. Emr-i kumandayı her nevi ahvâle göre birisi tanzim etmelidir. Böyle olmaz da umum

kumandanlık üzerimde bırakılır ve en mühim yer olarak gördüğüm Şıpka ve iki cenahında bir vahâmet baş gösterirse bilâhere hem yine gazab-ı şahanenize uğrar hem de hakikati anlatmak mümkün olamayarak sebepsiz yere milletin de nefretine maruz kalırım. Umum Kumandanlık'ı başkasına tevcih buyurunuz. Bir liva askere dahi, irade buyurulduğu takdirde, gider kumanda ederim. Benim, kumanda hatlarının birleştiği yer olan Edirne'den ayrılmaklığımın devlet için pek büyük tehlikeler doğuracağı kanaatindeyim. En sonu namussuzluğu takınmaktan ise, şimdiden ve ağlaya ağlaya istifa ederim...» (1)

Demiştir.

Buna mukabil:

«Harp ahvali bazı tedbirler ile, faydalı bir neticeye bağlanacak ve mütakere olacaktır. Bu müddeti tehlikesiz geçirmek için sizin Tatarpazarcığı ilerisine gitmenize ve Umum Kumandanlığın tarafınızdan idaresine irade-i seniyye çıktı...»

Diye Rauf Paşa'dan bir telgraf gelmişti.

Hasılı kelâm bu hususta uzun uzadıya muhabere edildikten ve nihayet Abdülhamid tarafından bir de

---

(1) Süleyman Paşa'nın —haklı veya hasız— üstünün emrine böylesine karşı gelip direnmesi, askerlik disiplini bakımından doğru bulunabilir mi? Bilhassa «milletin de nefretine maruz kalmak»tan çekinmesi çok dikkate şayan. Bu darbeci general kendisini «Halk İhtilâl Orduları»nın başı sayıyor olmalıydı! (H.)

itâbnâme aldıktan sonra Süleyman Paşa, ister istemez Pazarcık'a müteveccihen Edirne'den hareket eylemiştir.

Kumandanlarımızın rekâbet ve garazlarının neticesi olarak yapılan bu yersiz tayinler dahi dakikası dakikasına matbuat ile ilân edilir ve vekillerin Meclis-i Hâs hattâ ehassında cereyan eden müzakerelere ve devlet sırlarına, Rusya sefarethanesi işlerine bakan Alman Sefiri o saat vâkıf olarak Rusya'ya da haber verilir idi!.

Süleyman Paşa, Edirne'den hareketi sırasında Yıldız'a çektiği telgrafta:

«Düşmanın cephe-i taarruzunda bulunan hatt-ı müdafaayı yani Şıpka'yı ve yemin ü yesârını, evvelâ hıfz-ı Hüdâ'ya ve sâniyen Şevketmeâb efendimizin himâye-i mahsusalarına terk ederim...»

Demiş.

Pazarcık'a vardığında, Mâbeyn Feriki İngiliz Said Paşa'dan:

«Pazarcık'a gidişiniz memnuniyet-i şâhâneyi mucip oldu ise de gaybûbetinizde evvelâ hıfz ü emânet-i Hudâ'ya ve sâniyen Veliyyini'met Efendimizin himayelerine terk olunması fıkrası cây-ı mütâlâa olduğundan buna yarın cevap verileceği bâ-irâde-i seniyye size tebliğ olunur!»

Diye bir telgraf almıştır. (*)

Süleyman Paşa, Kânunuevvel'in yirmi altısında, Otluk köyüne Kumarlı'dan çekilen Şakir Paşa emrindeki kolordunun yanına vardı. Halbuki o gün Şıpka'nın esarete düşeceği alâmetleri baş göstermiş ki, verilecek cevap zuhur etmemiştir!.

Abdülhamid'in, Süleyman Paşa'yı Otluk köyüne göndererek Umum Kumandanlık'ı Dersaadet'te oturan Serasker Rauf Paşa'ya vermesi, fırtına çıkacağı zaman, kaptanı sahilde ve gemiyi göremeyeceği bir dere ve orman içinde tutup, fırtınada bocalayacak olan geminin kumandasını da sahilde gezinen bir köylüye ısmarlamak kabîlinden değil midir?

(*) Abdülhamid'in kibir ve gururunun derecesini anlamalı ki, telgrafnâmedeki «evvelâ hıfz-ı H ü d â' y a terk» sözü gazabını tahrik etmiş ve buna cevap vereceğini telgrafla tebliğ ettirmiştir. Milyonlarca muhacirlerin ve vatan-ı azizimizin mahv ü perişanlığına sebep olan gaddar, ne hikmettir ki henüz asılmadı. (Hazırlayanın notu: Necmi Râci Bey'in birkaç bakımdan hatalı bulduğumuz bu notunu, metne sâdık kalmak endişesiyle çıkarmayarak aynen derc ettim... Ancak, Süleyman Paşa'nın yukarıdaki telgrafı dikkatle okunursa, ifâdesinde küstahça bir alay bulunduğu görülür. Sultan Abdülhamid'in verdiği cevapta «yarın cevap vereceği» bildirilen işte bu ifâdedir. Yoksa, Şıpka cephesinin kendinden önce Allah'a emânet olunması değil elbette... Necmi Râci merhum bunu ya anlamamış veya anlamazlıktan gelmiştir. Şüphesiz anlamazlıktan gelmiştir, çünkü o sırada tahtından indirilmiş olan Sultan'a her fırsatta sövmek gerekmekteydi. Ne yazık!... Hataları bulunsa da, tarihimizin en samimi ve çalışkan vatanseverlerinden biri olan Sultan Abdülhamid Han'ın aziz rûhundan, bütün bu kadir bilmez hafiflikler için özür dilemeliyiz...)

Süleyman Paşa'nın Edirne'den Pazarcık'a hareket eylediği gün —ki 24 Kânunuevvel, sene 1293 idi— kumandanlık makamının sahipsiz kaldığını gören Rusya Başkumandanı Grandük Nikola, Şıpka'yı çevirme hareketinin icrasını emr etti. Süleyman Paşa'nın telgrafhânesi olmayan Otluk köyünde bulunduğu gün Şıpka'nın etrafını sardılar.

Veysel Paşa, iki gün önce Süleyman Paşa'nın Pazarcık'tan telgrafla:

«Şıpka dağlarındaki asker ve topların büyük kısmını aşağı alınız ve ric'ata hazır olunuz.»

Diye kerâmetçe ihtârına ve İsve köylülerinin:

«— Ruslar, Dranova'dan İsve üzerine geliyorlar köyümüze asker veriniz.»

Diye ricalarına ehemmiyet vermediğinden ertesi günü seher vakti İsve'den inen ve Hamidli boğazından geçen düşman fırkalarının etrafını sardıklarını gördü.

Rauf Paşa'ya müracat edince, ondan:

«Mütakere kararlaşmıştır. Bulunduğunuz mevkii elden çıkarmamanızı rica ederim.»

Cevabını aldığından sebat etti.

Fakat ayın yirmi sekizinci günü çâresiz kalıp, teslim-i silâha mecbur ve Rauf Paşa'nın kötü tedbir ve emrine kurban olmuştur!

Veysel Paşa iki gün önce Rauf Paşa'ya müracaat ettiği sırada, Süleyman Paşa'ya da:

«Şıpka etrafında düşman göründü...»

Diye telgraf göndermişti. Süleyman Paşa bunu bir gün sonra Otluk köyünde bir zaptiye eliyle almış, âkıbetin dehşetini düşünerek ve üzülüp ağlayarak hemen

orada ve civardaki taburlara, Tatarpazarcığı'na ric'at emrini vermiştir.

Veysel Paşa'ya da, Edirne'ye ric'at emrini vermek üzere, on saat mesafede bulunan Pazarcık'a dolu dizgin hareket eylemiştir.

Pazarcık'a iki saat mesafede Karalar adlı köye vardığında, 26 Kânunuevvel tarihli ve vükelâ adına olarak Rauf Paşa'dan bir telgraf almış...»

Bunda:

«Ruslar Şıpka'nın etrafını sardı. Şark ordusunun orada, dayanması mı, yoksa ric'ati mi, doğru olur. Vükelâ arasında birlik olamadı. Bu bapta fikriniz acele olarak sorulur...»

Denilmişti.

Pazarcık'a on saat uzak telgrafsız bir mevkie inat ederek gönderdikleri ve düşman belledikleri Süleyman Paşa'dan en son aciz zamanında, Vükelâ sıfatını takınmış hâinlerin danışmaları ve düşmanın rey kararı beklemeyeceğini düşünmemeleri ne acaip tedbirsizlik ve ne büyük musîbettir!

Süleyman Paşa süratle yoluna devam ederek yatsıdan bir saat sonra Pazarcık telgrafhânesine vâsıl oldu.

Kendisinin isâbetli re'yi, ric'at olduğundan, Otluk köyü ve civarındaki kolorduya bu emri verdiği gibi Samakov'a dahi bir yâver yollayarak «hemen Pazarcık'a çekilmeleri» emrini gönderdi.

Rauf Paşa'ya ve Yıldız'a da:

«Hem Şıpka kolordusu, hem de Pazarcık civarındaki kuvvetler Edirneye çekilmelidir. Re'yim budur.»

Demiştir.

Şıpka'daki askerin, Eski Zağra ve Yeni Zağra istikametlerinden biriyle ric'at etmesi; Hayın köyü, Ferdic, Keçi Dere, Istrayka, Ahmedli ve Kazan'daki taburların da Tatarpazarcığı'nda toplanarak Filibe ile Edirne arasına girmeye çalışacak olan düşmana karşı yürümesi lüzumunu da Dersaadet'e bildirdi.

Gece üç dört saat kadar cevap bekledikten sonra, nihayet yine Rauf Paşa'dan:

«Rusya Devleti ile mütâkere oldu. Osmanlı askerleri bulundukları mevkileri terk etmesinler...»

Cevab-ı nâsavâbını alır!

Ah bu menhus telgraf ah!

Yüz binlerce mâsum ve bîgünâhın sebeb-i mahv ü helâki oldu!

Çünkü bir hafta evvel Süleyman Paşa'nın isabetli re'yi üzere Sofya'da Bergos'a kadar olan yerler ahalisinin askerle beraber çekilmeleri hususu umumî telgrafla emr olunmuştu. Müslüman ahali de araba ve hayvan tedârik ederek, iyice eşyalarını alıp muntazam bir şekilde yola çıkmışlardı. Bir hayli de menzil almışlar iken Rauf Paşanın bu telgrafı üzerine, zaptiyelerle yoldan çevrildiler.

Ahali de memnun ve müteşekkir geri döndü. Eşyalarını hânelerine indirip arabalarını köylere yolladılar.

Dokuz saat sonra:

«Ahaliyi şimdi hicret ettirin. Mala eşyaya bakacak gün değildir.»

Diyen ve yıldırım gibi birbirini takip eden dehşetli telgraflar alındı.

Gece yarısı kapı kapı gezilerek, ahali yataklarından kaldırıldı. Çoğunun giyinmeye ve kıymetli eşyalarını almaya elleri varmayıp, feryad ü figân ederek yollara, kar, buz, çamur ve bataklara dalarak kırlara düştüler!.

Şıpka ordusunun bozgun firari askerleri de Çırpan ve Zağra ahalisine yetişip:

«— Aman din kardaşlar! Acele ediniz! Düşman geliyor!»

Velvelesiyle bir kat daha zavallıları korkutup dehşete düşürdüler. Bîçâre âciz kadınlar, koltuğundan bohçalarını ve bohça zannıyla kucaklarından kundaktaki mâsumlarını karlar üzerine attılar!

Sekban şimendüfer köprüsünden geçilirken:

«— Kazaklar yetişti!»

Feryadı kopunca, bir iki yaşlarında ve karlar üzerine bırakılmış olan mâsumcukları «Moskof pençesine düşmesinler» diye, geriden gelenler Meriç'e atmışlar!.

İşte bu facialar, o kırılası ellerin yazdığı menhus telgrafnâme oynadı. Hasbünellahu ve ni'mel vekîl.

Süleyman Paşa «ric'at olunacak» düşüncesiyle evvelce verdiği emre binaen Otluk köyündeki askerin Pazarcık'a üç saat mesafeye kadar yaklaşmış ve Samakov'a dahi yâverini göndermiş idi.

«Mütareke oldu.» telgrafı üzerine tekrar yaver çıkarıp Şâkir Paşa fırkasını Otluk köyüne döndürdü ve Samakov'a dahi mevkilerini terk etmemeleri emrini yolladı!.

En ziyâde endişeye sebep olan Şıpka kolordusundan, telgraf hatlarını Ruslar kesmiş olduğundan haber

alınamıyordu. Meğerse onlar, o gün teslim-i silâh ediyorlarmış...

Rus kumandanı mütâreke filân dinlemeyip ilerlemekte ve muharebeye devam etmekte idi.

Süleyman Paşa'nın, Sadâret'e ve Rauf Paşa'ya geceli gündüzlü müracaatına ve muhabere etmesine karşı:

«Başkumandan Grandük Nikola'yı bulunuz. Mütârekeyi ona tebliğ ediniz.»

Cevabı veriliyordu!

Bü mütarekeyi tebliğ için Eski Zağra Zaptiye Yüzbaşısı, Kızanlık'ta bulunan Grandük'e memuren gönderildiğinde kurşun ve süngü ile cevabı verildi ve yoldan çevrildi.

Meğer bu «mütarake» meselesi de bizim Hey'et-i Vükelâ'nın gaflet ve hayallerinden ibaret imiş!...

Hakikatte, Rus'un Şıpka'yı kuşattığı zaman Abdülhamid, Rusya Çar'ına:

«Seyf-i satvetiniz Türkiye'yi lâyıkıyla terbiye eyledi. Şimdi mütârekeye müsaade-i haşmetmeâblarını rica eylerim!»

Gibilerden husûsî bir telgraf çekmiş. Çar ise üç gün sonra:

«Harp işleri Grandük Nikola'ya havale edilmiştir. Onunla muhabere ediniz...»

Cevabını vermiştir!

İşte Vükelâ-yı Devlet'in düşman hilesine kapılarak ve katiyyen dikkat ve ihtiyata riâyet etmeden, mütâreke talebiyle çekilen telgrafın cevabı alınmadan ve henüz mütârekeye karar verilmeden, mütâreke olmuş gibi hareket etmeleri felâkete sebeb oldu.

Rauf Paşa'nın «Mütâreke oldu, kimse mevkiini terk etmesin» diye düşünmeden verdiği emirler, Şıpka

kolordusunun harp âletleriyle ve pek çok mühimmat ile esir düşmesine, askerimizin tamamen bozulmasına Rusya'nın Ayastafanos'a kadar serbestçe yıkarak yakarak gelmesine ve bunca müslüman nüfusun telef olmasına pek güzel hizmet etti!...

Kânunuevvel'in yirmi dokuzunda Şıpka ordusunun teslim-i silâh eylediğini Süleyman Paşa'ya Çırpan Telgraf Müdürü haber verdi.

Bunun üzerine Paşa'nın:

«Şıpka'daki askerin teslim olduğunu Çırpan'dan haber verdiler. Samakov muharebeye devam ediyor. Edirne cihetine daha hareket etmeyip bekleyelim mi?»

Diye gece yarısı yazdığı telgrafa Rauf Paşa tarafından dört saat sonra hele cevap verilmiş ve:

«Manevranızı seri ve âcil olarak icraya izinlisiniz. Bütün askerî hareketler zât-ı müşîrânelerine münhasır olduğundan, artık izahat istemeye hâcet yoktur.»

Denilmiş.

Süleyman Paşa da:

«Büyük ye's ve ümitsizlik içinde icra olunacak bu hareket, çaresizlik icabındandır. Taburları toplayabildiği takdirde dövüşe dövüşe, Mevlâ selâmet ihsan ederse, Edirne'ye varılacağını ve son nefeste ihsan buyurulan ruhsatın hiç bir faydalı netice veremeyeceğini...»

Cevaben beyan eylemiş.

Derhal Otluk köyü, Kapucuk, Samakov kumandanlarına sür'atle Pazarcık'a; Kazan, İslimye; Keçidere; Feredic; Hayın Boğazı kumandanlarına da Yanbolu'da toplanıp Edirne'ye ric'at etmeleri emrini vermiştir.

Halbuki Samakov'daki taburlarla, Sofya'dan ric'at eden yirmi dört taburun kendilerine yâverle haber gidip de toplanarak Pazarcık'a gelebilmeleri en az üç dört gün isterdi. Tatarpazarcığı'nda hayli mühimmat ile Filibe'de binden fazla hasta asker bulunuyordu! Bunların en evvel nakli elzem ise de şimendüfer Tırnova istasyonundan yukarı düşman korkusundan gelemiyordu.

Mühimmat ve hastaların nakli için olsun üç katar gönderilmesi Rauf Paşa'dan talep olundu. Cevap olarak, katarları göndereceğini beyan ederek, hat üzerinde tren ve lokomatif bulunmasından doğacak mahzurları dahi ihtar etti. Ve cevaben:

«Bir ayak evvel Sekbanlı'ya ve Edirne'ye çekilinmesi irâde-i seniye gereğidir; Mehmed Ali Paşa dahi size yardım etmek üzere Edirne'ye gönderilmiştir. Onu bir kol kumandasına tayin ile birlikte iş görünüz...»

Meâlinde telgraf yazdı.

Meğerse Rauf Paşa'nın bu telgrafı Süleyman Paşa'yı kandırarak Edirne'ye celp etmek için imiş. Edirne'de askerin toplanması müyesser olursa, Paşa aleyhinde hazırladıkları siyasi hileler neticesi olarak, onu Başkumandanlıktan azil ve yerine Mehmed Ali Paşa geçirilecek imiş. Ayrıca muhafaza altında Dersaadet'e aldırılıp tevkif ettirilecek imiş! Bu hususta Mehmed Ali Paşa da gizli bir ferman taşıyormuş!

Kânunuevvel'in otuzuncu günü Otluk köyü, Çırnova, Kapucuk'taki taburlar Tatarpazarcığı'na geldiler. Çok şiddetli kışta dokuz saatlik mesafeyi yürümüşlerdi.

Ertesi otuz birinci günü Rauf Paşa:

«Düşman Filibe ile Sekbanlı arasına girmek istiyor; bir an evvel Edirne'ye çekiliniz!»

Diye birkaç telgraf gönderdi.

Süleyman Paşa en son cevabında:

«Zaten bütün imkân ve iktidârımızı bu irâde uğruna sarf ediyoruz. Ve son nefese kadar buna çalışılacaktır. Eğer harp bizi bu emelden mahrum ederse —zâlike takdîril azîzil alîm—»

Demiştir.

Kânunusâni'nin birinci günü müfrezeler Tatarpazarcığı'na toplandı. O gece yarısı Filibe'ye hareket edildi. Gurko ordusu da bunları yandan ve arkadan takip ediyordu. Ayın üçüncü günü Filibe'ye varıldı.

Ordu Filibe yanında Kadıköyü'ne ta'biye edildi. Ordunun mevcudu tabur olarak yüz onüç tabur idiyse de, mevcudu ancak yirmi beş bin neferdi. Çünkü Rumeli kıtasına mensup olan Redif ve Müstahfaz taburlarıyla Nizamiye askerleri, daha Tatarpazarcığı'na toplanılmazdan önce ailelerini koruma endişesiyle silâhlarıyla beraber savuşmuşlar, ve bu taburlarda yalnız zâbitler kalmışlardı.

Anadolu ve Arabistan halkından pek çoğu da Selânik, Edirne, Kırcali taraflarına ve sahillere kaçmışlar idi. Yalnız Selânik iskelesinde sekiz bin firari nefer toplandığı anlaşılmıştır.

Süleyman Paşa ordusunun Filibe'ye vardığı gün, General Skobelef'in Edirne'ye gitmekte olduğu, Sekbanlı'ya vardığı ve şimendüferi zabt ettiği haberi geldi. Şimendüfer telgraf memuru bu haberi verdikten sonra, artık o tel de kesilmiştir.

Ordunun Edirne'ye olan ric'at hattı kesildiğinden, çaresiz, Kırcaali Balkanı eteği ile ve Hasköy yoluyla Edirne'ye gidebilmeye çalışacak idi!

Ahali de beraberinde olan, az ve gayrı muntazam Osmanlı ordusu, General Gurko ordusuyla Şıpka'dan geçen Skobelef ve Troyan'dan inen diğer Rus fırkaları arasında kaldığından Balkan'a istinat etmekten başka kurtuluş çaresi yoktu. Aksi takdirde düşmanın büyük kuvvetleri arasında parça parça esarete düşmek muhakkak görünüyordu. Pazarcık'tan beri Selânik tarafına çekilmek reyinde bulunan Fuad, Receb ve Şâkir Paşalar gibi ordu erkânının dehşetlerini arttırmamak için Sekban istasyonunun Skobelef tarafından zabt olunduğu haberini, Süleyman Paşa gizlemiş idi.

Gündüz Kadıköyü'nde, Meriç kenarında geride Ruslarla yapılan top ve tüfek savaşı sırasında İngilizli Ferik Beykır Paşa iki liva asker ile Kumat köyüne ve Miralay Nazif Bey dahi bir liva askerle bu köy ile Markova arasına sevk olundu.

Zira Ruslar, Balkan tarafında dahi ilerlediklerinden o tarafı emniyete almak lâzımdı. Bundan sonra Ada köyü, Kara Tâhir, Başlık Değirmendere noktalarında bulunan Osman Paşa fırkasının dahi doğruca İstanimka'ya gitmeleri emri verildi.

Meriç kenarında Kadıköyü ve Ayranlı geçitlerindeki Recep Paşa kumandasına verilen Azmi ve Mustafa Remzi Paşa livaları düşmanla harp ediyorlardı.

Onlardan geriye Şâkir Paşa fırkası ta'biye edilmişti. Mehmed Zeki Paşa livası Kadıköyü'nde ve Şükrü Paşa livası bu köy ile Urminek arasında pirinç tarlalarında, İbrahim Paşa livası da Urminek köyünde

bulunuyorlardı. Fuad Paşa dahi iki liva askerle Değirmendere'ye gönderilmişti.

Osman Paşa çekildikten sonra Receb Paşa, ondan sonra Şâkir Paşa fırkaları Değirmendere'ye çekilecek, Şâkir Paşa'nın hareketinden üç saat sonra da Filibe'deki Müşir Safvet Paşa, Ferik Sâbit Paşa ve Ali Paşa birlikleriyle İstanimka'ya doğru çekilecekler ve Değirmendere'ye doğru giden fırkalar dahi dağ yoluyla kademe kademe İstanimka'ya gideceklerdi.

Süleyman Paşa'nın askeri İstanimka'ya toplamaktan maksadı, oranın tabiî ârızalarından istifade ederek elindeki kuvvet ile bir kere General Gurko ordusuyla çarpışmak imiş! Lâkin görülecek olan sebeplerden dolayı muvaffak olamamıştır... Şöyle ki:

Ordu daha Pazarcıkta iken Rauf Paşadan istenilen katarlar gelmediğinden, Filibe'de bulunan binden fazla hasta ve yaralı, mecburen Filibe'deki İngiltere Konsolosu'nun himayesine terk edilmiş, Süleyman Paşa da askerî harekâtın merkezinde bulunan Kumat köyü gerisindeki çiftliğe giderek, verdiği emir ve talimatların icrâsına müntazır olmuştu.

Talimat gereği akşamdan sonra hareket edecek olan Şâkir Paşa, üç saat sonra çekildiğinden, onun hareketinden üç saat sonra hareket edecek olan Filibe kuvveti gecikmiş. Şâkir Paşa, Değirmendere'ye ancak gece yarısı varabilmiş.

Gece yarısından iki saat sonra Filibe önlerinde tüfek sesleri işitilince oradaki askerin çekilmediği anlaşıldı. Süleyman Paşa yâverini tahkik için Filibe'ye gönderdi. Yâver dönerek:

«Bizim askerin bozulduğunu, Saffet ve Sâbit Paşaları bulamadığını ve Rusların tâkibine uğradığını.»

İfâde etmiş.

Meğerse Filibe o gece tahliye olunduğundan, bir bölük Rus süvarisi Meriç'i yüzerek geçip, Safvet Paşa'nın dağıttığı silâhlarla mücehhez bulunan Bulgarlar da onlara katılıp, Filibe istasyonunda gâfilâne silâh çatıp oturan askerlerimizi basmışlar!.

Bu baskıncı kuvvetin az bir şey olacağını düşünmeyen Safvet ve Ali Paşalar hemen top arabalarına binip İstanimka yolunu tutmuşlar. Bir kısım askerler de şuraya buraya savuşmuşlar! Ferik Sâbit Paşa kalan mevcudu toplayarak ertesi gün İstanimka'ya götürmüştür.

Şecâat Hudâ-dâddır insana kim
Bilinmez kıyâfetle merd-i dilîr
Akıl baştadır dendi, yaşta değil
Mukardır bunu cümle bürnâ ve pîr

Süleyman Paşa hakikat-i hâle vâkıf olamadığından, bu vak'a üzerine, düşmanın İstanimka yolunu tutarak ric'at hattını kesmesi ihtimâlini düşünerek, derhal İstanimka'ya gidip, evvelce oraya varmış olan Hüseyin Paşa livasını münasip yere ta'biye eder, diğer fırkaların gelmelerini bekler.

Kânunusâni'nin dördüncü günü Filibe'den Sâbit Paşa kuvvetleriyle Şâhin Paşa fırkasından Mehmed Zeki ve İbrahim Paşa livaları ve dokuz taburla Ferik Beykır Paşa ve Reşid ve Yahya Paşalar livalarıyla da Osman Paşa İstanimka'ya gelmişler idi.

Ferik Fuad Paşa düşman ile sahte bir muharebeye girişip Rodos Balkanlarına ve Selânik cihetine doğru çekilmek fikrinde olduğunu evvelce beyan eylemişti. Bu sebeple Değirmendere'de kalıp Filibe tarafına beyhûde toplar atarak düşmanı üzerine davet etmişti.

Beraberinde, Receb Paşa kumandasına verilen Mustafa ve Azmi Paşalar livaları, kendi kumandasındaki Beykır Paşa livası, Nazif Bey livasından Beykır Paşa ile çekilmekte gaflet edip kalan beş tabur ve Osman Paşa fırkasından Refik Bey alayı mevcut idi.

Ferik Şâkir Paşa dahi Pleştice'ye kadar Şükrü Paşa livasıyla gelip orada gecelemek istemişti. Fuad Paşa fırkasından ayrılan Necib Paşa livası ve Osman Paşa fırkasından Ali Paşa livası dahi onların durduğunu görünce Pleşticede onlarla gecelemeğe niyet etmişlerdir. Ferik Recep Paşa ise kendi idaresine tevdî edilen Azmi ve Remzi Paşalar livalarını Fuad Paşa'ya terk ile Şâkir Paşa'nın yanına gelip kalmışlar.

Bunlar o köyde gecelemeyi tasarladıkları halde etraflarına nöbetçi koymaktan gaflet etmişlerdi. Gece yatsıya doğru bir liva düşman askeri, ansızın üzerlerine hücum edince, zaten firar etmek için fırsat bekleyen müstahfazlar «Gâvur geldi!» yaygarasıyla dağılıp kaçmaya başlayınca evvelâ Şükrü Paşa, sonra Necib Paşa livaları dağılmış, Ali Paşa livası da biraz dayandıktan ve Ali Paşa'nın şehid düşmesinden sonra ötekileri takip etmişler ve hepsi İskeçe'ye doğru dağılıp kaçmışlardır.

Kânunusâni'nin dördüncü günü Değirmendere'den İstanimka'ya hareket eden Fuad Paşa, Pleştice'ye ge-

lip de Şâkir Paşa ile orada bulunan askerin hezimetini ve Rusların İstanimka yolunu kestiklerini görünce, o dahi toplarını terk ederek İskeçe'ye doğru Receb ve Şâkir Paşaları takip etmiştir. Bu paşalar Kânunusâni'nin beşinci günü Balkan'da Dobruluk köyünde birleştiler.

Bunların Kânunusâni dördünde İstanimka'ya gelmemelerine binaen ertesi günü Vodine köyünden öte Değirmendere yolunun kapanması üzerine Mehmed Zeki ve İbrahim Paşalar dokuz taburla gönderilmiş ise de söktürememişlerdi. Fuad, Receb ve Şâkir Paşalardan da bir haber çıkmadığından endişe ve merak edilmekteydi.

Ayın beşinde akşamdan sonra Fuad ve Şâkir Paşaların, dokuz saat mesafede bulunan Dobruluk köyünden birbirini takiben gönderdikleri tezkerelerle keyfiyet anlaşıldı.

Süleyman Paşa, İstanimka'da bulunan Müşir Saffet ve Ferik Sâbit, Osman ve Beykır Paşalara hemen durumu bildirerek:

«Bizim Edirne'ye gitmekliğimiz kesin irade-i seniyye gereğidir!»

Demiş, onlar da:

«Edirne'ye gitmenin imkânsız olduğunu» hepsi müttefiken ifâde etmişlerdir.

Çünkü Şıpka'dan geçip Sekbanlı'yı ve Toryan'dan inip Papaslı'yı tutan ve Edirne yolunu kesen düşman kollarından maadâ, yetmiş bin kişiyle de General Gurko, Süleyman Paşa ordusunu arkadan ve yandan takip etmekte idi.

Zaten yetersiz olan kuvvetin, Fuad ve Şâkir Paşaların gidişiyle bir kısmı daha parçalandığından ve Rus-

lar Filibe önünden İstanimkaya ve Kırcaali yolu bulunan Tahtalı'ya doğru asker sevkiyle ordunun arkadan etrafını sarmak manevrasına kalkıştıklarından, bir ayak evvel İstamnika'dan kalkarak Balkan'ı tutmaktan başka selâmet çaresi tasavvur olunamıyordu.

Mâdem ki iş bu raddeye geldi. Kurtulabilen askeri hemen sahile indirip, vapurla Kal'a-i Sultânî boğazına ve Dersaadet'e nakl ile bu mevkilerin muhafazası için elden gelen gayreti sarfetmek icap ediyordu. Buna binâen Süleyman Paşa, Ferik Sâbit Paşa'yı, dağ toplarıyla ve on taburla, İstanimka'nın arkasındaki dağ yolundan sevk eylediği gibi, büyük toplarla kalan taburları alarak o gece kendisi de Tahtalı Boğazına doğru hareket eyledi. Hareketinden önce Osman Paşa'ya Tahtalı ve Ketenli köylerini tutturdu.

Kânunusânî'nin altısında Tahtalı'nın arkasındaki tepeye Mehmed Zeki ve İbrahim Paşalar livalarıyla çıktılar. Ancak topları dağlara çıkarmak mümkün olmadığından Ferik Osman ve Beykır Paşaları, kızak yapıp çıkarmak, olmazsa gömmek ve muhâcirlerin arkasını almak için dağ eteğinde bıraktı.

Çünkü düşman otuz kadar piyade taburu ve dört beş alay süvari ile orduyu takip etmekte, orduda ise pek çok muhâcir bulunmakta idi. Düşman süvarileri de dağ eteğine yaklaşmıştı.

Asker ahaliye karışmış, nizamsız ve intizamsız bir hâle girmiş, artık ceza tehdidi de kâr etmez olmuştu!

Beykır ve Osman Paşalar, yolun sarp ve kötü oluşundan, topların bir kısmını çıkarabildiyseler de yine dağdan uçurup düşürmüşler ve birtakımını da hiç çıkaramayıp yalnız kama ve gaz halkası gibi mühim kı-

sımlarını alarak, tekerleklerini kırarak bırakmışlardır. Muhâcirlerin bir kısmı henüz ovada ve Ketenli köyünde iken Kazaklar yetişip, kadın ve çocuk demeyerek hepsini kılıçtan geçirdiler. Bu hâli artçılık eden Osman Paşa görmüş ise de yazık ki önlemeye muktedir olamadı.

Süleyman Paşa, Mehmed Zeki ve İbrahim Paşalar livalarıyla o gün Balkan'da Kuşalan köyüne giderek, o gece orada kaldılar.

Kânunusâni'nin yedinci günü bu perişan asker, peyderpey Gümülcine'ye gelmeye başladı. Fuad, Sâbit ve Şâkir Paşaların dahi maiyetleri ile İskeçe'ye indikleri telgrafla haber alındı.

Süleyman Paşa, bu askerin nakli için acele olarak yirmi otuz vapurla, külliyetli miktarda peksimet gönderilmesini İstanbul'a yazdı. Ayın dokuzuncu günü Sadrazam Hamdi Paşa'dan gelen cevâbî telgrafta:

«Hâriciye Nâzırı ile Nâmık Paşa'nın bu ayın üçünde görüşmek üzere Kızanlık'a gönderildikleri, Moskofların ayın sekizinde Edirneye girdikleri, oradan Gelibolu ve Dersaadete yürüyecekleri, buralara her ne miktar asker yetiştirilebilinirse devletin hayatî kuvvetine o nisbetle yardım olunacağından ve Karaağaç iskelesine vapurlar gönderileceğinden ilk sevk olunacak taburların Geliboluya çıkarılması...»

Beyan olunup bu hususta fikri soruluyordu.

Bunun üzerine Süleyman Paşa derhal Karaağaç iskelesine indi. Taburlarından firar ederek Balkanlara ve sahillere dağılan Anadolu ve Arabistan halkından firârî askerler dahi, kazakların Gümilcine'ye kadar takip etmesi üzerine Karaağaç'a toplandılar. Bu firâri-

lerle, ordunun mevcudu kabararak otuz dört bini buldu. Bunların sekiz binden fazlası Gelibolu'ya, on altı taburu o sırada hududu geçen Yunanlıların üzerine ve geri kalanı Dersaadet'e sevk olundu. Süleyman Paşa da Kânunusânî'nin onyedisinde Gelibolu'ya çıktı.

Yukarda beyân olunduğu üzere Yanbolu'da toplanarak Edirne'ye çekilmeleri hakkında geçen ayın yirmi dokuzunda Süleyman Paşa'nın ric'at emri verdiği Keçidere, Ferediç, Hayın köyü boğazı, İslimye, Ahmedli, İstrayka ve Kazan mevkilerinde bulunan otuz tabur Kerim Paşa emrinde Edirne'ye yaklaşmışlar. Ancak Ahmed Eyüp Paşa ve Cemil Paşalar Edirne'yi tahliye etmiş ve Ruslar şehre girmiş bulunduklarından, malûm me'muriyetle gönderilen Mehmed Ali Paşa gelip, Kerim Paşa fırkasını İstanbul'a çekmiştir. Çatalca'da en son günde bulunan asker bu taburlarla, Karaağaç'tan sevkedilen taburlar idi!

Risâlemizi buraya kadar işgâl eden tafsilâta dikkat eden erbâb-ı basîretin malûmu olacağı üzere, bu meselede siyasî işler, harp tedbirleri ve askerî hareketler için en başta verilen karar ve düzenlenen plâna riayet ve devam edilmemiş, doğru bir yol tutulmamıştır. Böyle mühim bir mesele iktidarsız, kifâyetsiz bir heyetin kararlarıyla değişir bir halde bulunmuş hülâsa, harp bizzat Abdülhamid ve kâselîsleri tarafından idare edilmiştir. Bu ise her avuç toprağı bir şehid-i mazlumun al kanıyla yoğrulmuş olan vatan-ı azîzimizin düşman atları ile çiğnenmesini, yüz binlerle müslüman halkın engizisyonları hatırlatan envai fecaat ve şenâat icrası ile katl edilmelerini, milyonlarla halkın zelil ve sefil kalmasını intâc eyledi.

Sezâ-yı la'net ü nefrin olur ol hâin ü gaddar,
Bulur bir gün belâsın sille yer efrâd-ı milletten!

RUSYA'NIN ŞIPKA'DAN TECÂVÜZÜ

Kânunuevvel'in yirmi altıncı gecesi seher vaktinde Rusyalı Şıpka'nın doğusundaki İsve köyü gediğinden taaruza geçti. Bu tecavüzü ilk olarak arabalarıyla odun getirmeye dağa giden bazı delikanlılar gördüler. Köy halkını müdhiş na'ralarıyla uyandırdılar. Ahâli silâhlandı. Kadın ve çocukları camie doldurarak eşkıya sandıkları düşmana karşı müdafaaya hazırlandılar. Fakat gelen külliyetli kuvvetin Rus askeri olduğunu anlayınca kaçmak istedilerse de, yeni silâhların ateşleri önünden kurtulmak mümkün olamadı. Pek az bir kısmı ile o gece kasabada veya diğer köylerde misafir kalanları kurtulabildi, büyük kısmı öldürüldü.

Aynı zamanda bir fırka düşman da Şıpka'nın batısında bulunan Hamidli köyü boğazından çıkarak, Şıpka üzerine her iki taraftan çevirme manevrasına giriştiler.

Veysel Paşa, Rauf Paşa'nın:

«Mütâreke oldu, yerinizden ayrılmayınız...»

Emrine uyarak orduyu ric'at ettirmedi. Ancak Rusların düşmanca ve şiddetli hücumlarını görünce çaresiz müdafaaya girişti,

Düşman, istihkâmları şiddetle dövdü. Pek çok telefat verdikleri halde tabyaları birer birer zapt ettiler. Omurculu köyünün doğu tarafındaki tabya teslim

olduğu halde, teslimden sonra dört yüz kadar asker süngülenip şehid edildi!... Nihayet iki gün sonra da, yirmi sekiz Kânunuevvel'de teslim-i silâha mecbur kalındı.

İşte burada dahi sekiz bin kişi ile kumandan Ferik Veysel Paşa ve erkân-ı harp hey'eti, birçok top, tüfek, külliyetli miktarda mühimmat ve erzak düşmanın eline düştüler.

Ahali zaten ürkmüş ve tetik üzerinde bulunur olduğundan, düşmanın İsve ve Hamidli geçitlerinden tecavüz ettiği gün, araba ve hayvan ile, bunları bulamıyanlar ise yayanca, Zağra ve Çırpan üstünden kaçmaya başladılar. Muâvine askerleri dahi dağıldı.

Bu muâvine firarileri Çırpan ve Eski Zağra ahalisine, İzlâdi ve Karlova taraflarından yollara dökülen binlerce muhacirlere bir kat daha dehşet verdiler. Kabacık ve Sekban'lı istasyonlarına mahşer meydanı gibi toplanmış ve karlar üstünde şimendüfer bekleyen bîçare ahâli bu korkuyla karadan Edirne'ye ve Kırcaali dağlarına yürüdüler. Yollarda ve istasyonlarda terk olunan kıymetli eşyaların, heybe ve terkisi üstünde ve gemi ağzında at ve hayvanların had ve hesabı yoktu.

Evlâdını taşıyamayanların «araba getirip sizi alacağız» diye aldatıp bıraktıkları mâsumlar karlar üstünde bekleşe kalmışlardı. Herkes canı derdine düştüğünden, geriden gelip bu faciayı görenler de bir âh-ı teessüfle yanlarından geçer giderlerdi!...

Bu muharebede İslâm muhâcirlerine yardım için İngiltere'de teşekkül eden «Şefkat-i Osmaniye» adlı cemiyet, sonradan faaliyetlerini anlatmak üzere neşr

ettiği risâlede, harbin sebep olduğu felaketleri saymaktadır.

«England Gazetesi» bu kitaptan naklen şöyle yazmıştır:

«Asyayı tahrip eden Cengiz Han ve Timurlenk'in hücumlarından beri böyle bir tahrip vuku bulmamıştı. Bin sekizyüz yetmişyedi ve sekiz senesinde Rusya'nın istilâsı sırasında yapılan mezâlim haberlerine İngiltere'de önceleri inanılmamıştı. Fakat bu husustaki şâhitlikler, çok arttığından artık şüpheye yer kalmamıştır. Rusya'nın vahşilerden fazla barbarlıklar ettiği, İngiltere'de halk nazarında da sâbit olmuştur. Rusya askerinin Dersaadet'e doğru hareketi sırasında insanlık aleyhine vuku bulan elem verici haller tasavvur hârici olup bunların çoğu matbuat vasıtasıyla neşr olunmuştur.

«Gurko ve Skobelef orduları, Balkanları geçip Rumeli sahralarına tecâvüz ettikleri sırada bir takım günahsız ahaliyi takip ederek zamanımızdaki muharebelerde emsali görülmemiş zulümlere giriştiler. Kış mevsiminde binlerce müslüman halk Bulgaristan'ın kuzeyinden hicret ederek Rumeli şehirlerine iltica eylemiştir. Sofya, Filibe, Edirne'de mümkün mertebe kaçırabildikleri ev eşyaları ile muhacirler toplanmış, iâne ile yaşıyorlardı. Kış sebebiyle ızdırapları kat kat artmıştır.

«Bin sekizyüz yetmiş sekiz Kânunusâni'sinde vuku bulan Rusya istilâsında pek çok acı hâdiseler meydana gelmiştir. Plevne ve Şıpka'nın zabtı üzerine Rumeli kıt'ası müdafaasız kaldığından, birkaç saat içinde binlerce müslüman ahali yurtlarını âniden terk et-

mek zorunda kalmışlardır. İstilâcı askerlerin eline düşen zavallıların başına gelecek malûm olduğundan, ahali, hicret felâketini tercih ediyordu.

«Skobelef kumandasında bulunan süvariler Rodop dağları civarında Harmanlı'ya vardıklarında, birtakım çoluk çocuktan ibaret olan kafile üzerine top ateşi açarak, bîçâreleri Meriç nehrine atılmaya yahut karlı dağlara kaçmaya mecbur ettiler.

«Balkan'ın diğer taraflarından gelen muhacirler, Edirne vilâyeti muhacirleri ile birleşerek yüz binlerce ahâli kış kıyâmet arasında Dersaadet ve Adalar Denizi'ne doğru can atmışlardır. Yolda Kazak ve Bulgarların zulmünden kurtulanlar yine bahtiyar idi! Pek çok muhacirler sefâlete veya hastanelerde yataklara düşmüşlerdir.

«Rusyalıların ne derece bir kin ile muharebeye giriştikleri Ruscuk'un topa tutulması sırasında görülmüştür. Şöyle ki: Rusların Çorçova ve Islayozyad'a ta'biye eyledikleri bataryalardan atılan güllelerle, üzerinde Hilâl-i Ahmer işâreti bulunan hastane tahrip edilmiştir.

«Rusyalının bu hareketleri kendilerinden umulacak şeylerdi. Rusya matbuatı isyan ve ihtilâli teşvik etmekte idi. İmparator nutuklarında, muharebeye, bir Ehl-i Salip muharebesi şeklini verip, Rus generalleri dahi müslümanları Avrupa kıtasından çıkarmak fikri ile her türlü mezâlime girişmişlerdir.

«Ruslar, Bulgaristan'a girince, Bulgarları isyan ve intikama davet ettiler. Müslümanların silâhları alınıp Bulgarlara verildi. Bulgarlar da bu silâhları kıtâl için

kullandılar. Kazaklar ve Rus askeri bu hususta Bulgarlara yardım etmişlerdir. Bu zulüm en çok, geride kalan âciz kadın ve çocuklara isâbet etti.

«Rus askerinin yanında Bulgarlardan tertip olunmuş bir fırka vardı. Bunlara (intikamcı) adı verilmişti. Yani bunlar müslümanlar aleyhinde her türlü mezâlim yapmaya hazır idiler. Bunlar tarafından köylerinin yakıldığını, mallarının yağma edildiğini ve dindaşlarının öldürüldüğünü gören müslümanlar, fevc fevc muhâceret etmişlerdir.

«Balkanların güneyinde dahi müellim vak'alar olmuştur. Gurko meşhur hücumu sırasında zabt ettiği yerlerdeki Bulgarları isyana davet ederek, müslümanlardan aldığı silâhları bunlara dağıtmış ve ehl-i İslâm üzerine saldırtmıştır. Bu suretle biçâre müslüman ahaliye, Rusya'nın himayesi ile her türlü müthiş mezâlim icra olunmuştur.

«Edirne'den 1877 senesi Ağustosunda yazılan hususi bir mektupta: «Bir sene evvel İngiltere'de heyecan uyandıran Bulgaristan karışıklığından daha şenî şeyler vuku bulduğu ve Rusyalıların istilâsı altında bulunan yerlerde katliam yapıldığı» bildirilmiştir.

«Deyli Nivs gazetesinin muhabiri Mösyö Erciyald Moris: «Bulgarların Temmuz ayında hicret eden müslüman köylüleri takip ederek rast gelen çoluk çocuğu öldürdüklerini» beyan etmiştir.

«Bu gibi şeyler Rusyalının şahâdeti ile de sabittir. Petersburg'da çıkan Resmî Gazete: «Bazı Bulgarlar intikam bahanesiyle pek çok mezâlime cür'et ettiklerinden tevkif edilmişlerdir. İşbu mezâlimden dolayı Bulgarların mes'ul olması lâzım gelir!...» demiştir.

«Taymis Gazetesi, Osmanlılar aleyhinde bulunduğu halde muhabirleri, Bulgarlar tarafından yapılan mezâlimi saklayamadılar.

«Rusyalılar bu şekilde Bulgarları müslümanlardan intikam almaya teşvik ettikden başka, müslümanların da bunun acısını çıkarmak isteyeceklerini düşünerek o hercümercten istifâde etmeyi kurmuşlardı.

«Taymis muhabirlerinin yazdıkları tamamen nakl olunamayacağından bazı fıkraları derc ile iktifa olunur.

«General Gurko ordugâhında bulunan muhabir:

«Bu muharebe medeniyete yakışmıyor, müthiş kötülüklere sebep oluyor. Rusya askeri Osmanlıları muhakkak öldürmek gerektiği fikrindedir. Bulgarlar da ellerinden geldiği kadar katliâm ediyorlar.

«Rus kumandanlarından Lihnanşayn süvari olarak etrafı gözden geçirirken Bulgarların Osmanlı yaralılarını öldürdüklerini görmüştür. Biz de bir yerden geçerken Bulgarları, öldürdükleri müslümanları soyarken gördük. Bulgar kadınlarının Osmanlı esirlerini katl etmek üzere işaret vermeleri, insaf sahiplerinin nefretini celp etmiştir. Böyle katliâm ve yağma ile lekeli olan bir gurüha mert askerler tarafından teveccüh gösterilmesi câiz olur mu?»

«Diye yazmıştır.

«Aynı gazetenin, Süleyman Paşa ordugâhında bulunan muhabiri ise şöyle yazmakta idi:

«Dünkü gün Süleyman Paşa, geçen hafta Bulgarlarla Kazakların eline düşmüş olan bir köyü görmemizi tavsiye etti. Bu köy Oflana ((Eflahanlı) olup, Hayın Boğazı ile Kızanlık arasında ve Rusya mevkiine yakın idi. Aslında köy hayli mamur olup mevcut ha-

nelere nazaran üç yüz elli kadar nüfusu bulunurdu. İki üç gün önce öldürülen bir kadının na'şı halâ yatıyordu. Bir Osmanlı binbaşısı ile Deyli Telgraf gazetesinin muhabiri ve ben bu manzarayı dehşetle gördük. Bir kuyuda kadın ve çocuk cesetleri bulundu. Dönüşümüzde süngü yahut kılıç ile öldürülmüş yüzyirmi kişinin cesetlerini gördük! Bunların birçoğu ihtiyar idi. Muhâcirlerin söylediğine göre, on oniki gün önce Kazaklarla Bulgarlar bu köye gelerek katliâm, yağma ve diğer rezâletleri icra etmişler. Bu sebeple Süleyman Paşa ordusu ilerleyince Bulgarlar sürü ile dağlara ifrar etmişlerdir. Osmanlılar ise milli hislerinin heyecanı sırasında bile mutaassıpça hareketlerde bulunmayıp, Bulgarları lekeleyen vahşiliklere karşı merhamet ve insaniyeti asla terk etmemişlerdir...»

England gazetesinden buraya derc ve ilâve edilen izâhat, vatanımızın dûçar olduğu tahribâtın ve müslüman ahalinin düştüğü felâket ve belâların, Avrupa'ya varıncaya kadar kalplere dehşet saldığını anlatmaktadır.

Rusların takibinden kaçan yüz binlerce ahali, sel önündeki çerçöp gibi, imkân nereye müsait olursa o tarafa akıp gitmekte, ana baba evlâdını ve evlâd, ana babayı terk etmekte, o şiddetli kışta kırlarda karlar üstünde yatmakta idiler.

Her işin tedbirinde noksanlık yapıldığı gibi, şimendüferin muhâcirleri naklinde dahi pek çok hatalar oldu. Yol üzerinde tren ve lokomotif bulunmasının mahzurlu olduğu beyan edilerek Filibe'deki hasta askerlerin nakline katar göndermeyenler, muhacirler-

le dolu katarları haftalarca yollarda tuttular. Bu yüzden de birçok kimsenin ölümüne sebep oldular.

Mütâreke ve müsâlahayı her ne suretle olursa olsun kararlaştırmak için Hariciye Nâzırı Server Paşa ile Nâmık Paşa, Kânunusâni'nin üçüncü günü Dersaadet'ten Kızanlık'a hususi tren ile hareket etmişlerdi. Bunlar muhâcirlerin dehşet verici manzarasını görmemek için trende gizlenmeye mecbur olmuşlardır.

Kuleli istasyonunda duran katarlar güya, Lüleburgaz kasabasını düşman zapt etti, bahanesiyle taşıdıkları muhâcirleri Dedeağaç'a indirmek istiyorlardı. Muhâcirler ise «Bizi ne olursa olsun Dersadet'e götür» diye kondüktörü sıkıştırıyorlardı. Bu sırada murahhasların treni Kuleli'ye geldi. Felâkezedegânın ileri gelenleri bunlara müracaat ederek yardım istirham ettiler. Onlar da kondüktöre emir verdiler ve muhâcirlere «yirmidört saat etrafınızı gözetiniz!» dediler... Murahhaslar Sekban'a ve muhâcirlerin katarı Dersaadet cihetine hareket eyledi.

Murahhas paşalar, Sekban'dan öteye araba ile ve bin zahmet ve güçlükle Kızanlık'a varmış ve iki gün sonra da Grandük'le görüşebilmişlerdir.

Bunlar taşıdıkları memuriyeti beyan ederek, konuşmak ve mütâreke yapmak istemişler. Ancak neş'e-i zaferle sermest-i gurur bulunan Grandük «birkaç güne kadar Edirne'ye gideceğini, konuşmak için oraya gelmelerini» ifade etmiş. Bundan da birşey kazanılmamıştır!...

Moskof orduları her taraftan Edirne'yi kuşatmış, öncüleri ise, Dimetoka, Keşan, Tekfurdağı'na, bir taraftan da Çatalca'ya erişmişlerdir. Bunlar, yollarda ye-

tiştiklerini ve Bulgar ve Rum köylerinde geceleyen muhacirleri soyarak, vahşetle katl ettiler. Zaten yollarda bîtap kalan ve soğuktan donan; izdiham yüzünden ve vagonlardan dökülerek ölenler sayısızdı.

Dersaadet ahalisine son derece korku ve dehşet geldi. İktidarı olanlar Asya taraflarına ve Anadolu içerlerine nakil için Üsküdar, Çamlıca, İzmit ve civar kasabalarda kendilerine mesken hazırladılar. Bazıları da evlât ve ıyâlini İstanbul'dan çıkardılar. İşte bu buhranlar içinde, Edirne'de düşmanın arzu ettiği gibi, esas mütâreke kararlaştırılıp, resmen harbe son verildi.

Fakat Rus, Edirne'yi geçerek İstanbul üzerine yürümekten ve her çeşit fenalığı icra etmekten hiçbir vakit geri kalmadı. Hele Bulgar edepsizlerinin azgınlıkları her an artarak önleri alınmak imkânsız oldu.

Server Paşa'dan sonra onun yerine Hariciye Nazırı olan Safvet Paşa, kısa zamanda sulh şartlarını kararlaştırmak üzere Edirne'ye giderek General İgnatiyef ve diğer Rus murahhaslarıyla müzâkereye girişti.

Rusya Devleti, uzun zamandan beri gözettiği ve şimdi ele geçirdiği fırsattan, tamamiyle istifâde etmekten vazgeçemiyor, Devlet-i Aliyye'nin mahvına sebep olacak istekler ileri sürerek bunlarda ısrar eyliyordu.

Hal ve istikbal ise pek vahim görünüyor, devlete sahip çıkan da bulunmuyordu. Rusya'yı tehdit ederek, tekliflerini redde veya tâdile iktidarımız kalmadığından, düşman ise Çatalca istihkâmlarını da kolayca alıp geçerek Ayastafanos'a geldiğinden, Ayastafanos

muâhedesi mecburen imza edildi. Asayişin tekrar kurulması ise çok müşküldü.

Rus'un Tuna'dan Ayastafonos'a kadar işgal altına aldığı memleketlerde tutulan müslüman ahalinin, gördüğü sayısız ezâ, cefa ve zulmün anlatılması bu risale ile mümkün olamaz. Olanlar yazıldığı zaman bu asrın medeniyet tarihi lekelenecektir!

Çünkü Cengiz Moğollarının, Timurlenk Tatarlarının hayâ eylediği habâset ve rezaleti Bulgarlar pervâsızca icra eylediler. Halbuki medenî devletler bunları görürken ses çıkarmıyor, medeniyet değil insaniyete bile yardımları görülmüyordu.

Rumeli'den boşanan yüz binlerce ahali, araba, hayvan, şimendüferle yahut yaya olarak gece ve gündüz demeyip İstanbul'a döküldüler. Son nefesteki canlarını emin diyar ve dertliler sığınağı olan Pâyitaht-ı Saltanata ve Dersaadet ahalisinin âğûş-u merhametlerine attılar.

Sirkeci mevkii, Ayasofya, Ahmediye, Yenicami, Nuruosmaniye ve diğer camii şeriflerle birçok mektep ve binaların avluları ve bütün meydanlar, mahşer alanından bir nümûne-i dehşet oldular.

Şimendüfer katarları tasavvur olunmaz bir halde geliyordu. Vagonların içi ve üstü, erkek kadın, kucak kucağa istif olmuş, yanları hatta ön ve arkadaki zincirlerin üstleri insan kesilmiş idi. Soğuktan donarak düşenler istasyonlarda hasta kalanlar hesapsızdı. Bunların büyük kısmı açlıktan ve soğuktan telef oldular.

Allah'ın hikmeti, o günlerde şiddetli fırtınalar kar ve yağmurlar durmayıp devam ederek hep o biçârelerin üzerinden geçti.

Vagonlarda, öyle sıkışıklık ve ızdırap içinde loğusaların bulunması ise düşünceyi kan ağlatır. Bakılamadığından nice anneler ve mâsum yavruları telef olup gittiler... Gazabından Allah'a sığınırız! Müslümanlar üzerine belâ yağmakta ve her cihetten felâket akmakta idi!...

İstanbul ahalisinin zengini fakiri Sirkeci istasyonuna indiler. Yardım, merhamet ve şefkat göstererek âciz ve bîçâreleri evlerine aldılar; iltifat ve ikram eylediler. Çok zaman misafirlerini beslediler, muazzez tuttular.

İngilizlerin, Şefkat-i Osmânî Cemiyetî ile Hilâl-i Ahmer heyeti tarafından muhacirler giydirilip doyuruldu.

Asâkir-i Milliye efrâdı —ki Dersaadet'in bütün müslüman ahalisinden teşkil olunmuştu— gece gündüz, yağmur kar demeyip, muhacirleri yerleştirmeye kendilerini vakf ettiler.

Ellerine dolu mendil almayan kibarzâdeler, hiç kimseyi ayırt etmeden ihtiyarları ve masumları, sırtlarıyla ve kucaklarıyla taşıdılar.

İşbu fedakârlıklar, İstanbul'un düşman atlarının ayakları altına düşmesine karşı, bir sedd-i mânevî oldu.

Dedeağaç, Gelibolu, Tekfurdağı, Karaağaç vesair iskelelerden Anadolu, Mısır ve Arabistan'a vapurlarla muhacirler gitti. Her yerde bunların iskân ve iâşesine gayret olundu.

Ama ne çare, yollarda çekilen zahmet ve şiddetli soğuktan ve izdihamdan, humma ve tifo hastalıklarına tutularak ve pek tabii bakılamayarak binlerce aileler az zamanda mahv oldu. Kargaşalıkta zevç, zevcesi-

ni ve oğul, baba ve anasını kaybederek nice aileler perişan oldu. O sırada, Kıbrıs açığında bir de vapur batıp dört yüz muhacir tamamen helâk olup gitti!.

Hülâsa, Rumeli kıta'sının hercümerci, dört asırdan beri emsâli görülmedik feci bir vak'a ve müthiş bir inkılâptır.

Bu felâket yüzünden Rumeli müslüman nüfusundan yarım milyon telefat ve malca milyonlarca lira zayiat verildiğini kayda lüzum bile yoktur!.

Bu felâketlere: «Herşeyi kadere yüklemek aczin alâmetidir» kaidesinde çâresiz takdir-i Rabbânî ve tecelliyât-ı Sübhânî deyip sözü kesmekle beraber hüküm vermeyi, yukarıdan beri derc olunan vukuatı mütalea buyuran insaf ve dikkat sahiplerinin mahkeme-i vicdanlarına havale ederek sözümü bitiririm.

Ey Rabbimiz, şüphesiz senden başka tanrı yok! Seni tesbih ederiz; elbette biz zâlimlik ettik...

Ey halleri ve hareketleri değiştiren sâhibimiz! Hâlimizi en güzel hâle çevir, son nefesimizde kelime-i tevhid nasib eyle... Âmin, âmin yâ Mu'în.

ÜÇÜNCÜ KİTAP

HİCRETNAME

Vatan vatan diye düştük diyâr-ı gurbete biz
Ne yâr-ı sâdık u ne gamgüsâr ü mûnis var
Miyân-ı âilede olmadır garib garib
Diyâr-ı ecnebi zira vatan ne câ-yı karar

Râci

1. Zîver-i serlevha-yı nazm-ı kadîm
Bismillâhir rahmânir rahîm
2. Nağme-i şîrîn-i mehâmid-edâ
Zemzeme-i şükr ü senâ vü duâ
3. Hazret-i Hallâk'a sezâdır hemîn
Kaadir ü Kayyûm u cihan-âferîn
4. Mâlik-i mülk-i dü-cihanyan odur
Nâzım-ı manzûme-yi devran odur
5. Dilediği bendesini şâh eden
Her ne eder ise ol Allah eder
6. Kimin eder hâk-i mezellette zâr
Kimisini halka hudâvendigâr
7. Bârika-i kudret-i hemvâresi
Dest-i atâ kabza-i kahhâresi
8. Mihr ü meh ü encümü kıldı çerağ
Şa'şa'alandı bu yüce nüh otağ
9. Çünbüş-i ecrâm ü sükûn-i esîr
Şîvesine sâbit ü seyyâr esîr
10. Kat'-ı menâzil edip âhir hilâl
Bedr olur kadir bulur mâh-ı visâl
11. Şems-i duhâ gündüzü tenvir eder
Bedr-i semâ geceyi tevkîr eder
12. Yâbis ü ratb ile bürûdetle harr
Buldu nizam âlemini hayr ü şerr
13. Rahmet-i Bârî'yi mübeşşir riyâh
Feyz-i ilâhîyi müneşşir sabâh

14. Sec' ile gûyan haşarât ü tuyûr
Vezn ile raksan varak-ı bî-şuûr
15. Katrayı ummân kılan zâtıdır
Zerreyi tâbân kılan zâtıdır
16. Nutk ile insanı serefrâz eden
Akl ü zekâ fazl ile mümtâz eden
17. Âlemi yek lâhzada berbâd eder
Lemh-i basarda yine îcâd eder
18. Zâlimi sevmez sever âdilleri
Zâhire bakmaz gözetir dilleri
19. Hikmetine ermez ukûl-i beşer
Kudretine beste bütün hayr ü şer
20. Ra'd-i semâ berk-ı vegâ gâh eder
Nice nüfûsun dem-i pâkin heder
21. Kahrı zuhûru sebeb-i herc ü merc
Bin ayak olur bir ayak yerde derc
22. Sath-ı zemîni ki eder gülsitan
Berd, gehî germ ile dûzahnişan
23. Sayf ü şitâ mâtem ü ferhan olur
Şâm ü seher, rûz-i dırahşan olur
24. Kabza-i kahrında zebun kâinât
Lütfu verir halka ümmîd-i necât
25. Kulların afv eyle eyâ zât-i pâk
Mazhar-ı lutf eyle vü kılma helâk

Tasliye-i Mefhar-i Kâinât
aleyhi ekmel-üt tahiyyât

26. Gevher-i yektâ-yı salât ü selâm
Olsun o fahr-i rusüle ber-devâm

27. Seyyid-i sâdât-ı nebî bül-beşer
Nûr-i cemâliyle cihan buldu fer
28. Ahmed ü muhtâr ü imâm-ı rusül
Fahr-i cihan bâis-i îcâd-i küll
29. Pâdişeh-i efser-i levlâk odur
Hem sebeb-i hilkat-i eflâk odur
30. Dâî ilâllâh ü sirâc-i münîr
Şâhid ü hâdî vü raûf ü beşîr
31. Göklere çıktı gezerek arşa dek
Pâyine yüz sürdü felekle melek
32. Cenneti seyr etti o sidre-mekaam
Levh ü kalem verdi ona hep selâm
33. Bi'seti itmâm-ı mehâmid için
Makdemidir halka fevâid için
34. Gurbet ü hicret değil âr ümmete
Hicret ânın sünnetidir millete
35. Emr-i cihad efdal-i a'mâlimiz
Kâr-ı gazâ mûsil-i ikbâlimiz
36. Ümmeti uğrunda o hayrül beşer
Çekti nice zahmet ü renc ü keder
37. İster isen iki cihanda necât
Tut yolunu ver ona her dem salât
38. Salli alâ seyyidinel Mustafâ
Salli alâ meceinel müctebâ
39. Salli alâ şâfi'i yevmin nüşûr
Salli alâ kâşifi mâ fis-sudûr
40. Salli alâ men hüve hayrül enâm
Mâ-tala'aş şemsü bilâ infisâm
41. Sümme alel âli ve ashâbihi
Vel hulefâi ve li-ahbâbihi

42. Râci-i eltâf ü atâdır fakîr
Ey şeh-i levlâke sen ol destgîr

Âğâz-ı Kelâm fî Beyân-i Muhâceret-i Enâm

43. Ey vatanından olan âvâreler
Hicret ile hasta ve bîçâreler
44. Mâmeleki düşman elinde kalan
Zengin iken bir pula muhtaç olan
45. Her ne emir olsa eden inkıyâd
Hıfz-ı vatan uğruna germiş kanad
46. Gaflet ile memleketinde mukîm
Bilmedi varmış bu azâb-ı elîm
47. Hayrete düşmüştü soğuktan cihan
Bir gece Balkan'ı geçip nâgehan
48. Rus ile Bulgar-ı sitem-pîşeler
Etti hücum ah o bed-endîşeler
49. Titreyerek gece yarısı hemin
Çıktılar evden hepisi pür-enin
50. Terk-i vatan etmeye mecbur olup
Eşk-i tehassür dökerek dûr olup
51. Yalın ayak, çıplak ve açlık ile
Yollara düşmüştü sabîler bile
52. Gâh koşar, gâh düşer nâtüvan
Cümle soluk soluğa ez-bîm-i can
53. Attı kucaktan çocuğun anneler
Kaldı kar üstünde o dür-dâneler
54. Karda donup yolda kalan bî-hisâb
Görmedi bu tarzda dehr inkılâb

55. Rûz-i Haşir sanki üfürüldü Sûr
Yevmeizin yüb'asü men filkubûr
56. Düşmen-i bî-din ise ta'kîb eder
Bulduğu ma'mûreyi tahrîb eder
57. Seddi harâb eyledi ye'cüc bu kavm
Kıldı bütün âlemi meflûc bu kavm
58. Cümlesi deccâl-meniş-i müfsidîn
Zâlim ü gâretger ü bî-rahm ü dîn
59. Soydular erdikleri kervanları
Yaktılar öldürdüler insanları
60. Böyle perişan dökülüp merkeze
Eylemedi kimse terahhum size
61. Terk edip evlâdını eşyâsını
Oğlu bıraktı ana babasını
62. Cümle görürken sizi zâr ü melûl
Etmedi bir ferdi demiryol kabûl
63. Bir nice gün böyle pür ızdırâb
Beklediniz karda ne hord ü ne hâb
64. Naklinize âhir emir verdiler
Neyleyeyim kanınıza girdiler
65. Sanki demiryolu muhâcir taşır
Yolda durur gitse de ağır ağır
66. Edirne'den Sirkeci'ye dinle sen
On iki saatte gelirken tren
67. Gelmez idi haftada bile buyol
Yollar ise meyyit idi sağ ü sol
68. Dopdolu vagonların içi dışı
Baksa sanır vakvak ağacı kişi
69. Baş başa, omuz omuza merd ü zen
Çarh bozuk kalmadı asla düzen

70. Lohsa kimi vaz'-ı hamil etmede
Hasta kimi âhirete gitmede
71. Tâkat olunmaz bu gibi dilfikâr
Sayıya gelmez nice ahvâl var
72. Fikri mücerred dili pür-hûn eder
Hâtırası herkesi mahzûn eder
73. Böylece yolda telef ola ola
Düştü nice bin kişi İstanbul'a
74. Verdi bu ahvâl-i esef-iştimâl
Ehl-i Stanbul'a begâyet melâl
75. İnsan olup etmez olur mu keder
Vak'a ise mermere tesir eder
76. Sirkeci'ye koştu sigâr ü kibâr
Hizmet ederler idi bil-iftihâr
77. Mülkiyenin âferin efrâdına
Erdi muhâcirlerin imdâdına
78. İngiliz erbâb-ı hamiyyetleri
Sâika-i şefkat ü gayretleri
79. Hasta ve çocukları donanları
Sıcak odaya kodular anları
80. Verdiler etfâle şekerli çörek
Ref' ola vahşetleri lutf ile tek
81. Çorba, sıcak çay edip ikrâm heb
Eylediler def'i melâl ü ta'eb
82. Bây ü gedâ, pîr ü tüvânâ, kamu
Demediler hiç birine dur geru
83. Bir şey eliyle taşımazlar iken
Çok var idi sırtı ile yük çeken
84. Lutf ile iskân ederek herkesi
Gözetiyorlar idi pîş ü pesi

85. Gördü bu gayretleri çarh ü zemin
Okudular cümlesine âferin
86. Hak bu ki gayretleri fevk-al alâ
Doğrusu tahsîne sezâdır sezâ
87. Bazı muhâcirleri taltif-künân
Yanına aldı küberâ-yı zaman
88. Kab ü kacak, nân ü nemek verdiler
Elbise yorgan ve döşek verdiler
89. Rahatı terk eylediler rûz ü şeb
Hizmet-i mihmâne koşarlardı heb
90. Ehl-i keremden nice sâhip-atâ
Besledi çok âdemi subh ü mesâ
91. Aldı evine kimi bâd-i hevâ
Kimi de akrânından edip hayâ
92. Kimi verip hânesin aldı kira
Kimi caba verdi kazandı dua
93. Bazı eve koydular icbâr ile
Sormadılar sâhip-i dâra bile
94. Bazıları evden eve atılır
Yusuf-u Ken'an'dır ucuz satılır
95. Hâne, konak, yalılara koydular
Pâk verip pislerini soydular
96. Vâlid ü mâder gidip Anadol'a
Oğlu, kızı geldiler İstanbul'a
97. Ağlayarak birbirin arar gezer
Nâleleri yüreği üzer ezer
98. Ana-baba günü kıyâmet-nişan
Tuttu felek kubbesin âh ü figan
99. Oldu serâser Rumeli herc ü merc
Bin bir ayak bir araya cem' ü derc

100. Doldu muhâcirle sokaklar kamu
Câmi ve avluları hep dopdolu
101. Kaldırım üstünde çoğu kaldılar
Yaşta yağışlarda soğuk aldılar
102. Bazı muhâcirleri bulunca yer
Câmi ü mekteplere de koydular
103. Öyle güzel mâbed-i feyz-âveran
Pislik ile âhıra döndü heman
104. Böylece olsa nerede izdiham
Şüphe mi var ede nezâfet devam
105. İşte hatâ oldu bu tedbirde
Çâre ne, varmış bu da takdirde
106. Tuğlalar üstünde yatarlardı aç
Örtüsü yok döşeği yok lâ-ilâç
107. Oldu kötürüm kimi ishâl hem
Fikr ile divâne kimisi verem
108. Âh o rutûbetle bürûdetten âh
Hastalanıp öldü çoğu vâh vâh
109. Gitti bu vechile nice mâl ü can
Vah yazık ortada kaldı ziyan
110. Sırtına giydiğini tebdil için
Başkası yok kirlisini yıkasın
111. Elde yok, avuçta yok, ayakta yok
Yok ne bilir evdeki çoluk çocuk
112. Böyle felâketle perişan-şu'ûr
Kalmadı bir ferdde zevk ü sürûr
113. Etti bu hâlât nice gün devam
Mahşere dönmüştü sokaklar tamam
114. Dehşet ile ehl-i Stanbul hele
İçlerine düşmüş idi velvele

115. Geldi Ayastafanos'a Rûsiye
Sıktı ahâliyi o rûy-i siyeh
116. Maksadı İstanbul'u almak idi
Mahv edip İslâm'ı o kalmak idi
117. Yerlilerin hep çoğu havf ettiler
Üsküdar'a, Çamlıca'ya gittiler
118. Beyhûde a'dâya verildi futûh
Sekte gelip kalmadı bir işte ruh
119. Böyle gavâilde Felâtun hakîm
Aczini izhâr eder aklın dü-nîm
120. Gözleri doldurmuş aduv korkusu
Merkezi olmuştu muhit ordusu
121. Hayrete dalmış nice yüz bin kişi
Meşgul erâcif ile bilmez işi
122. Fitne kopar havfı ise herkese
Bâr-ı girandı o kuru vesvese
123. Türk, Pomak, kıptî-i bîçâregân
Vapura istif edilir bî-emân
124. Zevceyi zevcinden ayırıp hemin
Sürdüler, Asya'ya baîd ü yakîn
125. Çerkesi, Tatarı umum üzre heb
Attılar Anadolu'ya der-akeb
126. Hud'a-i a'dâ o dilâverleri
Rumeli'den eyledi tard ü beri
127. Hıfz-ı reâyâyı teahhüd eden
Sorup arayamadı gitti giden
128. Hâmi-i millet o kerim ulular
Bakmadılar millete devletlular
129. Düşmen-i din yıktı bu ma'mûreyi
Eyledi rüsvâ nice mestûreyi

130. Oldu yarım milyon ehâli telef
Yer gök eder âh bu hâle eser
131. Hetk olup ırzı nice bîçâregân
Süt kuzusun attı kar üzre ziyan
132. Mâbed-i İslâm ü mekaabirleri
Gazino kârhâne yapıldı yeri
133. Kim idi bu zulm-i sarîha sebeb
Lâ'net o bed-tıynete bilmem aceb
134. İşte şaşıp kaldı bu yüzden cihan
Hayret ile derler idi el-eman
135. Irzımızı canımızı hıfz için
Bâb-ı terahhum diye geldik bugün
136. Sanmış idik uluları çâresâz
Ehl-i niyâze kapılar cümle bâz
137. Bilmez idik hâl diğer-gûn imiş
Lütf u hamiyyet kuru mazmûn imiş
138. Hâlini arz etmeye yoktur mesâg
Yanlarına girme efendim yesâg
139. Etme cefâ hâli perîşanlara
Sen deme hayvan kuzum insanlara
140. Havf bizi buraya celb eyledi
Düşman ise varlığı selb eyledi
141. Devletimiz şefkati emr-i bedîd
Var mı bize gayri melâz ü ümîd
142. Gelmededir günde nice kaafile
Çâresi yok üzme dilin nâfile
143. Kondular ahıra, Deve Hanına
Nicelerin girdi bu han kanına
144. Çünkü bu beş yüz senelik köhne han
Bir gece çöktü o binâ nâgehan

145. Nice kişi bunda da oldu telef
Şîve-i takdîr bu etme esef
146. Câmi' ü mescidde yatan ehl-i din
Zucret ü hicretten ederler enin
147. Derdimize derman olur kimse yok
Kaldı hemen bizde kuru bir soluk
148. Lutf edip a'yân, kibâr ü ricâl
Hatırımızı eylemiyorlar suâl
149. Aklı değil başta hem endîşe yok
Derd ü mesâib ise gâyetle çok
150. Bir araya gelse ikisi hemin
Ağlayarak derdi bunu bil yakîn
151. Hürmet ederken küberâ ey peder
Yoktu hakaret bize renc ü keder
152. Zengin iken rağbetimiz var idi
Hatırımız her biri sorar idi
153. Pâk idi bunlar vatanında temiz
Burada pis oldu o kavm-i azîz
154. Vergi verirken hepimizdik ağa
Pâk, temiz terbiyeli beybaba
155. Eylediler halkı dilenci yazık
Aç ölüyor cümle yok ekmek azık
156. Hayf İstanbul bizi gördü sakîl
Def'imize her dem aranır sebîl
157. Yüz çevirip başladılar câbecâ
Pis muhâcir demeğe nâ-revâ
158. Fevkine bakmak kişinin âdeti
Sanma iyi şey cühelâ gayreti
159. Bedleyen insanı har-ı bî-temîz
Bâri bize pis deyen olsa temîz

160. Mahz-ı muhâcir diye dellâkler
Koymadı hammâma ol nâ-pâkler
161. Her birine başka keder ettiler
Erkeği, kadınları incittiler
162. Âkıbet-endîş olan ehl-i ukûl
Böylece alçaklığı etmez kabûl
163. Böyle sözü nâtık olan bî-gümân
Sifle vü kec-tab' denî-meşrebân
164. Bana bugün ise yarın da sana
İğne ise sana çuvaldız bana
165. Dalgadır işte bu da yâhu geçer
Her ne ekerse kişi onu biçer
166. Sen de bu keştîdesin ey bîhaber
Halk batarsa sana yok mu keder
167. Emr-i ma'îşette muhâcirleri
Bak o felâketzede tâcirleri
168. Vakti hoş olanlara yok diyecek
Lîk çoğu bulamıyor yiyecek
169. Bunların infâkına rûz ü şebân
Sarf-ı nukûd etti hükümet hemân
170. Bazısı ekmek kimi para alır
Akşama doyarsa sabah aç kalır
171. Çünkü bu nanpâreyi her gün her ay
Sanma alır yoksuzu kolay kolay
172. Safha-i hurşide yazı yazmadır
İğne ile sanki kuyu kazmadır
173. Bir iki yüz kimse kapıda durur
Hey'et ise hayret içinde durur
174. Para yetişmez bunu yok anlayan
İçeriye hamle ederler heman

175. Böyle gidip gelmede komisyona
Kimi denâatle sapar oyuna
176. Ehl-i hayâ âciz erâmil müdâm
Sûziş ile etmede arz-ı merâm
177. Darılıp incinmemeli her söze
Almalıdır her şeyi lâbüd göze
178. Geh koğulup geh söğülür ise de
Küsmemeli hem döğülür ise de
179. Akşama dek bekletip âhir yine
Gelmedi derler bakınız yarına
180. İşte bu gün işte yarın gel sözü
Etti muhâcirleri dul öksüzü
181. Sattı nesi varsa yedi çâresiz
Gurbet elinde ne olur pâresiz
182. Dâr ü diyârından uzak edip âh
Eylemesin kimseyi muhtaç İlâh
183. Nice tüvanger nice sâhib-kerem
Gurbete düşmüş yok elinde direm
184. Memleketinde yaşamış bî-fütûr
Vüs'at-i hâl ile ferîh ü fahûr
185. Bilmez idi dıyk-i ma'îşet nedir
Emr-i teayyüşte zarûret nedir
186. Böyle zevâtın işi müşkil kati
Bâri Hüdâ def' ede bu usreti
187. Ehl-i kerem yaşadı ehl-i atâ
Müşkili avuç açıp olmak gedâ
188. Sabr ederek açlığa bir iki gün
Gözü kararır, teni zâr ü zebûn
189. Gece karardıkta o sâhib-edep
Bazı kapıdan eder ekmek talep

190. Hem biri görür diye eyler telâş
Halk arasında ola esrârı fâş
191. Ehl ü iyâlin düşünür hâlini
Çıplak, aç girye-i etfâlini
192. Kimi tese'ül edemez zehr içer
Kimisi açlık ile ölür gider...
193. İki kadın aç kalarak nâtüvân
Kendisin atmış denize pek ziyan
194. Nefsini bu vechile itlâf eden
Çoğalıyor semt-i fenâya giden
195. Gitgide artıp bu ziyan oluyor
Millet-i İslâm fenâ buluyor
196. Halkı şaşırttı bu muhâcir işi
Bulamadı çâre buna bir kişi
197. Mümkün olur mu yoğu var eylemek
Kaadir olur mu buna ins ü melek
198. Çâre bulunmak ise emr-i muhâl
Çünkü zaman vakt-i zuhûr-i Celâl
199. Sarsar-ı kahr ile felek bî-karar
A'ciz-i mahlûk beşer ne yapar
200. Mağfiret-i Hakk'ı taleb etmeli
Doğrusu bu doğru yola gitmeli
201. Neylemeli yok bunu iz'an eden
Cürmümüz idi bizi nâlân eden
202. Hikmeti ol kimse ki dânâ değil
Manzara-i ibreti bînâ değil
203. Nîk ü bedi fark edemez niceler
Köşe başında oturur geceler
204. Dertleşip ağlaşarak serseri
Yoldaşına söylemede her biri

205. Bir iki her dâirede bulunur
Terbiyesiz sözü acı bî-şu'ur
206. Semtimizin de bu dil-âzârı var
Terbiyesizlikte hali-ül izâr
207. Tab'ı denî küfr eder amma dili
Zîr-ı begalde haçı, Hacı Deli
208. Sûreti insan velî nesnâstır
Sîreti vesvâs ile hannâstır
209. Horlamada merd ü zenin yüzüne
Kelb tahammül edemez sözüne
210. Hızr ya İlyas sanırdık hemi
Alçak imiş bilmez idik hey gidi
211. Yok ola kendi fukara kurtula
Her neye lâyıksa cezasın bula
212. Geç bunu da bahse devam eyle gel
Müntakim Allâh'dır azze ve cell
213. İşte muhacirlere verip ezâ
Başladı tahkîre ganî ve gedâ
214. Evden atar yolda söğer oldular
Bazı komisyonda döğer oldular
215. Bak hele zaptiyesiyle çavuşu
Lutf ile var mı fukaraya işi
216. Sâhib-i hâcâtı hep iter kakar
Meclise kim para verirse sokar
217. Mülkiyede çok yine hâtır-nüvâz
Zaptiyenin lâkin iyisi pek az
218. Kocası asker nice iffet-şiâr
Kalmış aç evlâdı ile zârızâr
219. İki kaşık çorbaya hasret fakir
Bir dilim ekmek için olur esir
220. Bâb-ı imârette durur dîde-dûz
Âh o eytâm ü erâmil-i acûz

221. Bir kaşıcık çorba ve nanpâreye
Göz atıyor bir pula bir pâreye
222. Beslemeden âcize mehpâresin
Bahş eder anası çiğerpâresin
223. Hâk-i mezellette yatur bunca can
Ana baba kuzusu amma ziyan
224. Nâz ile perverde idi her biri
Beldesinin muteber ü serveri
225. Bak ne musîbet ne sitem gördüler
Takat olunmaz çok elem gördüler
226. Sen de bu ahvâlden al ibreti
Aç gözünü bertaraf et gafleti
227. Servet ü sâmân-ı vatan gitti heb
Cânına kâr eyledi renc ü ta'eb
228. Kiminin evlâdı olup nâ-bedîd
Kimisini eylemiş a'dâ şehîd
229. Hâli zarûret, işi âh ü enîn
Fikr eder âtîyi de görmez emîn
230. Girye-i âciz ki mudîka düşer
Ye's onu can havli gazanfer eder
231. Canı yanınca kişi etmez hazer
Her ne gelir ağzına söyler gezer
232. Eyleme ta'yîb bu âcizleri
Dinle ne söyler idi ağızları
233. Bazı hamiyyetsizi gör ey püser
Bizlere bîgâne-veş eyler nazar
234. Bunca sabî, bunca azîz ü kirâm
Zîr ü zeber oldu bir iklîm-i tâm
235. Aç ve zelîl ölmede bunca enâm
Ol yine çalgı ile eyler ta'âm
236. Kendin o soysuz tutar âlî neseb
Âlemi alçak sanır ol bî-edeb

237. Başları a'cûbe-resm çend hanım
Tazesine derdi işittim canım
238. Ay bu Dârüşşafaka'ya bak hele
Dopdoludur işte muhâcir ile
239. Genci dedi söyleme hanım nine
Böyle cânım yerde o pisler niye
240. Bak şu temiz madamanın resmine
Hey süprüntü o başının resmi ne
241. Hâlini fikr et biraz insâfa gel
Kendisini bilmeyen ey mübtezel
242. Besledi beş yüz sene İstanbul'u
Devleti te'yîd kılan Rumeli
243. Devleti millettir eden pür-şükûh
Milleti teşkil kılan bu gürûh
244. Milleti hor görme a devletlü sen
El, ayak olmazsa ne işler beden
245. Yalı konak rütbe filân pâyesi
Hep bu ahâli fukara sâyesi
246. Hâdim-i millet o uluvv-ül himen
Hâin-i millet o zemîm-üş şiyem
247. Hizmeti bu devlete bî-hadd ü add
Devletinin sâdıkıdır ced be-cedd
248. Çeşm-i hakaaretle bu baktıkların
Pis muhâcir adı taktıkların
249. Her biri mün'im kişizâde idi
Odası mihmâne küşâde idi
250. Sa'yi misafirleri it'âm hep
Hem de bu her bir gelene 'âm hep
251. Kendi redif oğlu nizam askeri
Vergi filândan dahi durmaz geri
252. Allah için kimi doyurdun buyur
Âdem isen sen de bir açı doyur

253. Himmeti dûn, hizmeti mefkûd olan
Milleti tahkîr ona gelmez giran
254. Hak bu ki siz gibi hamiyyetsizi
Sayıda insan mı sayarlar sizi
255. Milleti zulm ile soyan sizsiniz
Devleti bu hâle koyan sizsiniz
256. Ülkeyi mahv etti hatîâtınız
Yerlere geçsin kuru dârâtınız.
257. Hayrete düşmüş fukara görüceğ
Zanneder odacıyı paşa yâ beğ
258. Üstüne başına bakıp aldanır
Bunları devlet vükelâsı sanır
259. Böyle fürû-mâyelerin sözüne
Bakıp eder ukde-i dil özüne
260. Hep o gibi sözleri tekrar eder
Fâidesiz hâs u avâma söğer
261. Rast gelince birisi diğere
Baş başa verip otururlar yere
262. Dertleşirler o sitem-dîdegân
Ta'n ederler halka o rencîdegân
263. Zerrece yok çünkü birinde temîz
Cümlesi dilhûn ü heme eşkrîz
264. Keştî-i Nûh oldu meselde cihan
Bulunur onda nice bin türlü can
265. Küllü inâin yeteraşşahu bimâ
Fihi... dedi seyyidenâ Mustafâ
266. Kendi hatîâtını almaz dile
Ayb u kusûru eder isnâd ele
267. Yıktı çoğu girdiği kâşâneyi
Pisledi öyle güzelim hâneyi
268. Sahibi görür can evi sıkılır
Kubbe-i âlem başına yıkılır

269. Sabr eder ammâ dili sûzân olur
Mal canın yongası giryân olur
270. Hal diliyle diyecek olsa eğer
Hâne sizin hoşça tutun ey peder
271. Unf ü huşûnetle verir bed-cevab
Hiç iyilik bilmez o hâne-harab
272. Çârçûpe demediler yaktılar
Cam yerine sonra çuval taktılar
273. Odada mangalda yakarlar odun
Pislerini sofada yıkar o dûn
274. Bir nice alçak kötü zenginleri
Yevmiye ardınca gezer serseri
275. Sokulur arsızlık eder her dere
Yüz suyu döker o denî yok yere
276. Karnı tok imiş tutalım aç gözü
Dinlenilir şey değil aslâ sözü
277. Etti muhâcirleri bed-nâb heb
Böyle fürûmaye ve süflî neseb
278. Nîk ü bedi her tarafın bulunur
Baltada da sapta da vardır kusur
279. Kıptî-i bî-şerm-i denâat-şiâr
Verdi muhâcir adına şîn ü âr
280. Sanma sakın ehl-i Sitanbul'u sen
Rahm ü keremsiz bir alay dil-şiken
281. Ekseri âlî-himem erbâb-ı câh
Dergeh-i lûtfu fukarâya penâh
282. Bâl ü per-i himmetin etmiş küşâd
Sâyesi eyler nice nâşâdı şâd
283. Merhamet ü şefkatinin haddi yok
Hâlini arz eyleyeni reddi yok
284. Kimseyi incitmemek âdetleri
Ola ziyâd izz ü saâdetleri

285. Sıdk ile hizmet ediyor devlete
Hizmeti minnet biliyor millete
286. Milletinin hayrına ol kâmkâr
Servetini etmede hâlâ nisâr
287. Himmeti var olsun o nîkû-şiyem
Etmediler zerre dirîg-i himen
288. Siyreti ahlâkı güzel ekseri
Ehl-i kerem, cûd ü sehâ serveri
289. Öyle kerem-ver fukara-perveran
Millet ile bin yaşasınlar heman
290. Bahsi bırak bunda hatâ vü savâb
Eyle muhâcirlere gayri hitâb
291. Dinleyiniz siz de ey ihvân-ı din
Hicret ü gurbetle melûl ü hazin
292. Doğrusunu ister isen tut sözüm
Sen sen ol insâfı bırakma gözüm
293. Nefsimize rahmimiz olmazsa ger
Hangi hamiyyet bize eyler keder
294. İsmimizi sorsan Ali yâ Hasan
Lîk değil gittiğimiz yol hasen
295. Sû-i amelden yok eden ihtirâz
Görülüyor ekseri kılmaz namâz
296. Bâb-ı cevâmi'de yatar yaslanır
Kahvede sokakta oturur paslanır
297. Hangimiz ıslâhımız ettik emel
Çektiğimiz bil ki cezâ-yı amel
298. Etmez ise dîne riâyet eğer
Mahv olur elbette o millet biter
299. Hizmet-i din mûcib-i izz ü şeref
Aksi ise mûris-i gadr ü telef
300. Buldu şerîatle bu âlem nizâm
Emr ile nehye edelim ihtimâm

301. Tembel ü battal ü denî-meşrebi
Sevmedi bu kavmi Hudâ ve Nebî
302. Terk-i betâlet edelim ey ahî
Gitmeyelim eğri yola bir dahi
303. Şâdî ve gamda kula kulluk gerek
Vâcip olan Hakk'a niyâz eylemek
304. Zikr-i Hudâ'dan o ki i'râz eder
Her işi artık olur onun zarar
305. Ayıp değil kimseye alış veriş
El emeğiyle geçiniş güzel iş
306. Sa'y ü amel sâhibi horsendedir
Çün bereket gayr-i muayyendedir
307. Cân ü ten âsûde ve sâlim iken
Açma avuç nâ-kese kâr işle sen
308. Ehl-i ticâret hür ü âzâdedir
Ehl-i ma'âşın gözü fedâdedir.
309. Aylık alanlar ki gözü açtır
Alsa da yüz bin yine muhtaçtır
310. Masraf ü îrad ki maksûm olur
Böyle geçinmek katı meş'ûm olur
311. Kimseye ta'n eyleme bulma kusûr
Nefsimiz islâh edelim Hak gafûr
312. Gayri beşerden bize imdâd yok
Gerçi muhâcirlere isnâd çok
313. Eylese her nerde fenalık zuhur
Hep o muhâcir adına okunur
314. Fâcia-i hicretimiz geceler
Oldu tiyatroda eğlenceler
315. Sözde bu komedya iâne imiş
Öyle oyun câiz olur kim demiş
316. Böyle feci oyunu seyre gelen
Hangi yürektir biz ile eğlenen

317. Nâmımıza fitne uyandırdılar
Milleti vah âteşe yandırdılar
318. Âlemin ıslâhı hırâsetledir
Fitneyi teskîn siyâsetledir
319. Kelplerin tardını takbîh eden
Milleti kayırmadı gitti giden
320. Gûş olunur nâlesi hayvanların
Kelp kadar kadri yok insanların
321. Maktel ü nefye sürülür bî-aman
Dest-i helâke verilir bunca can
322. Öksüzüz âlem bize eğri bakar
Çünkü recîm üstümüze kül saçar
323. Mahkeme yok bakıla dâvâmıza
Kim bakıyor nâliş ü şekvâmıza
324. İngiliz, Alaman ve Nemçe, Frans
Fâidesiz kongre yâ konferans
325. Moskof ise ekber-i a'dâ-yı din
Düşmen-i gâretger-i ehl-i yakîn
326. Ülkeyi taksîm murâd etmede
Her biri bir kıt'aya göz dikmede
327. Cümlesi de düşmen-i İslâm'dır
Yardım ümid eyleme evhâmdır
328. Dâvâ-yı sulh ü medeniyyet sözü
Perdedir İstanbul'u almak gözü
329. Dost idiler neylediler sonra bak
Devleti taksime edip ittifak
330. Gitti Asab ile Masva' körfezi
Ortada hüccet medeniyyet sözü
331. Ettiler el-hükmü li-men yaglibi
Kaaide-i muttaride aglibi
332. Ârzû-yu nefsine etti fedâ
Binler ile bî-günehi dâimâ

333. Hırsını teskin edemez hiç biri
Almış ele âdet-i gâret-geri
334. Gitti vatan türlü felâket gelir
Sabr edelim subh-i saâdet gelir
335. Çünkü bilinmez feleğin rengi ne
Keştî-i âmâli bırak engine
336. Şâm-ı celâlin sonu subh-i cemâl
«İnne ma'al usri» de var hayr-i fâl
337. Milleti hem dinimizi dâima
Hıfz ü vikaaye ede Zülkibriyâ
338. Sâlik-i şehrâh-ı Hudâ olalım
Mu'terif-i cürm ü hatâ olalım
339. Râzı olurlar imiş ifnâmıza
Yalvaralım gel ulu Mevlâ'mıza
340. Hâl-i perişânımıza yâ İlâh
Merhamet et cümlemiz olduk tebâh
341. Bir bölük âsî kulunuz yâ Rahîm
Mağfiret et hâlimiz oldu vahîm
342. Hazretine hâlimiz arz etmeğe
Yok yüzümüz dergehine gitmeğe
343. Verme o bî-rahm eline bizleri
Kılma musallat o keremsizleri
344. Eyleme muhtâcına muhtaç aman
Sensin o erham-i şeh-i ruz-resan
345. Hubb-i vatan meyve-i îmândır
Hâk-i vatan sürme-i çeşmândır
346. Emn-i vatan rehber-i umrân olur
Feyz-i vatan şehper-i irfân olur
347. Hubb-i vatandır dili pür-hûn eden
Şevk-ı vatandır dili mecnûn eden
348. Kıl bizi gurbetten İlâhi halâs
Yerlerine gitsin avâm ü havâs

349. Zahmetimiz rahmete tebdîl kıl
Zilletimiz izzete tahvîl kıl
350. Mazhar-ı afv eyle bu âcizleri
Nâil-i izz-i dü-cihan bizleri
351. Fevz ü zafer rehber ola dâimâ
Milleti mansûr ede her dem Hudâ
352. Salli ve sellim ve tebârek alâ
Seyyidinâ nâsırinâ Mustafâ
353. Nahmidü hamden leke yâ zen-ni'em
Ente mufîdun na'mâ vel-kerem
354. Nes'elükel âfiyete vet-tukaa
Ente recâî ve semî'üd duâ

---

355. Bişnev ez hâme-i işkeste-zeban
Târîh-i nazm-i kitab-ı hicran

---

356. Hamdülillah bu Hicretnâme
Erdi itmâma Hudâ kıldı sehîl
357. Şi'r ü efsâne kıyâs etme bunu
Haberi sıdk ne muhtâc-ı delîl
358. Eyledim terk nice fıkrayı kim
Utanır yazsın onu kilk-i kelîl
359. Misli mesbûk değil hâdise bu
İşte milyonlar ile halk-ı sefîl
360. Ey keremkâr emân eyle emân
Hâlimiz ahsen-i hâle tahvîl
361. Bizi reddetme kapına geldik
Her taraftan koğulup hâr u zelîl

362. Hazretinden ederiz isti'tâf
Kerem et kullarına ecr-i cezîl
363. Rahmet-i Hakk'a tevessüldü emel
Kıssadan hisse hep ol emr-i celîl
364. Dedim itmâmına bu târîhi
Nâme-i hicretim oldu tekmîl

1296

HİCRETNÂME'NİN BUGÜNKÜ DİLLE VE MEÂLEN AÇIKLAMASI

1. Bismillâhirrahmânirrahîm, ki o, en eski nazmın, Kur'an-ı Kerîm'in başlığının süsüdür.
2 - 3. Bütün hamdi edâ eden şirin nağmeler, şükür, dua ve senâ zemzemeleri, Kaadir ü Kayyûm olan cihânın yaratıcısı Hazret-i Hallâka yaraşır.
4. Dünyâ ve âhiret mülkünün sâhib ve devran eden Kâinat manzûmesinin kurucusu odur.
5. O Allah ne isterse yapar, dilediği kulunu şâh eder.
6. Kimini zelil edip inletir, kimisini halka sultan kılar.
7 - 8. Sonsuz kudretin şimşeği, lutf eden eli ve kahr eden kabzası, güneşi, ayı ve yıldızları yaktı, çerağ kıldı. Bu yüce dokuz otağ şa'şa'alandı.
9. Cisimlerin cünbüşü ve kâinâtın sükûneti, duran ve gezen herşey onun arzusunun esiridir.
10. Hilâl menziller geçip sonunda bedir olur. Vuslat ay'ı kıymet bulur.
11. Sabah güneşi gündüzü ışıtır, ay ise geceyi süsler.

12. Kuru ve yaş, soğuk ve sıcak, iyi ve kötü nizama girdiler.
13. Esintiler Allah'ın rahmetini müjdeler; sabah, ilâhî feyz ü bereketi yayar.
14. Böcekler ve kuşlar âhenk ile öter; cansız yapraklar ölçü ile raks ederler.
15. Katrayı ummân ve zerreyi parıltılı kılan O'dur.
16. İnsanı, konuşturarak yükselten. akıl, zekâ ve fazilet vererek seçkin kılan O'dur.
17. Âlemi bir anda yok eder ve tekrar kurar.
18. Zâlimleri sevmez âdilleri sever; dış görünüşe değil gönüllere nazar eder.
19. İnsan aklı O'nun hikmetini kavrayamaz; hayır ve şer kudretine bağlıdır.
20. Bazan semavî âfetlerle, bazan savaşlarla nice kimsenin kanı dökülür.
21. O'nun kahrı, hercümerce sebep olur, bir ayaklık yere bin kişi girer.
22. Yeryüzünü gülistan eder, fakat soğuk ve sıcakla da cehenneme çevirir.
23. Yaz ve kış, sevinç ve mâtem, akşam, sabah ve parlak gün hep O'ndan olur.
24. Kahrının kabzasında kâinat çâresizdir; halka kurtuluş ümidini, lûtfu verir.
25. Ey Allahımız! kullarını affet, lûtfuna mazhar kıl, helâk etme...

Kâinatın Övünç Sebebi Hazret-i Peygamber'e Salât ü Selâm

—Duâların en güzeli ona olsun—

26. Salât ü selâmın eşsiz incileri, en seçkinleri, dâima, peygamberlerin övüncü Hazret-i Resûl'e olsun.
27. O, büyük peygamberlerin seyyidi, beşeriyetin efendisidir. Cihan onun cemâlinin nuruyla aydınlandı.

28. O, ahmed ü muhtardır, peygamberlerin imamıdır. Cihanın övüncü, kâinatın yaratılış sebebidir.
29. «Sen olmasaydın âlemi yaratmazdım» hitâbıyla taçlanan sultan O'dur. Feleklerin yaratılış sebebi O'dur.
30. Allah'a davetçi, nurlandıran ışık, hakkın şâhidi, doğruya erdiren, şefkat ve müjdeci olan O'dur.
31. Gezerek Arş'a kadar göklere çıktı, felek ve melekler ayağına yüz sürdüler.
32. Allah'a en yakın olan o zat, Cenneti seyr etti; kader defteri ve kalem O'na selâm verdiler.
33. O'nun peygamber olarak gelişi, halka fayda ve şükrü tamamlamak içindir.
34. O da hicret etmiştir, hicret ve gurbet O'nun sünnetidir ve ümmetine ayıp değildir.
35. Cihad etmek, bizim işlerimizin en hayırlısıdır. Gaza ise bizi ikbâle erdirecek bir iştir.
36. İnsanların hayırlısı olan o zat, ümmeti uğrunda nice zahmet, sıkıntı ve keder çekti.
37. Dünya ve âhirette kurtuluşa ermek istersen, O'nu her zaman hürmet ve dua ile an.
38. Efendimiz Mustafa'ya, sığınağımız olan o seçkin zâta salât ü selâm olsun.
39. Kıyâmet gününün şefaatçısı ve kalblerdekini bilir olan o zâta sâlat ü selâm olsun.
40. İnsanların en hayırlısı olan o zâta, güneş doğup battığı sürece kesintisiz salât ü selâm olsun.
41. O zâtın ashâbına, soyuna, halifelerine ve dostlarına da salât ü selâm olsun...
42. Bu fakir (yazar), lütuf ve ihsanlar Râci'si (dileyen) dir. Ey Şeh-i Levlâke olan Peygamber, sen benim elimden tut.

Halkın Göç Ettiğini Beyâna Giriş

43. Ey vatanından mahrum kalan, hicret yüzünden hasta ve çâresiz olan âvâreler.

44. Malı mülkü düşman elinde kalarak, zengin iken bir pula muhtaç hâle gelenler.
45. Onlar ki, vatanı korumak için kanat germişler, her ne emr olunsa itaat ederlerdi.
46. Memleketlerinde habersiz otururlar, böyle elîm bir azab geleceğini bilmezlerdi.
47 - 48. Zalim ve kötü niyetli Ruslar ve Bulgarlar, çok soğuk bir gecede Balkan'ı geçerek, ansızın hücum ettiler.
49. Gece yarısı, titreyerek ve inleyerek hepsi evlerinden çıktılar.
50. Vatanlarını terk etmeye mecbur olup, hasretle ağlaşarak uzaklaştılar.
51. Çocuklar bile, yalın ayak, çıplak ve aç yollara düşmüştü.
52. Zavallılar can korkusuyla soluk soluğa gâh koşar, gâh düşerlerdi.
53. Anneler çocuklarını kucaklarından attılar. O inci dâneleri karlar üstünde kaldı.
54. Karda donan ve yolda kalan hesapsızdı. Dünya böyle bir inkılâp görmedi.
55. Sanki sûr üflendi ve Haşir günü geldi.
56. Dinsiz düşman ise takip etti ve rastladığı mâmûreyi yıktı.
57. Bunlar seddi yıkan Ye'cüc Me'cüc tâifesidir, bütün âlemi âciz hâle getirdiler.
58. Hepsi Deccal huylu, zâlim, yağmacı, merhametsiz ve dinsiz müfsitlerdi.
59. Yetiştikleri kervanları soydular; insanları yaktılar, öldürdüler.
60. Ey muhâcirler! Böyle perişan halde merkeze döküldünüz, ama kimse size acımadı.
61. Evlâdını, eşyasını, ana ve babasını terk edenler oldu.
63. Herkes sizin mahzun ve perişan halinizi gördüğü halde demiryolu idaresi kimseyi kabul etmedi.
63. Nice günler böyle ızdırap içinde kar üstünde uykusuz ve aç bekleştiniz.

64. Sonunda nakliniz için emir verdiler, ama neye yarar, felâketinize sebep oldular.
65. Demiryolu da fazla bir şey yapmıyordu, ağır ağır gitse bile yolda dururdu.
66 - 67. Dinle ki, tren Edirne'den İstanbul'a her zaman on, oniki saatte gelirken; şimdi, haftada bir bile gelmezdi. Yollar ise sağ sol ölü doluydu.
68. Vagonların içi dışı insan doluydu, gören Vakvak Ağacı sanırdı.
69. Erkek kadın baş başa ve omuz omuza idi. Dünya bozuldu, asla düzen kalmadı.
70. Kimi lohusa, kimi doğurmakta, kimisi de hasta ölüyor...
71. Bu gibi gönlü yaralayan ve dayanılmaz nice sayısız haller var.
72. Bunların yalnız düşüncesi bile gönlü kanatır, hâtırası herkesi mahzun eder.
73. Böylece yollarda öle öle, binlerce kişi İstanbul'a düştü.
74. Bu gamlı haller, İstanbul halkını çok üzdü.
75. Olanlar mermere bile tesir eder, insan olan hiç keder etmez mi?
76. Küçük büyük hepsi Sirkeci'ye koştular, iftihar ile hizmet ettiler.
77. Memur sınıfına âferin olsun, muhâcirlerin imdadına yetiştiler.
78 - 79. İngiliz hamiyet severleri, şefkat ve gayretleri ile, hastaları, çocukları ve donanları sıcak odaya koydular.
80. Korkuları geçsin diye çocuklara şekerli çörekler verdiler.
81. Çorba, sıcak çay ikram ettiler, keder ve yorgunluğu giderdiler.
82. Zengin, fakir, ihtiyar ve genç, hiç birini reddetmediler.
83. Ellerinde bir şey taşımayan kibarların çoğu sırtları ile yük çektiler.

84. Herkesi lutf ederek yerleştirdiler, önü arkayı gözettiler.
85. Bu gayretleri yer ve gök gördüler, hepsine âferin dediler.
86. Doğrusu gayretleri çok a'lâdır ve tebrike lâyıktır.
87. Bazı muhâcirleri, zamanın büyükleri taltif ederek yanlarına aldılar.
88. Kap kacak, ekmek tuz, elbise, yorgan ve döşek verdiler.
89. Gece gündüz rahatı terk ederek, misafirlerinin hizmetine koştular.
90. Kerem sahibi nice cömert kimseler, çok kimseyi sabah akşam doyurdular.
91. Kimi rıza ile kimi de akranlarından haya ederek muhâcirleri evlerine bedava aldılar.
92. Kimi kira aldı, kimi caba verdi dua kazandı.
93. Bazı evlere de zorla yerleştirdiler, ev sahibine sormadılar bile...
94. Bazıları evden eve atıldı, Ken'anlı Hz. Yusuf gibi ucuza satıldılar.
95. Muhâcirleri ev, konak ve yalılara koydular, temiz giyecek verip pislerini çıkardılar.
96. Aileler göç sırasında parçalandı. Baba ve ana Anadolu'ya gitti, oğlu kızı İstanbul'a geldi.
97. Böyleleri ağlayarak yürek üzen feryatlarla birbirini arar gezerlerdi.
98. Kıyamete benzer bir ana baba günü oldu, gök kubbeyi âh ü figan tuttu.
99. Rumeli baştan başa hercümerc oldu. Binbir ayak bir araya toplandı.
100. Bütün sokaklar, câmi ve avluları muhâcirlerle doldu.
101. Çoğu kaldırım üstünde kalarak, yaştan ve yağıştan soğuk aldılar.
102. Bazı muhâcirleri yer buluncaya kadar cami ve mekteplere de koydular.
103. O güzel ve feyizli mâbetler, hemen pislik ile ahıra döndü.

104. Böyle kalabalığın olduğu yerde, hiç temizlik devam eder mi?
105. Bu tedbirde hatâ oldu, ama çâre ne, takdirde bu da varmış.
106. Örtü yok, döşek yok; çâresiz, tuğlalar üstünde aç yatarlardı.
107. Kimi kötürüm oldu, kimi ishal, kimisi verem. Kimi de düşüncelerle divâne.
108. Âh ki, o rutûbet ve soğuktan çoğu hastalanıp öldü.
109. Bu şekilde nice can ve mal gitti. Vah yazık, ortada ziyan kaldı.
110. Sırtındakini değiştirmeye elbisesi yok ki, kirlisini çıkarıp da yıkasın.
111. Elde avuçta yok, ayakta yok; ama evdeki çoluk çocuk yoktan anlar mı?
112. Bu felâketlerle herkesin aklı perişân oldu, hiç kimsede zevk ve neş'e kalmadı.
113. Bu haller günlerce devam etti, sokaklar tam mahşere dönmüştü.
114. İstanbul halkının hele, dehşet ile içlerine velvele düştü.
115. Ruslar, Yeşilköy'e kadar geldi; o pis suratlı kâfir ahâliyi sıkıntıya boğdu.
116. Maksadı İstanbul'u almak, müslümanları yok ederek, kendisi yerleşmekti.
117. Yerli halkın çoğu korkuya düştü, Üsküdar'a Çamlıca'ya gitti.
118. Düşmana boş yere üstünlük verildi, bozgunluk gelip işlerimizde ruh kalmadı.
119. Böyle felâketlerde hâkim Eflâtun, aklın aczini izhâr eder.
120. Düşman korkusu gözleri doldurmuştu; düşman ordusu merkezi çevirmişti.
121. Yüzbinlerce insan şaşkın, işin aslını bilmez, yalan yanlış dedikodularla vakit geçirirdi.
122. Fitne kopar korkusu, bu kuru vesvese ise herkese ağır bir yük idi.

123. (Bunun için) Türk, Pomak ve bîçâre Kıptiler amansızca vapura dolduruldu.
124. (Bu acele ile) Kadını kocasından ayırıp, uzak yakın demeden Asya'ya sürdüler.
125. Çerkesi ve Tatarı, herkesi, derhal Anadolu'ya attılar.
126. Düşmanın hilesi, bu yiğitleri Rumeli'den sürüp uzaklaştırdı.
127. Halkı korumayı taahhüd edenler, sorup arayamadılar, giden gitti.
128. Milletin hâmisi olan ulular ve devletlüler, millete bakmadılar.
129. Din düşmanları bu ma'mûreyi yıktılar; nice müslüman kadınına tecâvüz ettiler.
130. Yarım milyon ahâli öldü. Âh, bu hâle yer gök esef etmektedir.
131. Nice zavallıların ırzına tecâvüz edildi. Mâsum yavrular kar üzerine atılıp ziyan oldu.
132. İslâm mâbet ve mezarlarının yerine gazino ve çarşı yapıldı.
133. Bu apaçık zulme sebep kim idi? O kötü tıynetliye lâ'net olsun!
134. İşte bu hallere cihan şaşıp kaldı, hayret içinde, el-eman dediler.
135. Irzımızı canımızı kurtarmak için, burası, merhamet kapısıdır diye geldik.
136. Büyükleri, çâre bulurlar sanmıştık; ricâcılara bütün kapılar kapandı.
137. Hal başka imiş, biz bilmezdik. Lütf ü hamiyyet kuru sözden ibâretmiş.
138. Hâlini arz etmeye müsâde yoktur. Yanlarına girilmez, yasaktır!
139. Hâli perişan olmuşlara cefâ etme. Kuzum, sen insanlara hayvan deme.
140. Korku bizi buralara getirdi. Düşman ise varımızı yoğumuzu aldı.
141. Devletimizin şefkati malûmdur. Bize ondan başka ümit ve sığınak var mıdır?

142. Günde kaç tâne göçmen kaafilesi geliyor; bunun çâresi yoktur, nâfile gönlünü üzme!
143. Ahıra ve Deve Hanına yerleştirildiler. Bu Han nicelerinin kanına girdi.
144. Bu beş yüz senelik köhne Han, bir gece ansızın çöktü.
145. Nice kişi de burada öldü. Esef etme bu da takdirin bir cilvesidir.
146. Câmi ve mescitlerde yatan müslümanlar, zaruret ve hicret acısıyla inlerler.
147. Derdimize derman olacak kimse yoktur, bizim ise kuru bir soluğumuz kaldı.
148. Büyükler lûtf edip de bir hatırımızı sormuyorlar.
149. Akıl başta değil, düşünce kalmamış, dert ve felâketler ise pek çok.
150. İki göçmen bir araya gelseler, çok kere şöyle konuşurlardı:
151. Ey peder, büyükler hürmet ederken; bize, hakaret, sıkıntı ve keder yoktu.
152. Zengin iken bize rağbet ederlerdi; her biri hatırımızı sorardı.
153. Bu muhâcirler kendi vatanlarında temiz idiler, o aziz millet burada pis oldu.
154. Vergimizi verirken hepimiz ağa, terbiyeli beybabalar idik.
155. Yazıklar olsun, halkı dilenci eylediler, hepsi aç ölüyor, ekmek ve azık yok.
156. Yazık ki, İstanbul bizi, çirkin gördü. Bizi def'etmek için her an çâre arıyorlar.
157. Bizden yer yer yüz çevirdiler, haksız olarak «pis muhacir» demeye başladılar.
158. Insanın âdeti kendinin yükseğine bakmaktır; câhillerin yaptığını iyi bir şey sanma.
159. İnsanı kötüleyen, kirli eşeklerdir. Bâri bize pis diyenler temiz olsa...
160. Muhâcir olduğumuz için tellâklar, o pisler, bizi hamama sokmadılar.

161. Her birine başka eziyet ettiler; erkeği kadını incittiler.
162. İşin sonunu düşünen akıllı kimseler, böyle alçaklığı kabul etmezler.
163. Böyle söyleyen hiç şüphe yok ki, terbiyesiz, sefil, bozuk ve alçak meşrepli kimselerdir.
164. Bana bugün ise, yarın da sana gelir; bana çuvaldız ise sana da iğne batar.
165. Aldırma yahu, bu da bir dalgadır geçer; insan her ne ekerse onu biçer.
166. Ey habersiz gafil insan, sen de bu geminin içindesin; halk batarsa sana zararı dokunmaz mı sanıyorsun?
167. Yiyecek işinde o zavallı felâketzede muhâcirlerin haline bak.
168. Vakti iyi olanlara diyecek yok ama, çoğu yiyecek bulamıyor.
169. Bunları doyurmak için gece gündüz hükûmet para sarf etti.
170. Bazısı ekmek, bazısı para alabildi; ama sabah doydularsa akşam aç kaldılar.
171. Bu ekmeği, yoksulların daima kolay kolay aldıklarını zannetme.
172. Bu iş, güneşe yazı yazmaya, iğne ile kuyu kazmaya benzer.
173. Birkaç yüz kişi kapıda bekler; hey'et ise hayret içindedir.
174. Para yetmez fakat kim anlar; içeriye hücum ederler.
175. Böyle komisyona gelip giderken, kimi alçaklıkla hileye sapar.
176. Hayâ sahipleri âciz kalır; dul kadınlar ağlaşarak istediklerini söylerler.
177. Bu işte her söze darılıp incinmeyeceksin; her şeyi göze almak gerekir.
178. Bazan kovulur, sövülür hatta dövülür ise de insan küsmemelidir.

179. Akşama kadar bekletirler, sonra da, yarın geliniz derler. (Âhirîne ve bâkiniz de okunabilir.)
180. İşte bugün, işte yarın gel, sözü, muhâcirleri dul öksüzü etti.
181. Çaresiz kaldı nesi varsa satıp yedi, gurbet elde parasız ne olur.
182. Evinden yurdundan ayırıp da Allah kimseyi muhtaç etmesin!
183. Nice zengin, nice kerem sahibi zatlar, elinde hiç parası olmadan gurbete düşmüşler.
184 - 185. Memleketinde çekinmeden, bolluk içinde, ferih fahur yaşamış, geçim darlığı nedir, bilmemiş iken, şimdiki sıkıntı nedir!
186. Allah bu güçlüğü kaldıra, yoksa böyle zatların işi çok zordur.
187. Kerem sahibi zatlar, hediyeler dağıtarak yaşarlardı, böyle fakir düşüp el açmak çok zordur.
188. Açlığa bir iki gün sabr eder, gözü kararır, vücudu halsiz düşer.
189. O edepli zat, hava karardıktan sonra bazı kapılardan ekmek dilenir.
190. Bir yandan da, biri görür de bu halini herkes duyar diye telâş eyler.
191. Ailenin hâlini, çıplak ve aç çocuklarının ağlayışını düşünür.
192. Kimi dilenemez, zehrini içine akıtır, kimisi açlıktan ölür gider.
193. İki zavallı kadın açlık yüzünden kendini denizine atmış, ne yazık!
194—195. Kendini bu şekilde itlâf edenler gitgide artıp, ziyan oluyor; müslümanlar ölüp gidiyor.
196. Bu muhâcir işi halkı şaşırttı, hiç kimse buna bir çâre bulamadı.
197. Yoku var etmek mümkün müdür? Buna insan veya melek kaadir olabilir mi?
198. Çare bulunması imkânsız bir iştir. Çünkü zaman Celâl sıfatının tecelli vaktidir.
199. Kahır fırtınası ile felek kararsız oldu; yaratıkların en âcizi olan beşer, ne yapsın!

200. Cenâb-ı Hak'tan af mağfiret dilemeli; doğrusu budur bu yola gitmeli.
201. Bizi böyle inleten kendi günahlarımızdır. Ne yapalım ki bunu anlayan da yok.
202. Bu hikmeti bilmeyen kimse, şu ibretli manzazarayı da göremez.
203. Bir çoğu iyiyi kötüyü ayırt edemez, köşe başında oturur geceler.
204. Herbiri başıboş dertleşip ağlaşarak yoldaşlarıyla konuşmaktadır.
205. Her zümrenin içinde bir iki tane akılsız, terbiyesiz ve acı sözlü kimse bulunur.
206. Bizim tarafta da böyle terbiyesiz ve kaba biri var.
207. Kötü huylu, ağzı pis ve haçı koltuğunun altında: Hacı Deli.
208. İnsan sûretindedir ama başka bir yaratıktır, nesnastır. Huyu ise şeytancadır.
209. Kadın ve erkeği azarlar durur; lâflarına köpekler dayanamaz.
210. Biz onu ya Hızır ya da İlyas sanırdık, hey gidi! Meğer alçağın biri imiş.
211. Yok olsun da zavallılar kurtulsun, lâyığı her ne ise cezasını bulsun.
212. İntikam alıcı olan yüce Allah'tır. Bunu geçelim de bahse devam edelim.
213. İşte böylece muhâcirlere eziyet etmeye; zengini fakiri onları azarlamaya başladılar.
214. Evden atıp, yolda sövdüler; bazı komisyonda dövdüler.
215. Bak hele zaptiyenin ve çavuşun, fukaraya iyi davrandıkları var mı!
216. İhtiyaç sahiplerini itip kakarlar, kim para verirse meclise onu sokarlar.
217. Memurlardan yine hatır gözetenler var ama zaptiyenin iyisi pek azdır.
218. Kocası askere gitmiş nice iffetli kadınlar, evlâdı ile aç ve perişan kalmışlar.

219. Fakirler iki kaşık çorbaya hasret çeker, bir dilim ekmek için esir olurlar
220. Âh o yetimler ve çâresiz dullar, imâret kapısında, gözlerini dikip öyle dururlar.
221. Bir kaşıcık çorbaya, bir ekmek parçasına, bir pula, hasret çekiyorlar.
222. Zavallı ana beslemekten âciz kaldığı güzel yavrusunu, çiğerpâresini başkasına bahş eder.
223. Bunca can zilleti içinde yatmakta, ana baba kuzusu ziyan olup gitmektedir.
224. Bunların her biri naz ile büyütülürdü. Beldelerinin muteberi ve ulusu idiler.
225. Bak ki ne felâkete ne zulme uğradılar, fakat onulmaz elemlere düştüler.
226. Sen de bu olanlardan ibret al; gafleti bırak, gözünü aç.
227. Memleketindeki servet ü samânın hepsi gitti; yorgunluk ve eziyet canına yetti.
228. Kiminin evlâdı kaybolmuş, kimisini düşman şehit etmiş.
229. Bu zavallılar yokluk içinde âh ü enîm etmekteler; istikbâli ise emin görmüyorlar.
230. Dara düşen âcizi ye'is, üzüntü ve can havli, arslana döndürür.
231. Kişinin canı yanınca korkusu kalmaz; ağzına ne gelirse söyler gezer.
232. Bu zavallıları ayıplama! Ne söylediklerini dinle.
233. Ey oğul bazı hamiyetsizleri gör ki, bizlere yabancı gibi bakarlar.
234. Bunca çocuk, bunca muhterem kimseler ve bütün bir memleket zir ü zeber oldu.
235. Aç ve zelil olarak bunca insanlar ölmekte iken o yine çalgı ile yemek yer.
236. O soysuz kendini yüce soylu sayar; o edepsiz herkesi aşağı sanır.
237 - 238. Başları acaip şekilde birkaç hanım gördüm. Yaşlısı genç olana: «Ay şu Darüşşafaka'ya bak hele, muhâcirlerle dopdolu» diyordu.

239 - 241. Genci: «Aman hanım nine bu güzel yerde o pislerin işi ne! Bak şu temiz madamanın kıyafetine..» diye cevap verdi. Hey süprüntü! Senin o başının şekli nedir? Birâz hâlini düşün de kendine gel! Ey kendini bilmez müptezel!

242. Devletin desteği olan Rumeli, beş yüz sene İstanbul'u besledi.

243. Devleti büyük ve kudretli kılan millettir; milleti meydana getiren ise, işte bu kalabalıktır.

244. A devletlü, sen milleti hor görme; el ayak olmazsa beden neye yarar.

245. Yalı, konak, rütbe ve pâyelerin hepsi, hep bu fakir ahali sâyesindedir.

246. Millete hizmet eden, yüce himmet sâhibi, hiyânet eden ise alçak bir kimsedir.

247. Rumeli'nin devlete hizmeti hadsiz hesapsızdır ve sadakatı devamlıdır.

248 - 249. Hakaret gözüyle baktığın ve «Pis muhâcir» adını taktığın bu kimselerin her biri cömert kişizâdelerdi; odaları misafire açıktı.

250. Misafirlere ikram için gayret eder, bunu her gelene gösterirdi.

251. Kendi redif, oğlu ise nizam askeri idi; vergi filân ne lâzımsa hepsini de verirdi.

252. Söyle bakalım, sen Allah için kimi doyurdun? İnsansan sen de bir açı doyur da görelim!

253. Himmeti az olan hizmeti bulunmayana milleti tahkir etmek kötü gelmez.

254. Doğrusu sizin gibi hamiyetsizleri, insan bile saymamalıdır.

255. Milleti zulm ile soyan ve devleti bu hâle koyan sizlersiniz.

256. Hatalarınız ülkeyi mahv etti! Sizin kuru debdebeniz yerlere geçsin.

257. Fukara, odacıyı görünce, hayrete düşer, ya bey ya paşa zanneder.

258. Üstüne başına bakan aldanır ve bunları devlet vükelâsı sanır.

259. Böyle aşağı kimselerin sözüne ehemmiyet verir, gönlüne ukde edinir.
260. Bu sözleri tekrar ederek aşağı ve yüksek herkese söver.
261. Birisi ötekine rastlayınca yere oturup baş başa verirler.
262. Bu mazlumlar dertleşir, incinmiş olarak halka sövüp sayarlar.
263. Çünkü hepsinin gönlü ve gözü kan ağlar. hepsi perişandır. ...
264. Cihan Nûh'un gemisine döndü, onda her türlü canlı bulunur.
265. Peygamber Efendimiz, «Her kap içindekini sızdırır» buyurmuştur.
266. Kendi hatalarını söylemez, bütün ayıp ve kusuru başkasına isnad eder.
267. Çoğu, girdiği kâşâneyi yıktı, o güzelim hâneyi pisledi.
268. Ev sahibi bu hali görünce, canı sıkılıp gök başına yıkılır.
269. Sabr eder ama gönlü yanar; mal canın yongasıdır. Bu acı ile üzülür.
270 - 271. Eğer hâl diliyle: «Ey peder, ev sizindir, hoşça tutun» diyecek olsa, öteki kabalık ve huşûnetle cevap verir. O hânesi harap göçmen hiç iyilik bilmez.
272. Çerçeve filân dinlemeyip yaktılar, sonra da cam yerine çuval taktılar.
273. Bu görgüsüzler oda içinde mangalda odun yakar, pislerini sofada yıkarlar.
274. Bir kısım alçak ve kötüler ise zengin olduğu halde yevmiye peşinde serseri dolaşır.
275. Her kapıya sokulup, arsızlık eder o alçak boş yere yüz suyu döker.
276. Karnı tok desek de gözü açtır; sözü asla dinlenir gibi değildir.
277. Böyle soysuz ve aşağılık kimseler, muhâcirlerin adını kötüye çıkardılar.

278. Her yerin iyisi kötüsü bulunur. Baltada da sapta da kusur vardır.

279. Kötülüğü âdet edinmiş utanmaz Kıptiler, muhâcırlerin adına leke ve ar getirdiler.

280. Sakın sen İstanbul halkını, merhametsiz ve keremsiz, gönül kırıcı kimseler sanma!

281. Ekserisi yüce himmetli, makam sahibi kimselerdir. Lûtuf kapıları fakirlere sığınaktır.

282. Himmet kanatlarını açmışlar, sâyelerinde nice mahzunlar memnun olmaktadır.

283. Merhamet ve şefkatleri hadsizdir, hâlini arz eyleyeni katiyyen geri çevirmezler.

284. Kimseyi incitmemeyi âdet edinmişlerdir; izzet ve saadetleri artsın.

285. Devlete sadakatla hizmet ediyor, millete hizmeti cana minnet biliyorlar.

286. O mutlu zatlar milletin hayrına hâlen servetlerini saçmaktadırlar.

287. O iyi insanların himmetleri var olsun, lûtuflarını zerre kadar esirgemediler.

288. Çoğunun huyu ve ahlâkı güzeldir; kerem ehli ve cömertlikte önder kimselerdir.

289. Öyle kerem sahibi, fukarayı korur zatlar, millet ile beraber bin yaşasınlar!

290. Bu bahsi, doğru ve yanlış, burada bırakalım ve artık muhâcirlere hitap edelim.

291. Dinleyin siz de, ey hicret ve gurbetle melûl ve mahzun olan din kardeşlerim.

292. Ey gözüm, doğrusunu istersen sözümü tut; sen sen ol insafı bırakma.

293. Eğer biz kendimize acımazsak, kim bizim için üzülür.

294. İsimlerimiz Ali yahut Hasan ama, gittiğimiz yol güzel değil.

295. Kötü işlerden çekinen yok; çoğu namaz kılmıyor.

296. Cami kapılarında yaslanır, yatar; kahvede sokakta oturur paslanır...
297. Hangimiz kendimizi ıslâh etmeyi düşündük? Bil ki çektiğimiz ettiğimizin cezasıdır...
298. Eğer bir millet dine ri'âyet etmezse, elbette mahvolur biter.
299. Dîne hizmet etmek izzet ve şeref getirir; aksi ise zulüm ve ölüm...
300. Bu âlem şeriatle düzene girdi, dinin emir ve yasaklarına dikkat edelim.
301. Tembel, işsiz ve kötü huylu milleti Allah ve Resûl'ü sevmediler.
302. Ey kardeş avareliği bırakalım, bir daha eğri yola gitmeyelim.
303. Kula yaraşan, sevinçli veya gamlı halinde Allah'a kulluk etmektir. Bize Hakk'a niyâz etmek gerektir.
304. Kim Allah'ı anmayı bırakırsa, onun artık her işi zarar olur.
305. Ticaret yapmak, el emeğiyle geçinmek güzel şeydir, kimseye ayıp değildir.
306. Çalışıp iş işleyen kimse ekmeğini kazanır, çünkü rızkın nerden geleceği belli değildir.
307. Sağ ve sıhhatte iken kimseye avuç açma çalış.
308. Ticaret yap, tüccar hür ve serbesttir: halbuki memurlar hep yarını beklerler.
309. Aylık alanların gözü açtır, yüz bin de alsalar yine muhtaçtılar.
310. Gelir ve gider korka korka hesap edilerek harcanırsa, böyle geçinmek ne zordur.
311. Kimseye kötü söyleme, kusur bulma; biz kendimizi ıslah edelim, Hak gafurdur.
312 - 313. Artık insanlardan bize fayda yok. Muhâcirlerin aleyhinde çok şey söyleniyor. Nerde bir fenalık olsa hep göçmenlerden biliniyor.
314. Hicret fâciamız, geceleri, tiyatroda eğlence oldu.

315. Sözde bu komedyayı göçmenlere yardım toplamak için oynamışlar! Bunu yapmak caiz olur mu?
316. Böyle oyunu seyre gelen ve bizimle eğlenen nasıl yürek sahibidir!.
317. Bizim adımıza fitne uyandırdılar, yazıklar olsun milleti ateşe yaktılar.
318. Âlemin ıslâhı çiftçilikle (?), fitneyi yatıştırmak ise siyâsetle olur.
319. Köpeklerin sürülmesini kötü görenler, milleti düşünmediler, giden gitti.
320. Hayvanların feryadı duyulur da, insanların köpek kadar değeri olmaz!
321. Bunca can, ölüme ve sürgüne gönderildi ve mahvolmaya terkedildi.
322. Öksüzüz âlem bize yabancı durur, kötü bakar..
323. Feryad ve şikâyetlerime kimse aldırmaz. Davamıza bakacak mahkeme yok.
324. İngiltere, Almanya, Avusturya ve Fransa faydasız kongre ve konferans ile uğraşıp dururlar.
325. Moskof ise dinimizin en büyük hasmıdır; müslümanlara zulm eden düşman odur.
326. Yabancılar, ülkemizi paylaşmak istiyorlar; her biri bir parçamıza göz dikmiştir.
327. Bunların hepsi İslâm düşmanıdır; bunlardan yardım ummak hayaldir.
328. Medeniyet lâfı ve sulh iddiası perdedir; maksadı İstanbul'u almaktır.
329. Önce bize dost görünürlerdi; bak sonra memleketimizi paylaşmak için nasıl birleşiverdiler.
330. Asab ile Masva' körfezini elimizden aldılar; ortadaki bahane de: Medeniyet!
331. Yenmeyi ve «hüküm yenenindir» kaidesini eşas edindiler.
332. Bunların her biri, menfaati için daima binlerce günahsızı feda etmiştir.
333. Bunlar yağmayı âdet edinmişlerdir, hırslarını teskin edemezler.

334. Vatan gitti, başımıza türlü felâketler geliyor. Ama sabr edelim mutlu günler de gelir elbette!
335. Çünkü feleğin rengi ve kader nedir bilinmez. Emel teknesini engine bırak...
336. Korkulu gecelerin sonu güzel sabahlardır. «Her zorun bir kolayı vardır» da, hayırlı işaret bulunuyor.
337. Milleti ve dinimizi, Cenab-ı Hak daima korusun.
338. Allah'ın geniş yoluna girelim, suçumuzu ve hatamızı itiraf edelim.
339. Onlar bizim mahv oluşumuza razı oluyorlarmış. Gel biz ulu Mevlâmıza yalvaralım.
340. Ey Tanrımız! Bu perişan halimize merhamet et, bizler mahv olduk...
341. Ey Rahim! Senin bir bölük asi kullarınız, bizleri affet, hâlimiz pek kötü...
342. Hazretine hâlimizi arzetmek için kapına gelecek yüzümüz yok...
343. Bizi o zalimlerin eline bırakma, keremsizleri bize musallat kılma.
344. Rızıkları veren en merhametli sultan sensin! Bizi kullarına muhtaç eyleme.
345. Vatan sevgisi imanın meyvesidir; vatan toprağı göz sürmesidir.
346. Vatanın emniyeti imâra sebep olur; vatanın zenginliği ilim ve maarifi yükseltir.
347. Gönlümüzü kan ağlatan vatan sevgisi, mecnun eden vatan hasretidir.
348. Ey Rabbimiz! Bizi gurbetten kurtar, avam havas, hepimiz yerimize gidelim.
349. Bu zahmetlerimizi rahmete çevir, zilletimizi izzetle değiştir.
350. Biz âciz kullarını afvına mazhar eyle, iki cihan saadetine nâil kıl.
351. Cenâb-ı Hak milletime dâima yardım etsin; zafer ve selâmet rehberimiz olsun.
352. Efendimiz ve yardımcımız olan Hz. Peygamber'e salât ü selâm olsun.

353. Ey nimet sâhibi Rabbimiz sana çok hamd ederiz. Sen bol bol ihsan ve ikram edicisin.
354. Senden âfiyet ve takva dileriz. Sen bizim melceimiz ve duâmızı işitensin.
355. **Hicran kitabının nazım tarihini, bu dili kırık kalemden dinle:**
356. Elhamdülillah ki, Huda'nın yardımı ile Hicretnâme tamamlandı.
357. Bunu şiir veya efsane zannetme! Bunlar delile muhtaç olmayan doğru haberlerdir.
358. Nice fıkrayı, kalemim yazmaktan utandığı için, buraya geçirmeyip terk ettim.
359. Bu hâdise, benzeri görülmüş şey değildir. İşte milyonlarca sefil halk!.
360. Ey kerem sâhibi Rabbim! Yardım et, hâlimizi düzelt.
361. Her taraftan koğulup hor ve zelil senin kapına geldik.
362. Hazretinden af ve yardım dileriz; kullarına bol ihsanını lutf et.
363. Bütün arzumuz, Allah'ın rahmetine vesile edinmektir. Bu kıssadan alınacak hisse, hep o mübârek iştir.
364. Eserin bitişi için şu tarihi söyledim: «Nâme-i hicretim oldu tekmîl» (1296)

93 HARBİ SIRASINDAKİ
OSMANLI ORDUSU
HAKKINDA KISA BİLGİ

Rütbeler ve bugünkü karşılıkları:

Müşir : Mareşal
Ferik, birinci : Korgeneral
Ferik, ikinci : Tümgeneral
Mirliva : Tuğgeneral
Miralay : Albay
Kaymakam : Yarbay
Binbaşı : Binbaşı
Yüzbaşı : Yüzbaşı
Mülâzım-ı evvel: Üsteğmen
Mülâzım-ı sânî : Teğmen
Çavuş : Çavuş
Onbaşı : Onbaşı
Nefer : Er

Bazı birlikler ve kumandanları

KOLORDU (Müşir) : 2 fırka, 4 süvari alayı, 1 topçu alayı, 1 istihkâm bölüğü.

FIRKA (Ferik) : 2 livâ.

LİVÂ (Mirliva) : 2 alay.

ALAY (Miralay) : 3 tabur, 1 nişancı taburu (talia)

TABUR (Binbaşı) : 8 bölük.

BÖLÜK (Yüzbaşı) : 100 nefer

Halkın askerlik hizmet devreleri

MUVAZZAF, NİZAMİYE 4 sene
İHTİYAT : 2 sene
REDİF (mukaddem, sânî, sâlis) :, 6 sene
MÜSTAHFAZ (mukaddem, sânî, sâlis) : 8 — 6 sene

Birliklerin seferi mevcutları

Nizâmiye taburu : 774, nefer
Redif taburu : 800 nefer
Redif-i sâlis taburu : 1000 nefer
Nişancı taburu : 88 nefer

Harp sırasında orduyu teşkil eden kur'alar

1. MUVAZZAFLAR, nizamiye.
2. Birinci sınıf (mukaddem) REDİFLER.
3. İkinci sınıf (sânî) REDİFLER : Karadağ ve Sırp harbinde bulunmuş ve tecrübeli
4. İkinci sınıf (sânî) REDİFLER : Harp sırasında yeniden silâh altına alınanlar.
5. Üçüncü sınıf (sâlis) REDİFLER.
6. Birinci. ikinci ve üçüncü sınıf MÜSTAHFAZLAR.
7. MUÂVİNELER : Harp sırasında halktan gönüllü toplanarak nizamiye askerine yardıma gönderilen (yardımcı) asker.
8 CERKES GÖNÜLLÜLERİ : Anadolu ve Rumeli'den toplanmış.
9. BAŞIBOZUKLAR : Çeşitli yerlerden gelen gönüllüler.

{ kutupyıldızı kitaplığı }
942

ROMANYA
EFLAK
TUNA NEHRİ
DOBRUCA
DELİ ORMAN
KARA DENİZ
EGE DENİZİ
MARMARA DENİZİ
TUNA VİLAYETİ
ŞARKÎ RUMELİ VİLAYETİ
EDİRNE VİLAYETİ
KOCA BALKAN
ÇATAL BALKAN
GARBÎ BALKAN DAĞLARI
RODOP DAĞLARI
TUNCA NEHRİ
MERİÇ NEHRİ
ESKİ ZAĞRA
İSTANBUL
(DERSAADET)
ÜSKÜDAR
YEŞİLKÖY
(AYASTAFANOS)
VARNA
BALÇIK
KÖSTENCE
SİLİSTRE
TUTRAKAN
ÇORÇOVA
(YERKÖY)
RUSCUK
PİRGOS
GÜRÇEŞME
TERSNİK
ZİŞTOVİ
NİĞBOLU
VİDİN
FLOREN
LOM
BERKOFÇA
TİLİŞ
PLEVNE
BELA
HEZARGRAD
KADIKÖYÜ
YENİPAZAR
CUMA
ŞUMNU
LOFÇA
TIRNOVA
OSMANPAZARI
LİTKOVA
ORHANİYE
SELVİ
DRENOVA
TROYAN
ELENA
KUMARLI
ETROPOL
KAPUCUK
GABROVA
KAZAN
SOFYA
MARKOVA
İZLADİ
DERBENT
ŞIPKA
FEREDİC
İSLİMYE
AYDOS
RADOMİR
PETRİÇ
AVRATALAN
KARLOVA
KALOFER
KIZANLIK
HAİNKÖY
İHTİMAN
OTLUKKÖY
HİSAR
YENİ ZAĞRA
YANBOLU
BURGAZ
(BERGOS)
KÖSTENDİL
SAMAKOF
ÇIRNOVA
TATARPAZARCIK
FİLİBE
SEKBAN
ÇIRPAN
ENİŞTE
PAPAZLI
KARAPINAR
KAYACIK
İSTANİMKA
KETENLİK
TAHTALI
HASKÖY
HARMANLI
SARIHANLI
DOBRULUK
NEVREKOP
KIRCAALİ
MESTANLI
EDİRNE
KIRKLARELİ
PINARHİSAR
BABAESKİ
LÜLEBURGAZ
DİMETOKA
KULELİBURGAZ
UZUNKÖPRÜ
HAYRABOLU
DRAMA
İSKEÇE
GÜMÜLCİNE
ÇORLU
ÇATALCA
KAVALA
KARAAĞAÇ
TEKİRDAĞI
(TEKFURDAĞI)
SİLİVRİ
DEDEAĞAÇ
FERECİK
KEŞAN
MALKARA

FİYATI:
20 TL.